

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 2 (11) 2018

Bakı-2018

İQTİSADI VƏ SİYASİ ELMLƏR JURNALI

Jurnalın təsisçiləri və həmrədaktorları:

Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayilov

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə 01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatda alınmışdır.

Jurnal ISSN 2518-7082 (Print), ISSN 2519-4925 (Online) nömrələri ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi mərkəzində qeydiyyatda alınmışdır.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısına” iqtisad elmləri və siyasi elmlər üzrə daxil edilmişdir.

Tel: (+994 12) 539-60-57, (+994 12) 510-48-53

Web: www.maarif.az

E-mail: journal@maarif.az; abishli@gmail.com; c.ikram84@gmail.com

Jurnal rüblük dövriliklə nəşr olunur. Elmi məqalələr azərbaycan, rus, ingilis, o cümlədən Redaksiya şurasının tövsiyə etdiyi digər dillərdə çap edilir. Elmi məqalələr yalnız nüfuzlu təşkilat və alimlərin rəyləri nəzərə alınmaqla, Redaksiya şurasının qərarı ilə çap edilir.

İşçi qrup:

Qalib Qafarlı, Fərhad Aydınlı, Vəfa Cəlilqızı, Aytəkin Orucova

REDAKSİYA ŞURASI

prof. Məhərrəmov Amil (Sədr)
akademik, i.e.d. Nuriyev Əli

Bakı Dövlət Universiteti
AMEA

prof. t.e.d. Abbasbəyli Ağalar
prof. i.e.d. Bekçi İsmail
prof. i.e.d. Çekmaryov Vasiliy
prof. f.e.f.d. Əhmədov Əli
prof. i.e.d. Əhmədov Nazim
prof. i.e.d. Əliyev Tərbiz
prof. t.e.d. Həsənalıyev Zeynal
prof. s.e.d. Hüseynova Hicran
prof. s.e.d. Məmmədov Hikmət
prof. f.r.e.d. Orucov Elşar
prof. i.e.d. Rüstəmbəyov Hacıağa
prof. i.e.d. Rüstəmov Ağarza
prof. i.e.d. Sadıxov Rahim
prof. s.e.n. Ştol Vladimir

Bakı Dövlət Universiteti
Nevşehir Universiteti, Türkiyə
Kostroma Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
AMEA
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Bakı Biznes Universiteti
MDB ölkələri İnstitutu

dos. i.f.d. Abışlı Laçın
dos. h.e.f.d. Babazadə Mehriban
dos. i.f.d. Cəbrayılöv İkrəm
dos. i.f.d. Eyyubov Kamran
dos. i.f.d. Əhmədova Sədaqət
dos. i.f.d. Əliyev Vüqar
dos. s.e.f.d. Güləliyeva Afət
dos. f.e.f.d. İbadov Nazim
dos. i.f.d. İbadov Sabir
dos. s.e.f.d. Məmmədov Kərəm
dos. s.e.f.d. Qaraşova Səbinə
dos. i.f.d. Qarayev Fərhad
dos. f.e.f.d. Əfəndiyev Məcid
dos. i.f.d. Sarıyev Kutais
dos. i.f.d. Şamilova Hürü
dos. f.e.f.d. Şirinov Azər
dos. s.e.f.d. Talıbov Rza

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

i.f.d. Xasıyeva Leyla
s.e.f.d. İbrahimov Əlimusa
s.e.f.d. Hüseynov Fərhad
s.e.f.d. İsmayılzadə Xəyyam
s.e.f.d. Rzayev Oqtay

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

EDITORIAL BOARD

prof. Maharramov Amil (Chief)	Baku State University
acad. Nuriyev Ali	National Academy of Sciences of Azerbaijan
prof. Abbasbeyli Aghalar	Baku State University
prof. Bekchi Ismail	Nevshehir University, Turkey
prof. Chekmarev Vasiliy	Kostroma State University
prof. Ahmadov Ali	Baku State University
prof. Ahmadov Nazim	Nakhchivan State University
prof. Aliyev Tarbiz	National Academy of Sciences of Azerbaijan
prof. Hasanaliyev Zeinal	Baku State University
prof. Huseynova Hijran	Baku State University
prof. Mammadov Hikmat	Baku State University
prof. Orudzhev Elshar	Baku State University
prof. Rustambeyov Hajiaga	Baku State University
prof. Rustamov Agarza	Nakhchivan State University
prof. Sadykhov Rahim	Baku Business University
prof. Stoll Vladimir	Institute of the CIS Countries
assistant prof. Abishli Lachin	Baku State University
assistant prof. Babazade Mehriban	Baku State University
assistant prof. Jabrailov İkrām	Baku State University
assistant prof. Eyyubov Kamran	Baku State University
assistant prof. Akhmedova Sedaget	Baku State University
assistant prof. Aliyev Vugar	Baku State University
assistant prof. Gulaliyeva Afet	Baku State University
assistant prof. Ibadov Nazim	Baku State University
assistant prof. Ibadov Sabir	Baku State University
assistant prof. Mammadov Karam	Baku State University
assistant prof. Garashova Sabina	Baku State University
assistant prof. Karaev Farhad	Baku State University
assistant prof. Afendiyev Majid	Baku State University
assistant prof. Sariev Kutaisi	Baku State University
assistant prof. Shamilova Huru	Baku State University
assistant prof. Shirinov Azer	Baku State University
assistant prof. Talibov Reza	Baku State University
PhD Khasiyeva Leila	Baku State University
PhD Ibrahimov Alimusa	Baku State University
PhD Huseynov Farhad	Baku State University
PhD Ismailzade Khayyam	Baku State University
PhD Rzayev Oktay	Baku State University

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

проф. д.э.н. Маггеррамов Амиль (Пред.)
акад. НАНАР д.э.н. Нуриев Али

Бакинский Государственный Университет
НАН АР

проф. д.и.н. Аббасбейли Агалар
проф. д.э.н. Бекчи Исмаил
проф. д.э.н. Чекмарев Василий
проф. д.ф.ф.н. Ахмедов Али
проф. д.э.н. Ахмедов Назим
проф. д.э.н. Алиев Тарбиз
проф. д.и.н. Гасаналиев Зейнал
проф. д.п.н. Гусейнова Хиджран
проф. д.п.н. Мамедов Хикмет
проф. д.ф.м.н. Эльшар Оруджев
проф. д.э.н. Рустамбеков Гаджиага
проф. д.э.н. Рустамов Агарза
проф. д.э.н. Садыгов Рахим
проф. д.п.н. Штоль Владимир

Бакинский Государственный Университет
Университет Невшехир, Турция
Костромской Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
НАН АР
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Университет Бизнеса
Институт Стран СНГ

доц. д.ф.э. Абишли Лачин
доц. д.ф.ю.н. Бабазаде Мехрибан
доц. д.ф.э. Джабраилов Икрам
доц. д.ф.э. Эюбов Камран
доц. д.ф.э. Ахмедова Седагет
доц. д.ф.э. Алиев Вугар
доц. д.ф.п.н. Гюльалиева Афет
доц. д.ф.ф.н. Ибадов Назим
доц. д.ф.э. Ибадов Сабир
доц. д.ф.п.н. Мамедов Карам
доц. д.ф.п.н. Гарашова Сабина
доц. д.ф.э. Караев Фархад
доц. д.ф.ф.н. Ефендиев Меджид
доц. д.ф.э. Сариев Кутаис
доц. д.ф.э. Шамилова Хуру
доц. д.ф.ф.н. Ширинов Азер
доц. д.ф.п.н. Талыбов Реза

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

д.ф.э. Хасиева Лейла
д.ф.п.н. Ибрагимов Алимуса
д.ф.п.н. Гусейнов Фархад
д.ф.п.н. Исмаилзаде Хайям
д.ф.п.н. Рзаев Октай

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

MÜNDƏRİCAT

İQTİSADİYYAT BÖLMƏSİ

РОЛЬ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА <i>Проф. Амиль Магerrамов, Зивяр Сафиева</i>	8
СОБСТВЕННОСТЬ КАК БАЗОВЫЙ ИНСТИТУТ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕС КЛИМАТА <i>Эльмар Дадашев</i>	21
AZƏRBAYCANDA MİLLİ VALYUTA KURSUNUN MODELLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ <i>İsazadə Aytən</i>	34
MALİYYƏ KONSALİDASIYASI MƏSƏLƏLƏRİNƏ BAXIŞ <i>Rəcəbov Tuncay</i>	44
SOSIAL-İQTİSADİ SİSTEMİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN SOSIAL MÜDAFİƏ MODELƏRİNDƏN İSTİFADƏ İMKANLARI <i>İsaqov Nicat Təbib oğlu</i>	53
POSTSOVET ÖLKƏLƏRİNİN DAYANIQLI İQTİSADİ İNKİŞAFI <i>Hüseynova Sara Mübariz</i>	69
İQTİSADİ İNKİŞAFIN TSİKLİK MEYLLƏRİNİN TƏZAHÜRÜNDƏ İQTİSADİ MƏKAN FENOMENİNİN TƏSİRİ <i>Abışlı Laçın Vəzir oğlu</i>	78

SİYASƏT BÖLMƏSİ

ЮЖНЫЙ КАВКАЗ В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ <i>Агалар Нариман оглы Аббасбейли</i>	85
НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ: ПРЕДЫСТОРИЯ, РАЗВИТИЕ, ПОСЛЕДСТВИЯ <i>Ибрагимов Алимуса Гюлмуса оглу</i>	98
SOSIAL DEMOKRATIYA VƏ ONUN TƏKAMÜLÜNÜN BƏZİ PROBLEMLƏRİ <i>Nazim Sadiq oğlu İbadov</i>	112
MÜASİR DÖVRDƏ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYƏ QLOBAL TƏHDİDLƏRİN SƏCİYYƏSİ: ELMİ-SİYASİ TƏHLİL <i>Tagızadə Könül</i>	119
ZEYTUN BUDAĞI ƏMƏLİYYATI VƏ TÜRKiYƏNİN QƏRARLILIGININ QƏLƏBƏSİ <i>Sərxan Məzahir oğlu Hüseynli</i>	133

CONTENTS

SECTION OF ECONOMICS

THE ROLE OF THE PROCESSING INDUSTRY AT THE CONTEMPORARY STAGE OF THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN <i>Prof. Amil Maharramov, Zivar Safiyeva</i>	142
PROPERTY AS A BASIC INSTITUTION OF BUSINESS CLIMATE FORMATION <i>Elmar Dadashev</i>	153
MODELLING ISSUES OF NATIONAL CURRENCY RATE IN AZERBAIJAN <i>Isazadeh Aytan</i>	165
VIEW TO THE FINANCIAL CONSOLIDATION ISSUES <i>Rajabov Tuncay Alim</i>	175
POTENTIAL TO OUTSOURCE FOREIGN SOCIAL PROTECTION MODELS TO IMPROVE SOCIOECONOMIC SYSTEM <i>Nijat Isagov Tabib</i>	183
DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE ECONOMY OF THE POST-SOVIET COUNTRIES <i>Huseynova Sara Mubariz</i>	198
IMPACT OF ECONOMIC SPACE PHENOMENON IN TERMS OF CYCLIC TENDENCIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT <i>Abishli Lachin Vazir</i>	206

SECTION OF POLITICS

THE SOUTH CAUCASUS IN WORLD POLITICS <i>Aghalar Abbasbeyli</i>	212
NAGORNO-KARABAKH CONFLICT: PREHISTORY, DEVELOPMENT, CONSEQUENCES <i>Ibrahimov Alimusa Gulmusa</i>	223
SOCIAL DEMOCRACY AND SOME PROBLEMS OF ITS EVOLUTION <i>Nazim Ibadov Sadig</i>	235
GLOBAL THREATS TO INTERNATIONAL SECURITY IN MODERN TIMES CHARACTERISTIC: SCIENTIFIC-POLITICAL ANALYSIS <i>Taghizade Konul</i>	241
OPERATION OLIVE BRANCH AND THE VICTORY OF TURKEY'S DECISIVENESS <i>Sarkhan Huseynli</i>	253

Проф. АМИЛЬ МАГЕРРАМОВ

*Заведующий кафедрой Экономики и управления,
Бакинский Государственный Университет*

ЗИВЯР САФИЕВА

докторант, Бакинский Государственный Университет

РОЛЬ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

В последнее время роль и место обрабатывающей промышленности в развитии стран и отдельных регионов, ее роль в социально-экономическом плане и ее место в экономике стран существенно изменилось. Сократилась ее значимость в ВВП (валовом национальном продукте) и конечно же в количестве занятых в сельском хозяйстве людей.

Обрабатывающая промышленность таких нефтяных стран как Азербайджан имеет свою специализацию на производство товаров нефтяной промышленности, которая базируется на местной энергии и сырье.

Развитие и внедрение экономики нашей страны в глобальный мировой хозяйственный процесс возможен при условии создания такой структурной промышленности, которая бы соответствовала бы структуре экономически развитых стран. Но то несоответствие которое есть между структурами не позволяет нашей продукции быть неконкурентоспособной, создаёт её невостребованность на мировом рынке.

В статье дано общее понятие развития обрабатывающей промышленности Азербайджана, её влияние на экономику страны. Также в статье проведены некоторые анализы современного состояния обрабатывающей промышленности, и предложены пути развития этого сектора экономики нашей страны.

Ключевые слова: *Азербайджан, обрабатывающая промышленность, нефтяной сектор, не нефтяной сектор, инновация, инвестиции.*

Обрабатывающая промышленность относится к тем отраслям промышленности, которые связаны с производством и обработкой изде-

лий, и занимаются либо созданием новых товаров, либо добавлением стоимости. Промышленная отрасль составляет значительную долю реального экономического сектора в развитых странах. Конечные продукты могут либо служить готовым продуктом для продажи клиентам, либо в качестве промежуточных продуктов, используемых в производственном процессе.

Обрабатывающие производства возникли с появлением технологических и социально-экономических преобразований в западных странах в XVIII-XIX вв. Это было широко известно как промышленная революция. Это началось в Великобритании и заменило трудоемкое текстильное производство механизацией и использованием топлива.

Обрабатывающие производства являются главными секторами производства богатства. Эти отрасли промышленности используют различные технологии и методы, широко известные как управление производственными процессами. Производственные отрасли широко классифицируются в машиностроительные отрасли, строительную отрасль, электронную промышленность, химическую промышленность, энергетику, текстильную промышленность, пищевую промышленность и производство напитков, металлообработку, производство пластмасс, транспорт и телекоммуникации.

Производственные отрасли важны для экономики, поскольку они используют огромную долю рабочей силы и производят материалы, требуемые для секторов стратегического значения, таких как национальная инфраструктура и оборона. Однако не все обрабатывающие производства выгодны для страны, поскольку некоторые из них создают негативные внешние эффекты с огромными социальными издержками. Расходы на раскрепощение таких отраслей могут даже превысить выгоды, получаемые ими. Со снижением цен на нефть, наблюдается снижение темп промышленного производства в Азербайджане. В сырьевой экономике (в данном контексте – это нефть) по-другому и быть не может. Более десятка лет промышленное производство в нефтяной сфере росло. По данным Госкомстата, сейчас и в нефтяном секторе наблюдается спад производства. А это вполне естественно, учитывая острый кризис в нефтяной промышленности, связанный с падением нефтяных котировок.

Благодаря появляющимся технологиям во всем мире, мировая об-

рабатывающая промышленность выработала и внедрила несколько новых технологий в рамках своей компетенции. Экономисты считают, что мировая обрабатывающая промышленность является сектором, который генерирует много богатства. Создание рабочих мест, внедрение новейших технологий, реальные доходы от поставок и т. д. Положили мировое производство в благоприятную позицию.

Страны различаются между собой не только по географическому положению, размерами территории, формам государственного устройства, но и по уровням социально-экономического развития. Наш мир чрезвычайно многообразен, и для того чтобы сгруппировать страны по этому признаку, надо учесть много факторов. К ним относятся: экономический потенциал страны, доля страны в мировом производстве, структура экономики, степень её вовлеченности в международное географическое разделение труда, территориальная структура хозяйства, демографические показатели и др. Наиболее распространенными количественными показателями, отражающими уровень социально-экономического развития: валовый внутренний продукт (ВВП) — совокупная стоимость всех благ, произведенных на территории данной страны за год (в денежном выражении); валовый национальный продукт (ВНП) — это ВВП за вычетом прибылей иностранных компаний в данной стране, но с добавлением прибылей, полученных гражданами страны за её пределами.

Черты сходства и различия объясняются природно-ресурсным фактором, но главным является фактор экономический. Развивающиеся страны просто не имеют средств для развития новейших отраслей, не хватает квалифицированных трудовых ресурсов из-за оттока квалифицированных специалистов в развитые страны. Кроме того, те или иные отрасли специализации просто «навязываются» развивающимся странам, путем предоставления средств на развитие именно тех отраслей, в получении продукции которых заинтересованы развитые страны, но которые по различным причинам выгоднее переносить в страны «третьего мира». Особенно это заметно на примере переноса в развивающиеся страны экологически «грязных» отраслей химии, металлургии, целлюлозно-бумажной промышленности.

Таблица 1.

**Отрасли развития обрабатывающей промышленности
в развитых и развивающихся странах. [1]**

Развитые страны	Развивающиеся страны
машиностроение (особенно электроника),	горнорудная промышленность
приборостроение,	топливная промышленность,
авиационно-космическая отрасль,	металлургия,
продукция химии органического синтеза,	легкая промышленность,
микробиологической промышленности	сельское хозяйство

В последние века из-за индустриализации общества в глобальном масштабе, был увеличен объем промышленного производства и число занятых в промышленном секторе. В настоящее время международные экономические отношения являются основным звеном развития всех стран. Азербайджанская Республика не исключение. Оптимизация экономики, повышения конкурентоспособности экономики создает благоприятную среду для развития промышленности страны.

В Азербайджане первые зарождения нефти и его добыча приходится на 1848 год. Это считается началом индустриализации. Индустриализация важна во многих сферах, таких как занятость населения, в научных сферах, культурных и конечно же экономических сферах.

Развитие отраслей промышленности связанных с нефтью, произошло из-за увеличения нефтедобычи во второй половине XIX века. Со временем, индустриализация связанная с развитием промышленности в сфере нефтедобычи и прилегающих к ней сфер не нефтяного сектора, охватила и регионы страны. Промышленность- одна из главных и развитых областей экономики страны. Этот сектор соединяя в себя как нефтяную область, так и не нефтяные области (топливно-энергетический, химический, машиностроительный, пищевой, лёгкой и др.) экономики, начал развиваться с середины прошлого века, в частности в 70-80-х годах благодаря усердной работе общенационального лидера Гейдара Алиева. Здесь необходимо отметить и развитие не нефтяного сектора. Новые отрасли промышленности, связанные с не нефтяным сектором, также приходятся на тот период. Была разработана стратегия, рассчитанная на направление нефтяной прибыли на диверсификацию экономики. Азербайджан, переживший переходный

период и создавший крепкую экономику, выгодно воспользовался природными ресурсами, и за счет доходов, полученных от продажи нефтяных ресурсов, добился успеха в диверсификации экономики и снижения до минимума её зависимости от нефти. В результате данной стратегии продолжает наблюдаться последовательная тенденция роста в строительной, туристической, сельскохозяйственной, транспортной, информационной сферах, а также в сфере коммуникационных технологий. В качестве показателя данной тенденции можно привести создание за последние 8 лет более 1 миллиона новых рабочих мест, большая часть которых приходится на долю не нефтяного сектора. В этот период ускорилась диверсификация промышленного сектора, были отделены средства для развития промышленности страны.

В стране имеются благоприятные природные условия, достаточное количество квалифицированных трудовых ресурсов. Основа использования углеводородных ресурсов Азербайджана в интересах народа была заложена именно в этот период заключением «Контракта века». Наша главная цель заключается в правильном использовании имеющихся у нас даров. Проведенные нашим правительством реформы с целью улучшения благосостояния народонаселения и экономики страны, дала большие результаты в виде подписания многочисленных договоров с зарубежными странами. В результате политики «открытых дверей» число иностранных предприятий в стране возросло в несколько раз.

Но для улучшения существующей промышленной деятельности страны, должны проводиться научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы. Эти работы направлены на улучшения качества, метода и технологии изготовления нового продукта. Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы с учетом их использования подразделяются на три группы: фундаментальные исследования, прикладные исследования и экспериментальные разработки.

Фундаментальные-это практические или теоретические исследования направленные на получение новых знаний без определения конкретных целей.

Прикладные-это исследования направленные на получение знаний с целью их практического использования в изготовлении новшеств.

Экспериментальная разработка- это деятельность основанная на знаниях полученных в результате научных исследований или практического опыта, и направлена на создание или будущего улучшения новых продуктов, материалов, процессов оборудования, услуг и систем.

И для успешного проведения вышесказанных исследований необходимо развить промышленный сектор.

В целях повышения эффективности и качественных показателей работы всех отраслей и звеньев промышленного производства используют понятие экономика промышленности. Она изучает формы проявления экономических законов в промышленности, разрабатывает систему и методы хозяйствования. Включает экономику отдельных отраслей (угольной, нефтеперерабатывающей, газовой, химической, легкой, пищевой промышленности; металлургии, энергетики, машиностроения и т.д.).

Существует тесная связь между расходами направленными на исследование и развитие страны в целом и расходами, на экономическое развитие, на уровень конкурентоспособности и прибылью страны. Существуют несколько факторов влияющих на объём расходов направленных на развитие страны. К ним относятся: уровень развития страны, структура экономики и промышленности, количество крупных предприятий на территории страны, уровень готовности технического персонала, научно-технологическая структура страны, возможности выхода на международный рынок. Проведения ряда этих мероприятий даёт некоторые преимущества стране:

- конкурентное преимущество;
- привлечение иностранных инвестиций;
- рост производительности;
- снижение технологической зависимости.

Производительность промышленности зависит от того, какое место на рынке получит производимый продукт.

Поэтому эффективная структура производства должна отвечать следующим требованиям:

1. Производственная структура должна быть простой
2. На территории предприятия разные области должны точно располагаться в соответствии с производственной единицей
3. Должна соблюдаться пропорциональность между отраслями

4. Должна быть стабильная форма кооперирования специализации отраслей

5. Структурная эластичность должна способствовать изменениям структуры организации. [2]

В Азербайджане за последние десять лет объем производства промышленной продукции вырос в 2,7 раза. В 2007 году удельный вес добывающей промышленности и производства нефтепродуктов в промышленности, по данным Госкомитета статистике составил 80,5%. В 2015 году аналогичный показатель уже составил 74,6%. Тем самым удельный вес ненефтяной промышленности в 2007-2015 годах увеличился с 19,4% до 25,4%. Проводятся ряд мер по улучшению и модернизации промышленности и диверсификации не нефтяной индустрии. В приоритете находятся открытие, наряду с традиционными отраслями промышленности, и новых промышленных парков, улучшение потенциала регионов, развитие промышленности с использованием инноваций. [3]

Таблица 2.

**ВВП нефтяного и ненефтяного сектора экономики в млн. ман.
(2005-2015 гг.) [4]**

	Нефтяной сектор	Не нефтяной сектор	ВВП- всего
2005	5,520.9	6,055.1	12,522.5
2006	10,091.8	7,630.0	18,746.2
2007	15,914.2	10,576.1	28,360.5
2008	22,251.3	15,197.3	40,137.2
2009	16,065.5	16,726.0	35,601.5
2010	20,409.5	19,179.0	42,465.0
2011	25,829.9	23,196.1	52,082.0
2012	24,487.3	26,864.4	54,743.7
2013	23,778.1	30,525.9	58,182.0
2014	21,405.2	33,195.9	59,014.1
2015	15,346.2	34,500.9	54,352.1

По распоряжению президента Азербайджанской Республики, руководствуясь пунктом 32 статьи 109 Конституции Азербайджанской

Республики, в целях ускорения индустриализации экономики страны, более эффективного использования имеющегося потенциала для превращения Азербайджана в мощный индустриальный центр, было постановлено:

1. Объявить 2014 год в Азербайджанской Республике «Годом промышленности».

2. Министерству экономики и промышленности Азербайджанской Республики в месячный срок подготовить и представить Президенту Азербайджанской Республики план мероприятий, связанных с объявлением 2014 года в Азербайджанской Республике «Годом промышленности».

3. Кабинету Министров Азербайджанской Республики:

3.1. В трехмесячный срок подготовить и представить Президенту Азербайджанской Республики проект «Государственной программы развития промышленности в Азербайджанской Республике на 2015-2020 годы»;

3.2. Решить другие вопросы, вытекающие из настоящего распоряжения.[5]

Начались проводиться широкомасштабные работы по реализации дорожной стратегической карты. В указе президента Азербайджанской Республики от 06 декабря 2016 года о «Главных направлениях стратегической дорожной карты национальной экономики и основных секторов экономики» отмечается, что обдуманная, общенациональным лидером, в долгосрочной перспективе экономическая политика, способствует сохранению макроэкономической стабильности и динамическому экономическому развитию страны. Стратегические дорожные карты не простые документы. В них указаны основные сферы деятельности экономики, в частности определены направления приоритетов развития не нефтяного сектора. В составлении этих документов участвовали около 400 местных и иностранных экспертов, были проведены около 150 собраний с 4 тыс. представителями. Стратегическая политика напрямую направлена на улучшение макроэкономического состояния страны, не только в столице, но и в регионах. Но диспропорции в экономическом развитии разных регионов, влияет отрицательно на устойчивое процветание экономики.

В регионах страны в основном развиты не нефтяные отрасли промышленности. Успешно проводимая социально-экономическая по-

литика положительно повлияло и на не нефтяной сектор промышленности, и увеличило активность проводимых в этом направлении работ. Полученные достижения создали условия для качественного улучшения промышленности страны. Таким образом за последние года промышленности возросла в 2,7 раз, а промышленность не нефтяного сектора в 2,3 раза.

Таблица 3.

**Доля промышленного производства в экономике страны
за 2016 год. [6]**

Промышленное производство	Доля в %
Горнодобывающая промышленность	71,8
Обрабатывающая промышленность	22,6
Сельское хозяйство	6
Электроэнергия	4,9
Водоснабжение	0,7

В последние годы были сделаны важные работы по строительству новых промышленных предприятий и реконструкции уже существующих. Улучшение промышленной силы и строительство нового завода в Гарадаге, строительство и сдача в эксплуатацию новых цементных заводов в Газахе и Нахичеване, алюминиево-обрабатывающий комплекс в Гяндже, деятельность корабле-строительного завода, золотомедная обработка в Дашкесене и Гедебеке, стальные трубы Сумгаита, создание Азербайджанского Комплекса Производства Стали создают широкие возможности дальнейшей ещё большей диверсификации промышленности страны. Наряду с этим, работы проводимые по модернизации нефтехимической промышленности Сумгаита, дают возможность будущего развития промышленности ненефтяного сектора экономики страны.

Были достигнуты значительные успехи в сфере развития машиностроения и производстве оборудования, которые являются основным спектром ненефтяного сектора экономики страны. Создание автомо-

бильных заводов в Нахичевани, производство тракторов в Гяндже, имеют огромную роль в обеспечении спроса на транспортные средства за счет местного производства.

По своей структуре и составу, обрабатывающая промышленность разнообразна. Использование инноваций в обрабатывающей промышленности привели к развитию систем автоматического контроля в торговле, автоматической идентификации объектов и глобального позиционирования (GPS) на транспорте и в логистике.

Азербайджан в настоящее время на стадии развития обрабатывающей промышленности. Поддержание этого сектора возможно при ввозе иностранных инвестиций в экономику страны. При высоком росте притока инвестиций, государство должно точно знать куда и в каких пропорциях направлять эти инвестиции.

В основном, отраслевые не нефтяные приоритеты Азербайджана для иностранных компаний могут быть следующими:

- химическая промышленность;
- металлургический комплекс;
- отрасли легкой и пищевой промышленности;
- сельское хозяйство;
- строительная индустрия;
- фармацевтическая индустрия;
- реальный потенциал сотрудничества с зарубежными инвесторами в сфере информационных технологий, туризма, телекоммуникаций, образования и в экологических проектах.

Таблица 4.

**Производство товаров и оказание услуг, по видам
промышленной деятельности за 2015-2016 гг. в тыс. ман. [7]**

Производство обрабатывающей промышленности	Производство товаров и услуг, фактические цены-итог		
	С начала отчетного периода	В соответствующем периоде предыдущего года	по сравнению с тем же периодом предыдущего года, процент
Продукты питания	214423.9	188695.5	113.6
Напитки	9395.9	14283.3	65.8
Табачные изделия	5661.1	2411.7	234.7
Ткачество	3413.0	265.7	1284.5
Одежда	815.3	1166.4	69.9
Кожа, кожные изделия	52.3	858.5	6.1
Изделия из дерева, кроме мебели	84.7	122.2	69.3
Бумага и картон	926.0	2862.9	32.3
Полиграфия	1089.0	965.9	112.7
Нефтепродукты	178701.1	214190.7	83.4
Химическая промышленность	29332.2	35164.0	83.4
Фармацевтика	-	27.1	32.5
Резиновые и пластмассовые изделия	5781.5	4927.8	117.3
Производство строительных материалов	4683.8	28607.3	16.4
Металлургия	14290.1	17951.2	79.6
Готовые металлические изделия	7877.1	5026.4	156.7
Компьютер, электронные и оптические изделия	2091.4	651.5	321.0
Производство электротехнического оборудования	3315.7	6154.0	53.9
Производство машин и оборудования	8039.0	14845.8	54.1
Транспортные средства, прицепы и полуприцепы	11723.3	6244.2	187.7
Производство прочих транспортных средств и оборудования	827.4	925.8	89.4
Производство мебели	1961.0	1459.3	134.4
Другие промышленные товары	675.9	182.5	370.4
Машины и оборудование для монтажа и ремонта	64761.3	10379.2	624.0

В настоящее время в Азербайджане стоит актуальный вопрос о развитии и поддержке предприятий обрабатывающей промышленности. В республике развитию промышленного сектора уделяют особое и немаловажное значение, разработаны прямые и косвенные инструменты регулирования промышленности. Проблемы перерабатывающей промышленности возникают как объективный фактор, зависящий от потенциала внутреннего рынка, степени доступа к рынкам соседних государств, от инвестиционной привлекательности не сырьевого сектора по сравнению с нефтегазовой или металлургической отраслью.

В итоге отметим, что Азербайджан обладает очень богатыми недрами, которые необходимо рационально использовать. Учитывая численность населения в стране и объем ресурсов, государство вполне может иметь намного более высокий прожиточный минимум. Важно осуществлять добычу и дальнейшую переработку ресурсов до выпуска окончательного продукта. Зачастую ценные промежуточные ресурсы, которые можно довести до конечной продукции, попросту утилизируются или экспортируются по низким ценам. При осуществлении полного цикла переработки на многих предприятиях будет решаться множество проблем, образуется собственное производство и потребление в стране отечественной продукции, ведь импортные товары намного дороже и уже охватили весомую долю рынка в стране. Следует искать пути снижения цены на отечественную продукцию, что приведет к обороту валюты внутри страны, уменьшая зависимость от импорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://geographyofrussia.com/obrabatyvayushhaya-promyshlennost-mira>
2. "The economy of the firm" A.M.Magerramov, L.Abishly. Baku-2013
3. <http://cesd.az/new/index.php/tag/center-for-social-and-economic-development/?paged=51&lang=ru>
4. The non-oil sector as a competitive factor of Azerbaijan's economic development. Huseynov Shahin Ragim, Moscow, Russia
5. <http://ru.president.az/articles/10793>
6. <http://senaye.gov.az/content/html/3578/attachments/>
7. International experience in support of research and development activities by industry enterprises. Baku 2015
8. Constitution of the Republic of Azerbaijan
9. http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Industry/_industry_a.html

Prof. AMİL MƏHƏRRƏMOV*İqtisadiyyat və İdarəetmə kafedrasının müdiri,**Bakı Dövlət Universiteti**e-mail: amagerramov@gmail.com***ZİVƏR SƏFİYEVƏ***doktorant, Bakı Dövlət Universiteti**e-mail: safiyeva_zivar@mail.ru*

AZƏRBAYCANIN MUASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ EMAL SƏNAYƏSİNİN ROLU

Son illərdə ölkədə və bəzi regionlarda inkişaf istehsalın rolu və yeri sosial-iqtisadi cəhətdən önəmikliyi və ölkə iqtisadiyyatında mövgeyi xeyli dəyişib. ÜMM-də (ümumi milli məhsul) onun əhəmiyyəti və əlbəttə ki, kənd təsərrüfatında məşğul olanların sayı azalıb.

Azərbaycan kimi nefti ilə zəngin olan ölkələrin yerli enerji və xammalla özünü təmin edə bilməsi, onun neft sənayesi məhsullarının istehsalında ixtisaslaşmasına gətirir.

İqtisadiyyatımızın inkişafı və qloballaşan dünya iqtisadiyyatına integrasiyası o zaman mümkün olarki, bizim struktur inkişaf etmiş ölkələrin ümumi strukturuyla eyni olsun. Amma bu uygunsuzluq dünya bazarında bizim məhsulları qeyri-rəqəbatlı olmasına gətirib çıxartır və tələbatın olmasını yaradır.

Məqalədə Azərbaycanda emal sənayesinin inkişafı, onun ölkənin iqtisadiyyatına təsirinin ümumi konsepsiyası verilmişdir. Məqalədə bəzi istehsal sənayesinin hazırkı vəziyyəti, ölkəmizin iqtisadiyyatının bu sektorun inkişafı yollarını təhlil həyata keçirilir.

Məqalədə əsasən Azərbaycanın emal sənayəsinin inkişafı və onun ölkənin iqtisadiyyatına təsiri barəsində ümumi məlumat verilir. Bununla yanaşı məqalədə bəzi təhlillər aparılmışdır və emal sənayəsinin inkişafına dair bir çox çıxış yolları göstərilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, emal sənayəsi, neft sektoru, qeyri-neft sektoru, innovasiyalar, investisiyalar.*

ЭЛЬМАР ДАДАШЕВ

*Бакинский Государственный Университет
Преподаватель кафедры «Мировая Экономика»*

СОБСТВЕННОСТЬ КАК БАЗОВЫЙ ИНСТИТУТ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕС КЛИМАТА

РЕЗЮМЕ

Если нет частной собственности, то нет и свободы.

Ф. А. Хайек

*При нулевых транзакционных издержках первоначальное
распределение прав собственности не влияет на эффективность
размещения ресурсов.*

Р. Коуз

Собственность занимает центральное место в экономической системе. Она обуславливает экономический способ соединения работника со средствами производства, социальную структуру общества, характер стимулов трудовой деятельности, способ распределения результатов труда. Отношения собственности формируют все остальные виды экономических отношений, являются системообразующими и поэтому основными. Экономическая сущность собственности построена на отношениях между субъектом — собственником и объектом — собственностью. Как правило, собственностью является имущество, от которого зависит производственный процесс — экономические ресурсы, факторы производства. Структура собственности имеет для национальной экономики большое значение, так как определяет характер и сущность протекающих в ней процессов — производства, потребления, распределения. Структура собственности в национальной экономике отражает характер существующих взаимосвязей между объектами и субъектами собственности. Она специфична применительно к каждой определенной стране и формируется под влиянием совокупности исторических, культурных, психологических факторов.

Ключевые слова: социально-экономической система, социальная эффективность, экономический оборот, индивидуальность мотивов

собственника, разделение прав собственности, частная собственность, кооперативная собственность, акционерная собственность, государственная собственность, эффективное использование конкретных объектов собственности, государственная политика регулирования.

Основой любой социально-экономической системы является собственность в его различной формулировке. Несмотря на то какая экономическая система главенствует в данном обществе, несмотря на вид экономики, всегда есть определенный основной экономический фактор, который лежит в основе функционирования экономической системы и который постулирует правила для проведения хозяйственной деятельности. Институт собственности - основа в структуре, как теоретической модели, так и любой социальной и экономической системы действительности. Но, поскольку практика показывает, перераспределение прав собственности не приводит к увеличению экономической и социальной эффективности, попробуем объяснить ситуацию, пользуясь различными теоретическими подходами, но ссылаясь на целостное восприятие категории собственности. Экономические права определяют возможности для людей в сфере деятельности, связанной с использованием ограниченных ресурсов как фактора общественного благосостояния. Неэкономические права находятся за пределами сферы экономических отношений, хотя до некоторой степени зависят от этой сферы. Это выражает отношение между участниками в хозяйственной деятельности о ресурсах и является поэтому социальным отношением. Это право также имеет экономический смысл только для ограниченных ресурсов, использование которого конкурентоспособно, и устанавливает порядок доступа к ним. В этом смысле, права собственности понимаются как регулируемые ограничения на доступ к ресурсу. Как правило право собственности характеризуется его субъектом, объектом и структурой. Субъект - особа, которая легализировала безусловные полномочия, чтобы установить порядок доступа к релевантному ресурсу и его вовлечению в экономический оборот и к которому все положительные и негативные результаты решения получены. Индивидуумы, группа индивидуумов, и юридические лица могут служить субъектами права. Право собственности разделяет многочисленных участников хозяй-

ственной деятельности на два фронта: владельцы- которые определяет порядок доступа к специфическому ресурсу, и не владельцы- которые вынуждены следовать этим процедурным порядкам. В этом плане, каждое специфическое право представляет собой пункт контакта интересов различных особ. Поэтому, очень важно их общественное распознавание, уполномочивание. Соответственно, права собственности – это динамические отношения между людьми, которые появляются в связи с существованием ограниченных ресурсов и определяют их использования как источники благополучия. (9,с137-153)Присутствие юридического лица означает, что вовлечение экономических ресурсов в круговорот - продукт субъективного выбора. Выбор отражает индивидуальность поводов владельца и его оценку ресурса как фактор в росте его благополучия. Принимая во внимание их индивидуальность, выбор может превратить в различные решения. Партнер может выбрать остановку ресурса, на независимом использовании его полезного имущества, на обеспечении возможности пользования этим имуществом к другим особам. Объект права собственности - ресурс, доступ к которому, ограничен. Важная характеристика объекта - ее специализация, ряд прикладных возможностей, который определяет имущество ресурса и доступные технологии. В контексте специализации, ресурсы могут быть делился на три типа:

а) интерспецифические : этот вид ресурса ценен только в одной форме применения. В других обстоятельствах, их имущество не может быть использовано, и ресурс теряет свое значение.

б) специфические: эти ресурсы позволяют альтернативное использование, но их значение в различных способах использования неравное. Такие ресурсы - продукт специализирующихся инвестиций, которые формируют имущество, которое удовлетворяет специфическим условиям использования. Соответственно, их использование наиболее эффективно, где эти условия существуют.

с) общие: значение этих ресурсов не зависит от специфической технологии, и от набора альтернативы, в которую они вовлечены.

Оценка степени специфичности ресурса (k) может быть основана следующей формулой: $k = (Y_e - C) / Y_e$,

где Y_e - ожидаемый доход от его лучшего использования,

C - прибыль от лучшего альтернативного использования.

Значение $k = 0$ соответствует общему ресурсу;

$k = 1$ - интерспецифический. Если значение в ряду $0 < k < 1$, имеет место специфический ресурс. (1, с.26-29)

Право собственности может относиться к целому объекту, и к его части. Во втором случае, мы можем говорить о разделении собственности на ресурс. Есть различные причины для отделения. Объект может иметь сложную полезность, различные элементы, которых, позволяют отдельное использование. Реальные границы имущества, возможно, не определимые. Объект, возможно, имеет однородную пользу, но позволяют фрагментацию и подобное отдельное использование каждого элемента. Структура прав собственности - сложная комбинация полномочий, для которых сегодня широко используется перечень Оноре, включающий:

1. Право собственности - способность непосредственно обратиться к ресурсу и исключить другие объекты из этого процесса.

2. Право использования - возможность прямого независимого извлечения владельцем полезного имущества ресурса.

3. Право расположения - исключительная возможность темы закона, чтобы регулировать и управлять темами, общепризнанными к ресурсу.

4. Прямо к прибыли - результаты использования ресурса в предыдущем периоде и не потребил в указанном периоде.

5. Право на главное значение - возможность замены государства ресурса через отчуждение, изменение, потребление, разрушение.

6. Право на безопасность - гарантия невозможности отчуждения ресурса без уполномочивания владельца.

7. Право наследовать - способность определить процедуру для передачи прав на других особ в случае потери владельца правоспособности.

8. Остаточное право - безусловный возврат предварительно перенесенных полномочий владельца к другим особам в конце периода такой передачи.

9. Право на вечность - для безграничной во времени выполнения всех перечисленных полномочий.

10. Право взыскать, подразумевая отчуждаемость объекта собственности для того, чтобы дать компенсацию ущерба, вызванного владельцем к другим особам.

11. Право запрещающее вредное использование - требование, чтобы владелец пользовался его ресурсом методом не наносящий вред другим.(2,с.120-128)

Специфическая собственность, возможно, включает перечисленные полномочия в разнообразные комбинации. В этом смысле, любое право - специфическая связка полномочий. Чем полнее эта связка, тем шире набор компетентности связан с этим ресурсом, тем ценнее он считается. Экономическая функция прав собственности - оптимизировать размещение ограниченных ресурсов. Но эта функция выполняется только при условии, что права определены и осуществимы на практике. Уверенность права собственности подразумевает ясное учреждение метода доступа к ресурсу через спецификацию права, то есть, фиксацию его существенных характеристик :субъект собственности; объект собственности; круга и природа полномочий; пути предоставления имущества; период к которому право собственности обращается. Права собственности могут быть указаны через различные механизмы.

Во-первых, на основании закона, когда функция спецификации предназначена официальным полномочиям и осуществляется его уполномоченными структурами.

Во-вторых, на основании исторически сформировавшейся практики, фиксированную в обычаях и традициях, признанных заинтересованными особами.

В-третьих, на основании добровольного договора между всеми заинтересованными сторонами.

В-четвертых, на основании односторонних действий с применением преимуществ в действии.(3,с109-115)

В различных исторических периодах, так или иначе спецификации выдвигается вперед и становится доминирующим. Не малая роль в этом играют затраты, ассоциированные с выполнением каждого из них в специфический период. Самая главная характеристика спецификации закона - ее полноценность, которая отражает два момента: то, в какой мере набор компетентности определяемых этим правом, покрывает их максимальный возможный список; и то, насколько полностью и исчерпывающе содержимое каждого из полномочий определено. Законченность спецификации важна, с тех пор, как субъект собственности не может в принципе, пользоваться большими полно-

мочиями, чем имеет. Чем шире набор полномочий, чем они полнее, тем большую выгоду от обладания ресурсом, он может извлечь. В реальном мире, спецификация прав собственности обычно не исчерпывающая. Есть две главных причины: экономическая причина. Чем полнее права на ресурс указаны, тем больше выплат владелец может получить, когда он входит в экономический оборот. Но в то же время и все выше поднимаются затраты на спецификацию. Увеличение определения права экономически оправдано, до тех пор пока затраты на спецификацию не будут превышать эти выплаты. (4, с44-48) Неэкономической причиной неполной спецификации прав собственности - существование всех видов внешних ограничений, навязанных владельцу особой, обладающей потенциалом принуждения (государством или нелегальными центрами власти). Среди таких ограничений: снижение границ объекта права относительно границ реального ресурса, исключение определенных полномочий от структуры права, сужение заполнения индивидуальных полномочий относительно их потенциально возможного заполнения. (5, с6-9)

Компоненты системы прав собственности - контроль над их соблюдением и защита. Контрольная функция - выявить и идентифицировать нарушения прав. Функция защиты - применение эффективных стимулов, нейтрализуя такие нарушения. Обеспеченность правами собственности может быть основана на различных основах и осуществляется различными субъектами. Это может быть основано на применении закона и составлять функцию государства:

- на безличных социальных и моральных стимулах;
- на нелегальном насилии нелегальными структурами или особами с потенциалом для принуждения;
- на усилиях владельца как субъекта контроля и санкций. (6, с 139-143)

Выбор на пользу этого или другого метода в значительной степени предопределяют затраты на их выполнение и эффективность. Права владельца должны быть известны и другим собственникам. Иначе, есть возможность их неумышленного нарушения. Поэтому, обслуживание прав собственности также требует механизма связи информации о них ко всем посредникам хозяйственной деятельности. Соответственно, общество должно иметь систему для предоставления информации относительно прав собственности (на владельца, объ-

ектных и связанных правах собственности и ограничениях, как установить и защитить эти права). Чем ценнее специфическое право собственности, тем точнее и надежнее, информация, связанная с этим. Основа для производства и воспроизводства, также как их развитие на основе экономической системы, - собственность на средства производства. Отношения собственности – это отношения между людьми относительного использования, расположения, владения, отчуждения, присвоения материальных или духовных товаров. Не надо смешивать отношения между людьми о присвоении и отношении человека к вещи. Вещь есть только объект имущества. Субъектом могут быть индивидуум, группа людей (коллективы) или общество как целое. Как правило, в последнем случае, государство - конкретный владелец.(7,с63-70) Собственность лежит в основе всех производственных отношений, с тех пор, как производство организовано только владельцем средств производства для реализации его специфических целей. Распространение созданного продукта находится также в интересах владельца, и тому же служит обмен. Заключительный пункт - потребление, в процессе которого реализуются специфические цели владельца. Западные теоретики сейчас практически не обращают внимание на рассмотрение существенных особенностей и противоречия собственческих отношений. Признавая собственность как основное производственное отношение, как основное условие для организации производства и присвоения созданного продукта, они поэтому признали право существования различных форм имущества, которое гарантирует эффективность производства, и создали условия для, так называемой продажи собственности. В рыночной экономике, государственное имущество сохраняется, но это теряет его монополистический характер. Присутствие разнообразия собственности ставит, на одно из первых мест проблему его реализации. Проблема реализации собственности в том, что владелец имеет возможность извлечь выгоду из объекта собственности. Если это - объект потребления, то владелец имеет право пользоваться этим, удовлетворяя их потребности. Если это - средства производства, то это должно принести пользу в форме прибыли от его использования, и прибыль владельца зависит полностью от того, как его имущество использовано. Поэтому, создав условия для реализации имущества, возможно решить проблему производственной эффективности, так как каждый

владелец будет вести свое хозяйство с наименьшими расходами для того, чтобы получить большую прибыль. С этой точки зрения (и это подтвердила мировая практика) частное владение наиболее эффективно. Формы собственности главным образом определяются в зависимости от темы собственности, поэтому различают частную собственность, общественную или коллективную и государственную. Частная собственность - имущество индивидуума, но оно может также служить имуществом индивидуальной семьи. (8, с30-38) Мы все еще различаем частную и личную собственность: товары личного потребления классифицируются предметами потребления, а средства производства, которые приносят прибыль, за счет которого живет человек, принадлежат к частному. Например, швейная машина, если на ней шьется одежда для членов семьи, - это личная собственность. Если на ней выполняют заказы для шитья одежды посторонним и, этот процесс приносит доход, то он становится частной собственностью. Во всем мире, то, что принадлежит отдельному индивидууму является - частной собственностью. Кооперативная собственность состоит из общих вложений членов этого кооператива. Распределение в кооперативе осуществляется в зависимости от размера вложенного пая, а высший орган управления - собрание пайщиков. Акционерная собственность относится ко всему имуществу предприятия, делится на отдельные доли, которые оплачиваются акционерами. Эту оплату подтверждают ценные бумаги - акциями или облигациями. Акционер - не владелец имущества, он владеет только акциями. Поэтому, он не имеет права претендовать на имущество акционерного общества, когда он выходит из общества, он может только продавать свои ценные бумаги. Государственное имущество - обязательное свойство любого экономического хозяйства, в том числе рыночной. Она включает все объекты, принадлежащие государству: земля, индивидуальные предприятия, структуры, транспортные системы, и т.д. Проблема развития рыночной экономики - найти, что оптимальные отношения между отдельными формами собственности и гарантируют эффективное функционирование каждого из них. Если такое соотношение найдено, воспроизводительный процесс в данном обществе развивается нормально и устойчивые нормы экономического роста обеспечены. Собственность - многоплановая категория, которая существует как в экономике, так и в праве. (10, с80-84, 129-131, 146-158) Теория прав

собственности появилась в начале 20-го столетия. Его основателями считают американских экономистов Р. Коуза и А. Алчина. В 60-е годы 20-го столетия Коуз издал статью "Проблемы социальных издержек" где изложил основные принципы теории прав собственности. В 1991, за работы по проблемам трансакционных издержек и прав собственности, Кроуз был награжден Нобелевской Премией. Коуз в основном сосредотачивается на "спецификации прав собственности", который, по его мнению, в конечном счете определяет эффективное использование специфического собственичества. Р. Буайе, Д. Гэлбрейт, О. Уильямсон и другие, привлекают внимание огромным возможностям профессионалов специалистов в управлении полным организованным собственеческим набором элементов. (11, с 264-268, 12, с 209-213, 13, с 182-196) Теория прав собственности неoinституционалистов имеет большую важность для современной экономической науки, и так же для практики. Для начала, во-первых, это кроме того развивает категорию имущества как основу, добавляя политический и экономический разрез с юридическим анализом, в последствии которого, происходит нахождение специфических форм реализации форм собственности. Экономический интерес владельца не только укрепляется законом, но и защищается им, предлагая определенные санкции за нарушения "прав собственности". Во-вторых, установленный подход к имуществу преодолевает забвение этой категории неоклассиками, которые догматически долгое время повторяли тезис о эффективности частной собственности, подобно ортодоксальным марксистам о преимуществах общественного имущества. В-третьих, на наш взгляд, теория прав собственности более в значительной степени развивает идеи Маркса о собственности. Например, Маркс выделяет "племенную собственность", "античную, общинную и государственную", "феодальную, или сословную, буржуазную", или "чистую частную собственность", и "коммунистическую". В этих классификациях, установленная доминанта влияет на движение реализации собственности. В-четвертых, теория прав собственности осуществляет проблему организации, за пределами которой никакая компания и никакая экономическая система не могут функционировать вообще. А. Маршалл был первым экономистом, давшему организационному началу статус независимого фактора производства. Если марксизм выявил взаимные связи экономических, политических и социальных факторов в про-

цессе исторического развития на уровне общих тенденций, то институционалисты пробуют решить конкретные рекомендации на механизмах влияния различных учреждений на экономику. Их практические рекомендации были, однако, весьма разнообразны: поставить "Технический Совет" во главе экономики (Веблен); осуществлять экономическое планирование (Митчелл); создать представительское правительство во всех социальных слоях населения (Коммонс). В конце 50-х гг., в странах Западной Европы распространяются идеи Ф.Перру, выступившим с обоснованием государственной политики -индикативного планирования. Эта политика основана на развитии теории государственного общественного сектора.(14,с106-112,15,с215-217,16с176-185) Методологические подходы к анализу проблемы эффективности государственного сектора определяет структура школ и направлений в структуре экономической теории. Частные и более конкретные теории можно сгруппировать следующим образом:

1. Теория государственных услуг и общественного товара (Э. Линдаль, П. Самуэльсон, Дж. Стиглиц).
2. Теория общественного выбора и принятия политических решений (К.Виксель, Р. Познер, Р. Магсрейв, Дж. Бьюкенен, М. Олсон).
3. Теория эффективного спроса и бюджетного регулирования (Дж. Кейнс).
4. Теория эффективного предложения и денежного регулирования (Г. Стайн, М. Фридмен).
5. Экономическая теория "прав собственности" (Р.Коуз, А. Оноре).
6. Теория политического влияния (Ж.-Ж. Роза).
7. Надстроечная теория экономической роли государства и теория дефицитной экономики (Я. Корнай).
8. Надстроечно-базисная теория экономической роли государства (А. И. Пашков, Н. А. Цаголов).
9. Теория оптимального функционирования экономики (В. С. Немчинов, Н. П. Федоренко, В. Н. Черковец).
10. Теория двухуровневого функционирования социалистической экономики (Н. А. Цаголов, В. Н. Черковец).(17,с635-639,18,с125-128)

Право собственности - право субъекта на использование его собственных ресурсов на его собственное усмотрение. Это право может

быть формальным, т.е. легализировано государственными органами, или неформальным, определяется моралью, этикой, и так далее. С точки зрения этой теории, собственность - набор определенных прав:

- 1) на владение;
- 2) пользование;
- 3) управление, т. е. права решать, кто и как будет пользоваться благами;
- 4) на доход от использования благ;
- 5) отчуждение, потребление, изменение или уничтожение блага;
- 6) безопасность, т. е. право на защиту от посягательств и нанесения вреда внешней средой;
- 7) передачу благ в наследство;
- 8) бессрочность обладание благом;
- 9) запрет использование во вред окружающей среде;
- 10) взыскание блага в уплату долга;
- 11) существование процедур и институтов, восстанавливающих нарушенные полномочия.(19,с46-50)

Вывод:

Права собственности обнаруживают его специфическое содержание, определяют отношения между участниками в процессе продажи имущества. Неаккуратная формулировка прав собственности искажает стимулы для развития производства, сокращает побуждение для эффективности рабочей силы. Теория прав собственности была основана на признании ограниченности ресурсов. Если добро не обладает свойством раритета и это может быть использовано любым субъектом, бессмысленно определять права собственности к этому добру, оно не может быть объектом собственности. Поэтому, отношения собственности в теории прав собственности, фактически, - система исключений от доступа к различным товарам. Чтобы исключить объекты из свободного доступа к товарам намеревается удостоверить их права собственности. Смысл этого - создать условия для приобретения прав собственности теми объектами, которые могут извлечь большую пользу от них. Содержимое и особенности различных форм собственности - основа для существования различных экономических систем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Институциональная экономика: учебное пособие /С.С. Винокуров [и др.]; по ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Грошева, д-ра экон. наук, проф. Л.А. Миэринь. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2014. – 125 с.
2. Васюченко Л. П. Характер, структура и факторы формирования экономических отношений. - Минск : Навука і тэхніка , 1992. - 191 с.
3. Вегер Л. Л. К вопросу о соотношении форм собственности // Россия и современный мир. – 2001. - N 3.
4. Глушецкий А. А. Новые тенденции в развитии форм собственности. - М. : МГУ , 1992. - 79 с.
5. Головцова М. А. Реформа отношений собственности и новые формы хозяйствования. - Л. : Знание , 1991. - 20 с.
6. Зибер Н. И. Избранные экономические произведения : в 2 т. Т. 2. Очерки первобытной экономической культуры : статьи. – М., 1959. - 694 с.
7. Красникова Е. В. От единообразия к многообразию форм собственности // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. - N 8. - С.
8. Тамбовцев В. Л. Собственность и эффективность // Общественные науки и современность. – 2002. - N 4. - С.
9. Широков Г. К. Запад-Восток : эволюция форм собственности в XX веке // Россия и современный мир. – 2002. - N 2. - С.
10. Коуз Р. Фирма, рынок, право. М.: Дело, 2007. 224с.
11. Уильямсон О.И. Экономически институты капитализма. СПб.: Лениздат, 1996. 365с.
12. Бузгалин А. Переходная экномика. М.: Таурис Просперус, 1994. 398с.
13. Лемещенко П.С. Теоретическая экономика: структура, классические традиции, новые тенденции. Мн.: БГУ, 2001. 345с.
14. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности. М.: Наука, 1990. 271с.
15. Ойкен В. Основы национальной экономии. М.: Экономика, 1996. Апаева М.М. О роли стратегии управления государственной собственностью // Вопросы структуризации экономики. – 2014. - № 1.

16. Прокофьев С.Е. Управление государственной и муниципальной собственностью : учебник и практикум / С.Е. Прокофьев, А.И. Галкин, С.Г. Еремин. – М., 2016. – 262 с.
17. Камарова Е.А. Собственность : сущность, функции и многообразие ее форм в развитой рыночной экономике / Камарова Е.А., Еникеева Д.Д. // Экономика и социум. - 2013. - № 2/1.
18. Миннигулова Э.Ф. Собственность : сущность, функции и многообразие ее форм в развитой рыночной экономике // Экономика и социум. - 2013. - № 2/2
19. Михнева С.Г. Государственная собственность и ее роль в рыночной экономике / Михнева С.Г., Русакова Ю.И. // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и об-ве. - 2012. - № 2 (3).

ELMAR DADAŞOV

Bakı Dövlət Universiteti, "Dünya iqtisadiyyatı" kafedrasının müəllimi

MÜLKİYYƏT BİZNES MÜHİTİN FORMALAŞMASINDA BAZA İNSTİTUT KİMİ

XÜLASƏ

Əgər şəxsi mülkiyyət yoxdursa, onda azadlıq da yoxdur.

F.Hayek

Nəqliyyat xərcləri sıfıra bərabər olduğu təqdirdə mülkiyyət hüququnun ilkin bölgüsü resursların paylanması üçün səmərəliliyinə təsir etmir.

R.Kouz

Əmlak iqtisadi sistemdə mərkəzi yer tutur. Əmlak münasibətləri bütün digər iqtisadi əlaqələrin növlərinin əsasını təşkil edir; buna əsasən fəaliyyət göstərir. Mülkiyyətin iqtisadi mahiyyəti, mülk sahibi və obyekt mülkiyyəti arasındakı əlaqəyə əsaslanır. Qeyd edilənlərə əsasən mülkiyyətin mühüm iqtisadi kateqoriya kimi tədqiqi və onun işgüzar mühitin formalaşmasındakı rolunun açıqlanması mühim əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *sosial-iqtisadi sistem, sosial səmərəlilik, mülkiyyət, özəl mülkiyyət, kooperativ mülkiyyət, fond mülkiyyət, dövlət mülkiyyət bölgüsü, dövlət tənzimləmə siyasəti.*

İSAZADƏ AYTƏN

*doktorant Bakı Dövlət Universiteti***AZƏRBAYCANDA MİLLİ VALYUTA KURSUNUN
MODELLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ****XÜLASƏ**

Məqalədə zaman sıralarının tətbiqi metodlarla tədqiq olunmasının aktual probleməri araşdırılır. Zaman sıralarının stasionarlığının prioritetliyi və müasir emal metodları müzakirə olunur. Azərbaycan manatının dinamikasını və formalaşma faktorlarını özündə əks etdirən, adekvatlıq şərtlərini ödəyən və manatın proqnozlaşdırması üçün yararlı ekonometrik modelin qurulması məsələlərinə baxılır.

Açar sözlər: *manatın kursu, ekonometrik modelləşdirmə, adekvatlıq göstəriciləri, Çeddoka şkalası, stasionarlıq, Dikki-Fuller testi, səbəb-nəticə asılılıqları, Qreyncer testi.*

Valyuta bazarlarının dinamikası mürəkkəb bir sistem olduğundan onun proqnozlaşdırılması da müvafiq problemlərlə qarşılaşır. Valyuta kurslarına təsir edən fundamental iqtisadi göstəricilərin araşdırılması, təhlili və modelləşdirilməsi [1,3,4,5] iqtisadi faktorlardan asılı olaraq (həm makro, həm də mikro səviyyədə) qiymətlərin dəyişmə mexanizmlərini müəyyən etmək və müəyyən olunmuş qanunauyğunluqlara görə ekstrapolyasiya metodları əsasında perspektiv qiymətləndirmə aparmaq imkanları vardır.

Xüsusilə, son dövrlərin iqtisadi böhranlarının milli iqtisadi sistemlərin maliyyə-bank sektorunda yaratdıqları vəziyyət, import-eksport əməliyyatlarına, müvafiq olaraq, ölkələrin ödəmə balanslarına mənfi təsiri, milli valyutaların kəskin dəyərdən düşməsi, bir sıra ölkələrdə inflyasiya templərinin yüksəlməsi, xarici valyuta qıtlığının yaranması, ticarət balanslarında mənfi saldonun artması, dolayı yolla güclü iqtisadiyyatı olmayan ölkələrdə istehsal səviyyəsinin aşağı düşməsi, məşğulluq səviyyəsinin azalması, bank sektorunun “çökməsi”, pul dövriyyəsində ciddi problemlərin yaranması və bir çox başqa hallar araşdırılan məsələnin nə qədər aktual olduğunu göstərir. Həmçinin, bu tədqiqatların aktuallığı qlobalaşdırma şərtlərini nəzərə alaraq valyuta kurslarının tənzimlənməsi üçün yeni yanaşmaların tətbiqinin vacibliyi, yeni modelləşdirmə metodlarının və valyuta

kursunun proqnozlaşdırılmasının əhəmiyyətinin artması və ölkəmizin dünya iqtisadi birliyinə integrasiyası şəraitində proqnozlaşdırma metodlarının təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə izah olunur.

Valyuta kursu çoxsaylı faktorların təsiri altında formalaşan dinamik göstəricidir. Baxılan çoxsaylı ədəbiyyatlarda, həmçinin, işin sonunda qeyd etdiyimiz seçmə işlərdə valyuta kursunun dinamikasını müəyyən edən faktorların klassifikasiyasına yanaşmaların müxtəlif olduğunu, vahid meyarlar sisteminin olmadığını görmək olar. Bu baxımdan dinamik valyuta kursunun kompleks və çoxölçülülük kateqoriya kimi qiymətləndirilərək əsaslandırılmış ekonometrik modelinin qurulması və bu model əsasında proqnozlaşdırılması məsələnin həllinə yeni yanaşma kimi qəbul oluna bilər [2, 3,5].

Qlobal maliyyə böhranları, dövlətlərarası maliyyə münasibətlərinin yaratdığı qeyri-stabillik şəraitində, son iki onilliyi əhatə edən dövrdə denominasiyaya (2006-cı il) və iki dəfə devalvasiyaya (2015-ci il fevral, dekabr) məruz qalmış azərbaycan manatının makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı asılılıqlarının riyazi-statistik metodlarla araşdırılmasının, asılılıqların xüsusiyyətlərinin tədqiq edilərək kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin, valyuta kursu və ona təsir edən faktorlar arasında balanslaşdırmanı təmin edə biləcək trendlər əsasında perspektiv dövrün proqnoz qiymətləndirilməsinin milli valyuta kursunun “gücləndirilməsi, stabilləşdirilməsi üçün əhəmiyyətli olacağını əsas tutaraq bu istiqamətdə tədqiqatlar aparmışıq [6,7]. Azərbaycanda milli valyuta kursunun dinamikasını tədqiq edərək manatın (MAN_DOL) inflyasiya tempi (RATE_OF_INF), Ümumi Daxili Məhsul (GDP), ticarət balansı (EXP-İMP) və büdcə kəsiri (BUDGET_DEFİCİT) kimi makroiqtisadi göstəricilərdən asılılığını ifadə edən aşağıdakı ekonometrik modeli qurmuşuq:

$$Y_MAN_DOL=1.16+0.034X1_RATE_OF_INF+1.60X2_GDP-7.97X3_EXP-İMP+2.65X4_BUDGET_DEFİCİT$$

Modeldə müşahidələr kvartal göstəricilərinə görə 2006-2016 ci illər periodunu əhatə edir. Tədqiqat işində istifadə olunmuş statistik informasiya Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi elektron mənbələrindən əldə olunmuşdur [8,9].

Modelə daxil edilmiş nəticə və izahedici faktorlar üzrə alınmış mümkün korrelyasiya əmsallarına nəzər yetirək.

Cədvəl 1. Korrelyasiya matrisi

	Y_MAN_DOL	X1_RATE_OF_INF	X2_GDP	X3_EXP-IMP	X4_BUDGET_DEFICIT
Y_MAN_DOL	1.000000	0.546369	0.266265	-0.727256	-0.266137
X1_RATE_OF_INF	0.546369	1.000000	0.061719	-0.786641	0.034558
X2_GDP	0.266265	0.061719	1.000000	0.158387	0.529086
X3_EXP-IMP	-0.727256	-0.786641	0.158387	1.000000	0.316388
X4_BUDGET_DEFICIT	-0.266137	0.034558	0.529086	0.316388	1.000000

Mənbə: müəllifin işi

Modeldə iştirak edən nəticə və asılı olmayan faktor cütlüklərinə görə Pirson əmsallarının nə dərəcədə əhəmiyyətli olub olmaması Çeddoka şkalasına görə müəyyən edilə bilər.

$$r_{yx1} = 0,54; r_{yx2} = 0,3; r_{yx3} = 0,73; r_{yx4} = 0,3; r_{x1x2} = 0,06; r_{x1x3} = 0,78; r_{x1x4} = 0,03; r_{x2x3} = 0,2; r_{x2x4} = 0,52; r_{x3x4} = 0,3$$

Cədvəl 1-də korrelyasiya matrisinin göstəricilərinə görə Çeddoka şkalasına əsaslanaraq 0,7-dən böyük olduğuna görə YX3, X1X3 cütlükləri arasında asılılıq güclü, 0,5-0,7 aralığında yerləşdiyinə görə YX1, X2X4 cütlükləri arasında asılılıq hiss olunan, 0,3-ü aşmadığına görə YX2, YX4, X1X4, X2X3, X3X4 cütlükləri arasında asılılıq isə zəif səviyyədə dəyərləndirilir. Qeyd edək ki, şkala üzrə dəyərləndirmədə korrelyasiya əmsallarının mütləq qiymətləri nəzərdən keçirilir.

Darbin Uotson əmsalının 2-yə çox yaxın olması da model üçün müsbət haldır, belə ki, bu hal modeldə avtokorrelyasiyanın olmamasını, yəni zaman sırasının səviyyələri arasında asılılığın olmamasını göstərir. Bu həm də, Darbin Uotson meyarı üçün 5%-li əhəmiyyətlik səviyyəsində kritik sərhədlər cədvəlində müşahidələrin sayı $n=40$ (kvartal göstəricilərinə görə 2006-2016-cı illər üzrə müşahidələrin sayı $n=44$ -dür, lakin kritik sərhədlər cədvəli üzrə $n=40$ və ya $n=45$ seçə bilərik) və asılı olmayan dəyişənlərin sayı $k=4$ üçün müəyyən olunmuş qiymətlərlə də təsdiqlənir. Modelə görə meyarının qiyməti qeyri-müəyyənlik zonasına düşmür (kritik sərhədlər $DL=1,29$ və $DU=1,72$).

Cədvəl 2. Model üçün Dikki Fuller testinin nəticələri

Null Hypothesis: D(Y_MAN_DOL_2) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 3 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.785798	0.0064
Test critical values:		
1% level	-3.615588	
5% level	-2.941145	
10% level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(Y_MAN_DOL_3)

Method: Least Squares

Date: 03/29/18 Time: 19:50

Sample (adjusted): 2007Q3 2016Q4

Included observations: 38 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(Y_MAN_DOL_(-1),2)	-3.411122	0.901031	-3.785798	0.0006
D(Y_MAN_DOL_(-1),3)	1.318035	0.746374	1.765918	0.0867
D(Y_MAN_DOL_(-2),3)	0.444749	0.509266	0.873315	0.3888
D(Y_MAN_DOL_(-3),3)	-0.420651	0.262640	-1.601625	0.1188
C	0.013049	0.009990	1.306120	0.2005
R-squared	0.936393	Mean dependent var		-0.001395
Adjusted R-squared	0.928683	S.D. dependent var		0.210084
S.E. of regression	0.056104	Akaike info criterion		-2.801156
Sum squared resid	0.103871	Schwarz criterion		-2.585684
Log likelihood	58.22196	Hannan-Quinn criter.		-2.724492
F-statistic	121.4521	Durbin-Watson stat		1.897168
Prob(F-statistic)	0.000000			

Mənbə: müəllifin işi

Ümumiyyətlə, baxılan zaman sırasının stasionarlığı ekonometrik analiz baxımından çox əhəmiyyətlidir. Sıra stasionar olmadıqda alınan nəticələr və modelin keyfiyyət xarakteristikaları modelin adekvatlığını izah etsə də, səhvlərlə müşahidə olunur və qurulmuş model əhəmiyyətliliyini itirərək proqnoz qiymətləndirilməsi üçün yararsız olur. Bu baxımdan qurduğumuz modelin əhəmiyyətliliyini təmin etmək məqsədilə genişləndirilmiş Dikki Fuller testi (Augmented Dickey-Fuller Test – ADF) əsasında modelin stasionarlığı yoxlanılmış və növbəti nəticələr alınmışdır: müşahidələrin sayı 38, laqın uzunluğu 3, laqların maksimal sayı 4, sabitli, ikinci tərtibli fərqlərlə olan avtoregressiya modelinə (AR) görə $t = -3.785798$, $p = 0.0064$. Alınan ehtimal səviyyəsi modelin vahid kökü olması haqqında H_0

hipotezinin rədd edilməsinə imkan verir. Həmçinin, t-student statistikasının modelə görə qiyməti 1%, 5%, 10% əhəmiyyətlik səviyyələrində t-nin kritik qiymətlərindən kifayət qədər kiçikdir. Alınan qiymətlər H_0 hipotezini rədd edərək Y_MAN_DOL asılı dəyişəninə görə zaman sırasının stasionar olmasını təsdiqləyir (bax: cədvəl 2).

Modelə üçün Eviews-10 proqram paketində aparılmış Dikki Fuller testinə görə (müşahidələrin sayı 38, laqın uzunluğu 3, laqların maksimal sayı 4, sabitli, ikinci tərtibli fərqlərlə olan avtoregressiya modelinə (AR) görə) aldığımız nəticələr adekvatlıq göstəricilərinin kifayət qədər qənaətbəxş olduğunu təsdiqləyir. Belə ki, müşahidələrin sayı $n=38$ üçün $R^2=0,93$; $DW=1,89$; $F_{model}=121,5$ -dir. Determinasiya əmsalının xətti model üçün maksimal həddinin vahid olmasını və modelə görə onun 0,93-ə bərabər olduğunu nəzərə alsaq modelə daxil etdiyimiz asılı olmayan dəyişənlərin düzgün seçilməsi və modeldə təsadüfi kəmiyyətin “payının” minimum qiymətə yaxınlaşdığı qənaətinə gəlirik. Determinasiya əmsalının əhəmiyyətliliyini $F = \frac{R^2}{1-R^2} \frac{n-m-1}{m}$ statistikasını əsasında yoxlamaq olar.

Burada n müşahidələrin sayını, m isə modelə daxil edilmiş asılı olmayan faktorların sayını ifadə edir. Alternativ $H_1: R^2 > 0$ hipotezinə qarşı $H_0: R^2 = 0$ hipotezi yoxlanılır. Əgər $F_{model} > F_{table(\alpha, m, n-m-1)}$ şərti ödənilirsə, onda H_0 hipotezi rədd edilir. Fişer meyarı modelə görə kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da F - meyarının cədvəl qiyməti ilə müqayisəsi zamanı müsbət nəticə verir. $k_1=m$ və $k_2=n-m-1$ sərbəstlik hədləri əsasında Fişer meyarının cədvəl qiymətini müəyyən edirik. $k_1=4$ və $k_2=39$ (cədvəldə $k_2=40$ seçilir) sərbəstlik hədlərinə görə $F_{table}=2,61$ olduğundan $F_{model} > F_{table}$ şərti ödənilir. Qeyd edək ki, F meyarı üçün xəta qiyməti $prob=0.000$ -a bərabərdir. Beləliklə, determinasiya əmsalı əhəmiyyətlidir.

Modeldə səbəb-nəticə münasibətlərini qiymətləndirmək üçün Qreynser testinə müraciət edə bilərik. Əvvəlcə qeyd edək ki, Qreynser testinə görə faktorların cütlükləri arasında səbəb – nəticə asılılıqlarının xarakterizə olunması üçün bir faktorun birinci tənlikdə asılı dəyişən, eyni zamanda laq üzrə asılı olmayan dəyişən kimi və digər faktorun laq üzrə asılı olmayan dəyişən kimi iştirak etməsi, ikinci tənlikdə digər faktor üçün eyni şərtlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur:

$$y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + \dots + a_n y_{t-n} + b_1 x_{t-1} + b_n x_{t-n} + \varepsilon_t$$

$$x_t = c_0 + c_1 x_{t-1} + \dots + c_n x_{t-n} + d_1 y_{t-1} + d_n y_{t-n} + \varepsilon_t$$

Hər iki reqressiya tənliyi üçün H_0 hipotezi yoxlanılır:

$$H_0^1 := b_1 = \dots = b_n \quad \text{və} \quad H_0^2 := d_1 = \dots = d_n$$

Bu hipotez faktorlar arasında səbəb-nəticə asılılıqlarının olmamasını təsdiqləyir. Hipotez çoxölçülü reqressiya üçün Fişer meyarı əsasında yoxlanılır və hesablanmış F cədvəldəki kritik F -dən böyük olduğu halda H_0 hipotezi rədd olunur. Beləliklə, *Greynçerin* səbəb-nəticə testinə görə bir faktor üzrə (x_i) zaman sırasının səviyyələrinin dəyişməsinin digər faktor (y_i) üzrə zaman sırasının səviyyələrinin dəyişməsinə səbəb olması üçün onun zaman etibarlı ilə daha tez baş verməsi şərtidir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Y_MAN_DOL (manatın ABŞ dollarına görə kursu) asılı dəyişəni üçün səbəbiyyət yaradan faktorlardan formalaşmış, proqnozlaşdırma üçün yararlı ekonometrik modelin qurulmasıdır. Laqlardan istifadənin bu testin nəticələrinə önəmli təsirini əsas tutaraq, 1-5 aralığında laqlardan istifadə edərək EvIEWS-10 proqram paketində müvafiq testi aparıb cədvəl 3-dəki nəticələri almışıq.

Cədvəl 3. Qreynçer testlərinin nəticələri (1-5 laq ilə)

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____	43	4.18080	0.0475 2.61870 0.1135
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_	43	13.8138	0.0006 2.05201 0.1598
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M	43	5.19736	0.0280 4.15167 0.0482
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____ X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_	43	4.61445	0.0378 5.04038 0.0304
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____ X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M	43	1.13077	0.2940 4.38452 0.0426

X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__	43	1.10655	0.2991
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.58930	0.0230
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	42	3.64560	0.0359
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__		6.77744	0.0031
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	42	6.97734	0.0027
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		1.26278	0.2948
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__	42	12.7542	6.E-05
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		6.59141	0.0036
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__	42	9.34713	0.0005
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		0.24122	0.7869
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__	42	0.78336	0.4643
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.04927	0.0115
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	41	4.32772	0.0109
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		0.81674	0.4936
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__	41	7.95790	0.0004
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		8.84111	0.0002
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__	41	4.49087	0.0093
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__		3.56017	0.0242
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__	41	6.07548	0.0020
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.62663	0.0030
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__	41	5.38529	0.0038
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		3.34434	0.0304
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	40	1.916130.1326	
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__		2.884610.0386	
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	40	3.717070.0139	
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		0.920860.4643	

X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	5.129100.0027
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_		6.780030.0005
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	5.315640.0022
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_		2.450470.0668
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	4.628420.0048
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		3.353150.0216
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN_	40	1.300760.2914
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		4.711720.0044
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_	40	0.454500.7684
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		3.864730.0116
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.248310.0053
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_		7.701030.0001
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.247460.0053
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_		2.124280.0919
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.444470.0042
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		2.425720.0601
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN_	39	0.729970.6069
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		6.840630.0003
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_	39	0.918360.4836
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		2.775240.0370

Mənbə: müəllifin işi

Cədvəl 3-də 1, 2, 3, 4, 5 laqla aparılmış çoxsaylı səbəb-nəticə testlərindən birtərəfli və ikitərəfli müsbət nəticələr verən, yəni H_0 hipotezinin rədd edilməsini mümkün edən nəticələr seçilmişdir. olduğunu nəzərə alıb cədvəl 3-dəki 1-5 laqlara görə *Qreyncer* testinin nəticələri üzrə F meyarları ilə müqayisələr apararaq və əsas məqsədimizin manatın kursu üçün səbəbiyyət yaradan faktorlardan ibarət modelin qurulması olduğuna görə aşağıdakı nəticələr bizim tədqiqat işi üçün daha önəmli hesab edilmişdir: $X4Y(1)$, $X1Y(2)$, $X2Y(4)$ cütləri ikitərəfli, $X1Y(1)$, $X2Y(1)$, $X2Y(2)$, $X2Y(4)$ cütləri isə birtərəfli səbəbiyyət şərtlərini ödəyirlər (Qeyd: mötərizələrdə laqların sayı verilir). H_0 hipotezi bu cütlüklər üçün rədd olunur. Beləliklə, $X1$, $X2$, $X4$ faktorlarının Y üçün səbəbiyyət yaratdıqları təsdiqlənir və bu asılı olmayan faktorlardan formalaşan model əsasında proqnoz qiymətləndirmələri aparmaq imkanı vardır. $X3$ faktoru *Qreyncer* testinin şərtlərini ödəmədiyi üçün model üçün yararsız hesab edilir.

Beləliklə, qurulmuş model üzrə manatın valyuta kursu və maliyyə bazarının əsas parametrləri arasında müəyyən olunmuş keyfiyyət və kəmiyyət asılılıqları, onların kəmiyyət qiymətləndirilmələri, manatın dollara qarşı mübadilə kursunun dinamikasındakı tendensiyalar ilk növbədə bu istiqamətdə elmi tədqiqatlarda, həmçinin dövlətin makroiqtisadi siyasətinin prioritetlərinin müəyyən olunmasında və manatın mübadilə kursunun effektiv tənzimlənməsi üzrə tədbirlərdə istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Афанасьев В.Н. Развитие системы методов статистического исследования временных рядов // Вестник НГУЭУ. Новосибирск, 2012, №1, стр.10-24
2. Афанасьев В.Н., Любчик В.В. Моделирование поведения экономических субъектов на основе понимания причинности // Вестник ОГУ. Оренбург, 2008, № 84, стр.4-6
3. Гичиев Н.С. Экономический рост на основе международной интеграции: внешняя торговля и валютный курс // Региональные проблемы преобразования экономики, ДНЦ РАН, №9, 2014, стр.259-271
4. Кадочников П. Внешние факторы денежно-кредитной политики РФ // Экономика переходного периода: Сборник избранных работ. 1999-2002. М.: Дело, 2003. - стр. 467-492.

- 5.Климова Н.В., Можегова В.Д. Причины валютных колебаний и их влияние на макроэкономические изменения // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета, №113(09), 2015, стр.1-12
6. Orudzhev E.G., Isazadeh A. Factors affecting the dynamics of exchange rates and their econometric analysis. Caspian journal of applied mathematics, ecology and economics. 2017. Volume 5, №5, pp.103-112
7. Orudzhev Elshar G., Isazadeh Ayten E. Currency course of the manat and its impact on selected macroeconomic indicators of the national economy of Azerbaijan // Actual problems of economics. National academy of management. №12(198) 2017, pp.54-62
8. Денежно-кредитные показатели. Официальный сайт Центрального Банка Азербайджана // <https://www.cbar.az>
9. Финансы и банки. Официальный сайт Государственного Комитета Статистики // <http://www.stat.gov.az>

ИСАЗАДЕ АЙТАН

Докторант Бакинского государственного университета

МОДЕЛИРОВАНИЕ КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается актуальная проблема исследования методов временных рядов. Обсуждаются приоритеты стабилизации времени и современные методы обработки. Вопрос эконометрического моделирования, отражающий динамику и факторы формирования азербайджанского маната, отвечает условиям адекватности и прогноза маната.

Ключевые слова: курс маната, эконометрическое моделирование, показатели допустимости, шкала Чедока, стратиграфия, тест Дики-Фуллера, причинно-следственная зависимость.

RƏCƏBOV TUNCAY

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
"Maliyyə" kafedrasının əyani doktorantı*

MALİYYƏ KONSALİDASIYASI MƏSƏLƏLƏRİNƏ BAXIŞ

XÜLASƏ

Maliyyə axınlarının düzgün bir şəkildə idarə edilməsi və konsalidasiyası məsələləri iqtisadi inkişafa birbaşa təsir edir. Maliyyə dövlətin qan-damar sistemi hesab olunur, çünki iqtisadiyyatın inkişafı və dövlətin qüdrəti onun maliyyəsinin həcmindən və düzgün istifadəsindən asılıdır. O, dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, əmtəə tədavülü prosesində maliyyəəmtəə tədavülündən ayrılaraq, nisbətən müstəqil hərəkət edir. Bu prosesdə yaranmış maliyyələrin bir hissəsi əhalinin əlində cəmlənir. Bütün bunları nəzərə alaraq maliyyə konsalidasiyası məsələlərinə baxış məqalənin tədqiqat problemi olaraq seçilmişdir.

Açar sözlər: konsalidasiya, maliyyə, strategiya, artım

Dövlət maliyyə vəsaiti hesabına geniş təkrar istehsalın fasiləsizliyini təmin edir. O, maliyyəvəsaitinin müəyyən hissəsini qeyri-istehsal sahəsinin saxlanması, ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsində çox mühüm rol oynayan ordunun maddi-texniki təminatına yönəldir. Maliyyə axınlarının konsalidasiyası təbii ki, maliyyə siyasəti ilə bağlıdır. İqtisadi inkişafa nail olmuş hər bir dövlət öz siyasətini əsasən 5 istiqamətdə qruplaşdırır: iqtisadi sahələr üzrə; sosial sahələr üzrə, milli maraqlar baxımından, hərbi potensial baxımından, geosiyasi. Burada onu vurğulamaq lazımdır ki, Ölkəmizdə həyata keçirilən güclü maliyyə siyasəti və dinamik iqtisadi inkişaf, ixrac potensialının yüksək artımı respublikamızın maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinə dərin zəmin yaradıb və valyuta gəlirlərinin çoxalmasını təmin edib. Azərbaycanda həyata keçirilən davamlı iqtisadi islahatlar iqtisadi inkişafı sürətləndirməklə yanaşı, respublikamızın beynəlxalq miqyasda nüfuzunun və reytinginin yüksəlməsinə əhəmiyyətli dərəcədə zəmin yaradıb. Azərbaycan Prezidenti son bir ildə respublikamızın beynəlxalq miqyasda mövqeyinin möhkəmləndiyini, dünyanın ən mötəbər iqtisadi qurumlarının hesabatlarında irəlilədiyini bildirib (2).

Maliyyə siyasəti iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. Maliyyə siyasətinin səmərəli maliyyə idarə edilməsi maliyyə axınlarının optimal səviyyədə saxlanılmasından asılıdır. İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, cəmiyyətin ümumi inkişaf istiqamətləri maliyyə siyasətinin formalaşması və təşkili səviyyəsindən çox asılıdır. Cəmiyyətdə qarşıya qoyulan məqsədlərin xarakterindən və həll olunması metodlarından asılı olaraq maliyyə siyasəti iki yerə ayrılır: Maliyyə strategiyası; Maliyyə taktikası.

Maliyyə strategiyası maliyyədən istifadənin əsas istiqamətlərini, maliyyə münasibətlərinin təşkilinin forma və metodlarını dəyişdirilməsini əhatə edir. O, uzunmüddətli perspektivə hesablanan və bir qayda olaraq iri miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutan maliyyə siyasətinin uzunmüddətli xəttidir.

Maliyyə taktikası isə maliyyə münasibətlərinin və əlaqələrinin forma və metodlarını dəyişdirmək yolu ilə cari vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilir. Maliyyə taktikası maliyyə strategiyasının ən mühüm sahələrində qarşıya çıxan maliyyə məsələlərinin həlli metodlarıdır. Maliyyə strategiyası nisbi sabit olduğu halda maliyyə taktikası çevik olmalıdır. Maliyyə siyasətinin strategiya və taktikası qarşılıqlı surətdə əlaqədardır.

Dövlət makroiqtisadi (iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi, iqtisadi artım, inkişafın reallaşdırılması) məqsədlərinə çatmaq üçün maliyyə vasitələrindən bəhrələnilir. Dövlət gəlirlərinin artırılması, büdcə tarazlığı iqtisadi artıma aparan əsas vasitələrdir, bu vasitələrin təmin olunması isə maliyyə siyasətinin başlıca vəzifələrindəndir.

Maliyyə axınlarının təsnif edilməsi zamanı bir sıra nəzəri yanaşmalarda onlar iki qismə ayrılır. Bunlar daxili və xarici maliyyə axınlarıdır. Daxili maliyyə axınlarının formalaşması dövlət daxili resursların hərəkəti ilə bağlıdır. Bunu dövlət-dövlət, dövlət-vətəndaş, vətəndaş-dövlət xətti ilə müəyyən edə bilərik. Bir sıra maliyyəçilər maliyyəvəsaitlərinin hərəkətini müəyyən bir müddət üçün bütün daxilolmaları və xaricolmaları arasında fərq kimi başa düşürlər. Maliyyə axınlarının düzgün istiqamətləndirilməsi və konsolidasiyası onların hərəkətinə təşkilati nəzarət modelinin hazırlanmasından asılıdır. Ümumiyyətlə, maliyyə axını –maliyyə əməliyyatlar nəticəsində maliyyə vəsaitlərinin hərəkətidir: kredit və borcların alınması və ya bağlanması, faizlərin ödənməsi, nizamnamə kapitalına edilən yatırımlar, dividendlərin ödənməsi.

Maliyyə axınlarının idarə edilməsi və iqtisadi inkişafın uzlaşdırılmasında önəmli rol oynayan institut dövlət büdcəsidir. Milli iqtisadiyyatın

sabit inkişafını təmin edən büdcə, maliyyə siyasətinin məqsədini ifadə edən və hər il tarazlaşdırılan maliyyə sənədidir. Nəzəri baxımdan büdcə dövlətin hazırladığı iqtisadi siyasətin reallaşdırması üçün əsas vasitə olmaqla, maliyyə siyasətini də reallaşdırmağın mühüm alətidir. O, maliyyəfondlarının formalaşması aləti olan vergilər və dövlət borclanması ilə yanaşı, həm də maliyyəfondlarının məqsəduyğun xərclənməsinə aid olan maliyyələşdirmə, büdcədən əmək haqqının ödənilməsi kimi tədbirləri özündə birləşdirir. Büdcənin istehsal sahələrinə təsiri və onlarla qarşılıqlı əlaqədə olması gəlirlər və xərclər formasında təzahür edir. Büdcənin gəlirləri istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin əldə etdikləri mənfəətdən və bunun müqabilində ödədikləri vergilərdən, həmin sahələrin özünün inkişafı isə qismən və ya tamamilə büdcədən maliyyələşdirmə mənbələrindən xeyli asılıdır. İqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, əhalinin sosial-iqtisadi tələbatlarını ödəmək, ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək və cəmiyyəti idarə etmək məqsədi ilə dövlət öz büdcəsini istehsal və qeyri-istehsal sferaları arasında, iqtisadi regionlar arasında yenidən bölüşdürür. Büdcə vasitəsilə dövlət ölkənin iqtisadi sistemini, bütövlükdə iqtisadi münasibətləri tənzimləyir. İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində, istehsalın stimullaşdırılmasında və həmçinin cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında dövlət büdcəsinin çox böyük rolu var. Bu da özünü həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət baxımından göstərir. Hər bir ölkədə dövlət idarəetmə sisteminin başlıca şərtlərindən biri, bu sahədə görülmək tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan büdcə xərcləri ilə əlaqədardır. Büdcə xərclərini bölüşdürməklə dövlət istehsal sahələrini stimullaşdırma bilər. Bunun üçün dövlət vergiqoyma siyasətini elə yürüdür ki, istehsal sahələrinin ixtiyarında daha çox vəsait qalır və yenidən investisiya imkanları güclənir. İstehsala bu yolla təsir göstərilməsi metodları eyni zamanda dövlət büdcəsinin öz daxili iqtisadi mahiyyətini və rolunu da daha dərinlən və geniş şəkildə aşkar etməyə imkan verir. Dövlət büdcə siyasəti ilə ümumdaxili məhsulun bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı və mərkəzləşdirilən maliyyəvəsaitləri fondlarının yaradılması büdcə həm istehsalın inkişafını və ümumdaxili məhsulun yaradılmasını, həm də onun bölgüsünü və yenidən bölgüsünü təmin edir. Dövlətin birbaşa tənzimləmə metodlarının əsas məqsədlərindən biri də iqtisadi artımla bağlıdır. Burada makroiqtisadi tarazlığa imkan verən investisiya, habelə tələblə yığım arasında ən əlverişli nisbətənin yaradılması problemi, xüsusilə böyük

əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi tənzimləmə metodları içərisində fiskal siyasət xüsusi yer tutur. Bu siyasət, büdcə vəsaitinin yaranması və ondan istifadə edilməsi ilə əlaqədar dövlətin yeritdiyi maliyyə siyasətinin çox mühüm tərkib hissəsi olmaqla, dövlət xərcləri və vergi ilə bağlı tənzimləmə sistemi kimi iqtisadiyyata stabilləşdirici təsir göstərir (3, s.9).

Dövlətin iqtisadi inkişafı təmin etməsi və eləcə də maliyyə axınlarını konsolidasiya etməsində xüsusi rol vergi sisteminə məxsusdur. Ölkə iqtisadiyyatının strateji inkişafının təmin olunmasında təkmil vergi sisteminin yaradılmasını verginin mahiyyətini təzahür etdirən funksiyalar gerçəkləşdirir. Dövlət elə vergi mexanizmindən istifadə etməlidir ki, onun fəaliyyəti maliyyə ehtiyatları yaratmaqla yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişafına real şərait yaratsın. Vergiqoyma mexanizminin təkmilləşdirilməsi öz-özlüyündə digər iqtisadi tənzimləmə alətlərindən təcrid olunmuş şəkildə baş verə bilməz. Bunun üçün vergi siyasətinə qeyd olunduğu kimi, makroiqtisadi siyasət və bundan irəli gələn büdcə- vergi siyasəti kontekstində baxılmalıdır. Sözsüz ki, vergi sistemi vergi boşluğunun ildən-ilə azalmasına şərait yaratmalıdır. Bununla yanaşı büdcəyə səfərbər olunan vəsaitlərin həm zəruri istiqamətlərə ayrılmasına, həm də ayrılmış vəsaitlərin tam həcmdə təyinatına uyğun xərclənməsi üçün maliyyə nəzarətinin yüksək səviyyəsinin də təşkili təmin olunmalıdır. Maliyyə nəzarəti elə bir səviyyədə təşkil olunmalıdır ki, vergi ödəyicilərində onlardan toplanan vergilərin öz təyinatına uyğun xərclənməsində heç bir şübhə yaranmasın. Yalnız belə şəffaf büdcə sistemi qurmaqla vergi siyasətinin əsas strateji hədəflərindən biri olan vergilərin ödənilməsinin könüllülük səviyyəsinin artırılması mümkündür. Könüllülük səviyyəsi artdıqca, ödəməmə risklərinin səviyyəsi aşağı düşür, beləliklə də vergi nəzarətinin əhatə dairəsini daraltmaq və tezliyini azaltmaq imkanı yaranır ki, bu da vergi vahidinin daha az xərclərlə yığılmasına imkan verir. Həqiqətdir ki, düzgün qurulmuş vergi sistemi yalnız dövlətin maliyyə ehtiyaclarına olan tələbatlarını təmin etməməli, həm də vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətlərinə olan marağını artırmalı və eyni zamanda onları təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına həvəsləndirməlidir. Təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla, vergi sisteminin keyfiyyət xarakteristikası sayılır (4, s.69). İnvestorların müəyyən bir region daxilində məhz hara investisiya yatırmaq qərarına vergiqoymanın səviyyəsi təsir göstərə bilər. Eyni zamanda bu

proses vergiqoymanın səviyyəsinin gəlirə müsbət təsiri, xarici investorların cəlb edilməsi və sahibkarların fəaliyyətinə təkan verilməsi üzrə siyasət kursunu müəyyənləşdirənlərdə yanlış təsəvvürlər yarada bilər. Üstəlik, vergi dərəcələri aydın ifadə edilmiş rəqəmlər təsiri bağışlasa da, bu təəssürat aldadıcı ola bilər, çünki, inkişaf etmiş vergiqoyma rejimləri çox vaxt hədsiz dərəcədə mürəkkəb qaydalar toplusu irəli sürür. ki, bu da şirkətlərin ödəyəcəkləri vergilərin qabaqcadan müəyyən edilməsini çətinləşdirir. Nəticədə, aşağı nominal vergi dərəcələri təcrübəli biznesmenlərə ümumi vergi yükünə nisbətən daha az təsir bağışlayır. Burada belə bir əsaslı fikir də yaranır ki, investisiyalarla əlaqədar qərar qəbul edərkən, investorlar vergi dərəcələrindən daha çox baza infrastruktura, siyasi sabitliyə, həmçinin əmək xərclərinə və əmək qüvvəsinin mövcudluğuna fikir verirlər. Beləliklə də, vergilərin hər bir investorun xərclərinin çox əhəmiyyətli və real bir tərkib hissəsi olmasına baxmayaraq, iqtisadçılar xəbərdar edir ki, vergi güzəştləri “hər hansı bir ölkənin investisiya mühitindəki mənfi amilləri kompensasiya etmək üçün zəif vasitədir”. Bundan başqa, xarici investorları xüsusi imtiyazlarla təmin edən hədsiz dərəcədə səxavətli vergi güzəştləri kiçik və orta müəssisələrə və yerli investorlara mənfi təsir göstərə, idarəetmə xərclərini artırma, bazar məkanında saxtalaşdırmalara səbəb ola bilər. Bütün bunlardan aydın olur ki, mövcud korporativ vergi dərəcələrinin bütün firmalar üçün azaldılmasını nəzərdə tutan yanaşma uzun müddət üçün daha tarazlaşdırılmış və məqsəduyğun bir siyasətdir. Dövlətin iqtisadiyyatı birbaşa idarə etməsi əvəzinə rəqabəti dəstəkləyən ümumi bir siyasət yürütməsi düzgün istiqamətdə atılmış fundamental addımdır. İqtisadi sistemin mühüm elementi kimi inzibati tənzimləmə üsullarının tətbiqindən tamamilə imtina edilməsi heç bir ölkədə vəzifə kimi qarşıya qoyulmamışdır. Dünya təcrübəsi bir daha təsdiq edir ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində inzibati üsullardan istifadə edilməsi yalnız iqtisadi əsası olmadığı halda təhlükəli xarakter daşıyır. Dövlət bölməsindən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi geniş istifadə edilməlidir. Belə ki, iqtisadi konyukturanın kəskinləşdiyi, depressiya və ya böhran şəraitində xüsusi kapital qoyuluşu azaldığı halda, dövlət bölməsinə yönəldilən investisiyalar artırılmalıdır. Dövlət bu üsulla istehsal həcmının aşağı düşməsinin və işsizliyin artımının qarşısının alınmasına cəhd göstərməlidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, vergi yükü az olan ölkələrdə iqtisadi artım tempi daha yüksəkdir. Müasir vergi sistemi sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla bazar münasibətləri tələblərinə əsaslanmalıdır. O,

büdcə gəlirlərinin yığılmasını təmin etməli, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin formalaşması və yenidən bölüşdürülməsi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, bütövlükdə və xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində istehsalın tənzimlənməsi üçün şərait yaratmalıdır. Əlverişli biznes mühitinin formalaşması baxımından stimullaşdırıcı vergi mexanizmlərinin rolunun artırılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülməli, qanunvericilik bazası daha da təkmilləşdirilməlidir. Həyata keçirilən vergi islahatları işgüzar fəallığı dəstəkləməlidir. Eyni zamanda verginin mühüm iqtisadi alət kimi tənzimləyici və fiskal funksiyaları bir-biri ilə əlaqələndirilməlidir. Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyini yüksəltməyə, mütərəqqi makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin və əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasına imkan verərdi (5).

Maliyyə axınlarının təhlilinin əsas məqsədi maliyyə vəsaitlərinin çatışmamaması səbəblərini aşkara çıxarmaq, onların cəlb edilmə mənbələrini və istifadə istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Maliyyə axınlarının təhlili dövlətin əsas, investisiya və maliyyə fəaliyyəti üzrə ayrıca aparılır ki, bu da fəaliyyət növlərinin hər birindən alınan gəlirin xüsusi çəkisini müəyyənləşdirməyə və inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməyə imkan verir. Dünya uçot-analitik təcrübədə maliyyə vəsaitlərinin hərəkətini müəyyənləşdirmək üçün təhlilin birbaşa və dolayısı metodlarından istifadə edilir. Birbaşa metod maliyyə vəsaitlərinin daxil olması və istifadəsinin hesablanmasına əsaslanır, müəssisənin likvidliyini qiymətləndirməyə, cari öhdəliklər üzrə ödənişlər, investisiya fəaliyyəti və əlavə xərclər üçün maliyyəvəsaitlərinin kifayət qədər olması barədə operativ nəticə çıxartmağa imkan verir. Bu metodun nöqsan cəhəti alınmış maliyyə nəticələri və müəssisənin hesablaşma hesabında maliyyə vəsaitlərinin dəyişilməsi arasında qarşılıqlı əlaqəni müəyyənləşdirə bilməməsidir. Dolayısı metod maliyyə vəsaitləri ilə əlaqədar əməliyyatların və balansın maddələrinin uçotuna və xalis mənfəətin məbləğində müvafiq dəyişikliklərin aparılmasına əsaslanır, müəssisənin xalis mənfəəti və aktivlərində baş verən dəyişikliklər arasında qarşılıqlı əlaqəni aydınlaşdırmağa imkan verir. Gəlir və xərclərin elə növləri vardır ki, onlar maliyyəvəsaitlərinə toxunmadan xalis mənfəət yaradırlar. Təhlil prosesində gəlir və xərclərin həmin maddələrinə və xalis mənfəətə müvafiq düzəlişlər edilir, çünki xərc maddələri maliyyəvəsaitlərinin daxil olmasından asılı deyil, vəsaitin xərclənməsi ilə müşayiət olunmayan gəlir maddələri xalis mənfəətin məbləğinə təsir etmir.

Maliyyə axınlarının səmərəli idarə edilməsində kapitalın optimal həcmnin müəyyənləşdirilməsi böyük rol oynayır. Belə ki, nağd maliyyə vəsaitinin çatışmaması dövləti tənəzzülə apara bilər və onun inkişaf tempi nə qədər sürətlə gedərsə maliyyəsizlik riski daha böyük olar.

Digər tərəfdən həddindən ziyadə maliyyə vəsaitlərinin toplanması faydalı deyil. Çünki dövlət mənfəət itirir, hansı ki, artıq vəsaitin investisiyalasdırılması nəticəsində əldə edilə bilər. Belə vəziyyət kapitalın “ölməsinə” gətirib çıxarır və ondan istifadənin səmərəliliyini azaldır. Maliyyə axınlarının vəziyyətinə nəzarət metodlarından biri dövriyyə kapitalında nağd maliyyə vəsaitinin xüsusi çəkisinin düzgün müəyyən edilməsidir. Nağd maliyyə vəsaitinin məbləğini dövriyyə kapitalının məbləğinə bölməklə nağd vəsait əmsali (faizi) müəyyən edilir.

Maliyyə axınlarının səmərəli idarə edilməsi üçün aşağıdakı ümumi tələblər irəli sürülür: • cari hesablaşmaları yerinə yetirməkdən ötrü maliyyə vəsaitlərinin baza ehtiyatı lazımdır; • gözlənilməyən xərcləri örtmək üçün müəyyən miqdarda maliyyə vəsaitləri olmalıdır; • proqnozlaşdırılan fəaliyyəti genişləndirmək üçün azad maliyyə vəsaitlərinin olması vacibdir (6, s.296).

Beləliklə, maliyyə axınlarının konsolidasiyasının iqtisadi inkişafa təsir imkanlarını dəyərləndirərkən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar. Maliyyə axınlarının idarə edilməsi və maliyyə vasitələrinin hərəkətinin tənzim edilməsi ilə bağlı olaraq müvafiq hüquqi-normativ bazanın daim zamanın tələblərinə müvafiq bir şəkildə təkmilləşdirilməsi lazımdır. Çünki yaranan yeni reallıqlar çevik bir qanunvericilik bazasının olmasını zəruri edir, bu zaman maliyyə prosesinin iştirakçıları öz maraqlarının təmin edilməsi imkanlarını artırır. Maliyyə axınlarının idarə edilməsi və maliyyə vasitələrinin hərəkətinin tənzim edilməsi ilə bağlı olaraq mexanizm və vasitələrin inkişaf etdirilməsi lazımdır. İlk öncə innovativ metodlardan, müasir və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan texnologiyalardan istifadə edilməlidir. Bu məsələdə qeyri-dövlət sektorunda fəaliyyət göstərən subyektlərin təşəbbüskarlığına və onlardan gələn ideyalara xüsusi önəm verilməlidir. Belə maliyyə axınlarının istiqaməti çox zaman qeyri-dövlət subyektləri arasında, yaxud da dövlət və qeyri-dövlət subyektləri arasında olur. Maliyyə axınlarının konsolidasiyası məsələsinə gəldikdə bunun optimal formaları üzərində sinergetik qarşılıqlı fəaliyyətin təmin edilməsi lazımdır. Belə ki, iqtisadi fəaliyyət ilə məşğul olan subyektlərin maraqlarının, iqtisadi hədəf və prioritetlərinin nəzərə alınması maliyyə

axınlarının konsolidasiyasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə axınlarının konsolidasiyasının iqtisadi inkişafa təsir imkanlarının dəyərləndirilməsi zamanı dövlət və özəl sektor arasında rabitənin də düzgün bir şəkildə qurulması və maliyyə vasitəçiliyi ilə məşğul olan subyektlərin bu işlərdə fəallığının təmin edilməsi lazımdır. Çünki dövlət maliyyə axınlarının idarə edilməsi, eləcə də onların iqtisadi inkişaf siyasətinə müvafiq yönləndirilməsi zamanı yalnız inzibati vasitələrdən istifadə edə bilməz. Bu zaman maddi maraq prinsipləri təmin edilməsi və iqtisadi mənfəət katalizatorları tamlığında funksiyasının yerinə yetirə bilməz.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. CƏFƏROV Vəlif. İqtisadi inkişafda büdcə güclü alətdir. // Ekspres. – 2012. – 19 oktyabr. – S. 9.
2. Cəfərli E. Azərbaycanın inkişaf senariləri. <http://vergiler.az/art-view/862/>
3. Maliyyə axınlarının idarə edilməsi. <http://banker.az/pul-axinlarinin-idar%C9%99-edilm%C9%99si/>
4. Şərifov Ə. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində təkmil vergi sisteminin rolu. // AZƏRBAYCANIN VERGİ XƏBƏRLƏRİ. 9/2011. Səh.69-76
5. Rzayev P. Biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolu. // AZƏRBAYCANIN VERGİ JURNALI. 4/2012. Səh.81-98
6. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. Москва. Финансы и статистика 2006., 560 с.

РАДЖАБОВ ТУНДЖАЙ*Кафедра «Финансов» Азербайджанского государственного
экономического университета***ОБЗОР ВОПРОСОВ ФИНАНСОВОЙ КОНСАЛИДАЦИИ****РЕЗЮМЕ**

Соответствующие вопросы финансового менеджмента и консолидации напрямую влияют на экономическое развитие. Финансы считаются состоянием кровотока, потому что развитие экономики и власти государства зависит от его объема и правильного использования. Он играет важную роль в осуществлении социально-экономической политики государства. Известно, что товарооборот относительно независим, оставляя финансовый оборот. Часть средств, полученных в этом процессе, сосредоточена в руках населения. Учитывая все это, обзор финансовых консультационных вопросов был выбран как проблема исследования статьи.

Ключевые слова: консаладация, финансы, стратегия, рост.

İSAQOV NİCAT TƏBİB OĞLU
Dissertant, Bakı Dövlət Universiteti

SOSIAL-İQTİSADI SİSTEMİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN SOSIAL MÜDAFİƏ MODELƏRİNDƏN İSTİFADƏ İMKANLARI

XÜLASƏ

Son dövrlərdə Azərbaycanda əhalinin sosial vəziyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən bir çox addımlar atılmışdır. Müxtəlif dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi, az təminatlı ailələrə ünvanlı dövlət sosial yardımının edilməsi və digər tədbirlər əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında öz müsbət töhvəsini vermişdir. Amma sosial müdafiə sisteminin dinamik və sürətlə dəyişkən olması bu sahədə mütəmadi yeniliklərin izlənməsini tələb edir. Hazırda dünya ölkələrinin əhalinin sosial müdafiə sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlərin öyrənilməsi və Azərbaycan realıqlarına uyğunlaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Məqalədə müxtəlif ölkələrinin sosial müdafiə modelləri şərh edilərək təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiqi imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *sosial müdafiə, sosial müdafiə modelləri, müavinət, sosial sığorta, yoxsulluq, proqram*

Əhalinin sosial müdafiəsi dövlətin bütün idarəetmə səviyyələrində diqqətində olan məsələdir. Sosial cəhətdən zəif əhali təbəqəsinə dəstəyin göstərilməsində dövlət bir neçə səbəbdən maraqlıdır. Əvvəla, dövlət sivil, hüquqi dövlət kimi fəaliyyətini həyata keçirirsə, insan hüquqları bəyannaməsinə uyğun olaraq layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək və insan hüquqlarının qorunması onun birbaşa vəzifəsinə çevrilir. İkincisi, hər dövlət peşəkar işçi qüvvəsinin təkrar istehsalında maraqlıdır və bu, onun dövlət olaraq rəqabərqabiliyyətliliyinə təsir göstərir. Üçüncüsü, az təminatlıların sosial-iqtisadi cəhətdən dəstəklənməsi, bu əhali qrupunun iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasını stimullaşdırır və cəmiyyətdə sosial gərginliyi azaldır. Bir qayda olaraq sosial müdafiə çox funksiyalı olub, sosial risklərə qarşı yönəlidir. Risklər nəticəsinə görə sosial və iqtisadi qruplara bölünür. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının mütəxəssislərinin fikrincə, sosial riski xarakterizə edən zaman insanların fərdi imkan və bacarıqlarından asılı ol-

mayaraq onları minimal həyat səviyyəsi ilə təmin etmək zərurəti başa düşülməlidir. Bu zaman sosial risklərin nə dərəcədə tez-tez və təkrarlanaraq baş vermə ehtimalı, maddi köməyin optimal səviyyəsi, risk hallarının müddətinin uzunluğu və digər parametrlərə də diqqət yetirilməlidir. Sosial risklərin nəticəsi kimi sağlamlığa ziyan, əmək qabiliyyətinin itirilməsi, ölüm, ixtiyarında (öhdəliyində) olanların sayı və s., iqtisadi risklərin nəticəsi kimi isə əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində gəlirin itirilməsinin kompensasiya edilməsi, reabilitasiya və digər tibbi xidmətlərə görə xərclər çıxış edir. Beləliklə risklərə aiddir:

— xəstələnmə (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün əmək qabiliyyətinin müvəqqəti və ya tamamilən itirilməsi) riski zamanı əmək qabiliyyətinin müvəqqəti və ya tamamilən itirilməsi ilə bağlı olaraq gəlirin tam və qismən kompensasiya edilməsi, tam və ya qismən tibbi xidmətlərin göstərilməsi;

— əlil və ya 18 yaşınadək sağlamlıq imkanları məhdudluğunun olması riski zamanı əmək qabiliyyəti qismən və ya tamamilən olmayan, normal həyat sürmək imkanı məhdud olan şəxslərə pensiya və müavinətlərin verilməsi, əlilliklə, reabilitasiya ilə bağlı tibbi xidmətlərin göstərilməsi;

— istehsalat travmaları və peşə ilə bağlı xəstəliklərin yaranması riski zamanı pensiya, müavinət və digər birbaşa ödəmələrin verilməsi, xüsusi tibbi xidmət və istehsalat reabilitasiyası, sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti və digər sosial xidmətlərin göstərilməsi;

— ailə başçısını itirmək riski zamanı ailə başçısını itirməyə görə pensiya və müavinətin verilməsi, hüsr xidmətlərinə görə birdəfəlik müavinətlərin verilməsi;

— qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün işsiz olmaq riski zamanı tam və ya qismən işsizliyə görə müavinətin verilməsi, bu müavinəti əvəz etməyən və dövlət orqanları tərəfindən müvəqqəti və ya epizodik əməyə görə ödənişlərin edilməsi;

— miqrasiya riski zamanı əmək resurslarının yerdəyişməsi, yenidən hazırlanması, ixtisas dəyişməsi ilə bağlı olan xərclərin, işsizlərin yeni yerlərə köçürülərək işlə təmin edilməsi üçün müavinətlərin ödənilməsi;

— yaşayış yerinin itirilməsi riski zamanı müəyyən əhali qrupuna mənzil və kommunal xidmətlərinin ödənilməsi üçün subsidiyaların verilməsi;

— analıqla bağlı (hamiləlik və doğum, uşağın anadan olması, uşağa qulluq) risklər zamanı hamiləlik və doğuma görə müavinətin, uşağın və ananın tibbi müayinəsi və onlara digər tibbi xidmətlərin göstərilməsi üçün

xərclərin ödənilməsi;

— fəvqəladə hallarla (təbii fəlakət, müharibə və s.) bağlı risklər zamanı bu halların qurbanlarına müəyyən müavinətlərin ödənilməsi, ərzaq şəklində maddi köməyin göstərilməsi.

Lakin iqtisadi böhran və maliyyə çatışmamazlığı şəraitində bir tərəfdən büdcə vəsaitlərinə qənaət edilməsi, digər tərəfdən isə sosial təminat sahəsində artan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi bir-birinə zidd olan problem kimi ortaya çıxır, bu da əlaqəli şəkildə həlli yolunun tapılması mütləq olan vəzifəyə çevrilir. Əsasən də diqqət maliyyə çatışmamazlığının üstələnməsi və vəziyyətin sabitləşməsi istiqamətində atılan addımlarla yanaşı, büdcə və qeyri-büdcə fondlarının vəsaitlərinin daha səmərəli istifadə edilməsi üçün irimiqyaslı islahatların həyata keçirilməsi baş verir. Bir çox ölkələrin bu istiqamətdə təcrübəsi və yeni ideyalar islahatların keyfiyyətinin artırılmasına xidmət etmiş olur.

Müasir sosial siyasət modelləri dövlətin sosial-iqtisadi sferaya qarışmasından asılı olaraq, vətəndaşların sosial müdafiəsi dərəcəsindən, müxtəlif əhali qrupları və təbəqələrinin azad seçim etmək imkanlarından, sosial proseslərin ölkənin iqtisadi həyatına təsir səviyyəsindən asılı olaraq izah edilir. Xarici ölkələrin təcrübələrinə diqqət yetirdikdə fərqli sosial müdafiə modellərinin mövcud olduğunu görmək olar. Bu modellərin milli mentalitetlə yanaşı, ölkənin hakimiyyət idarəetmə strukturu və institusional xüsusiyyətləri, iqtisadi vəziyyəti və sosial gərginlik dərəcəsi ilə bağlılığı müşahidə edilir. Əsasən də sosial müdafiə modeli altında sosial təminat proqramlarının təşkili və həyata keçirilməsi prinsiplərinin fərqliliyi görünür. Avropa komissiyasının hesabatına görə Avropa ölkələrində dörd əsas model – kontinental, anqlosakson, skandinaviya və cənubi-avropa modelləri üstünlük təşkil edir. Lakin müxtəlif alimlərin elmi-tədqiqat əsərlərində ümumən bazarın sosial modelləri və xüsusən də əhəlinin sosial müdafiəsi modelinin təsnifatı fərqli verilir. Biz Q.Espinq-Andersen[2], N.U.Safarov[8], A.V.Qubin [5], K.Nedelyakov, E.Tankova[7] və başqalarının yanaşmalarını ümumiləşdirib aşağıdakı kimi (cədvəl 1) göstərə bilərik və zənnimizcə, bu yanaşma onların müsbət tərəflərini görməyə, çatışmamazlıqlarını nəzərə almağa imkan verir.

Cədvəl 1.

Əhalinin sosial müdafiəsinin əsas modellərinin təsnifatı

<i>Sosial müdafiə modelinin adı</i>	<i>Tətbiq edildiyi ölkələr</i>	<i>Prinsiplər</i>	<i>Sosial müdafiədə dövlətin rolu</i>	<i>Təminat və müavinət</i>
Konservativ, kontinental və ya "bismarkın" modeli və ya sosial istiqamətli bazar təsərrüfatı modeli (yaradıcısı Lyudviq Erxard)	Almaniya, Fransa, Hollandiya və İsveçrə	Azad rəqabət, isteklak mallarının sərbəst seçimi, şəxsiyyətin sərbəst inkişafı və təcəssümü	Sosial müdafiədə dövlətin rolu yüksəkdir, dövlət vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi kanallarına rəhbərlik edir	İcbari xarakter daşıyır
Liberal, anqlosakson, neokonservativ və ya sosial-bazar modeli (yaradıcısı U.Beveric)	Böyük Britaniya, İrlandiya, ABŞ, Yaponiya, Kanada	Sosial sahədə sərtliliyin olması, dövlət tənzimləməsinə nisbətən bazarın tənzimləmə metodlarına üstünlüyün verilməsi, bazar alətlərinin geniş tətbiqi, sosial sferanın dövlətsizləşdirilməsi, dövlət subsidiya və dotasiya-larının minimuma endirilməsi, sosial müdafiənin universallığı (ümumiliyi), yəni sosial müdafiənin ona ehtiyacı olan hər kəsə şamil edilməsi, sosial xidmətlərin unifikasiyası, yəni gəlirdən asılı olmayaraq pensiya və müavinətlərin eyni ölçüdə verilməsi	Dövlətin rolu zəifdir, Sosial müavinət almaq üçün gəlirlərin yoxlanılması mütləqdir.	Maliyyələşməsi sığorta ödənişləri və vergilər hesabına həyata keçirilir. Sosial sığorta ödənişləri minimaldır. Sosial köməklik dominantlıq təşkil edir.
Sosial-demokrat və ya həmrəylik modeli, Skandinaviya modeli	Daniya, İsveç, Norveç, Finlandiya	Sosial müdafiənin universallığı (ümumiliyi), sosial müdafiənin əhalinin əksər təbəqələrinə şamil edilməsi, çox saylı sosial risklərdən müdafiə tətbiq edilir, əhəmiyyətli sosial tələbatların ödənilməsi zəmanəti var, əsasən xidməti nailiyyət deyil, ehtiyaclar nəzərə alınır, dövlət tənzimləməsinə üstünlük verilir.	Sosial müdafiə tam dövlətin nəzarəti altındadır	Sosial xidmətlər və ödənişlər bütün əhaliyə göstərilir, sığorta ödənişləri və məşğul-luq, iş stajı ilə şərtlənmir.
Cənubi Avropa və ya rudimentar model	İtaliya, İspaniya, Yunanistan, Portuqaliya	Sosial müdafiə vəzifəsi ailənin və ya qohumların üzərinə ötürülür, ənənəvi ailənin və onun strukturunun qorunması əsas yer tutur, ailə maliyyə və digər köməkliyi göstərməklə dövlətin sosial infrastrukturun inkişafı ilə bağlı yükünü azaltmış olur,	Dövlət sosial müdafiədə iştirak etmir və ya onun iştirak rolu çox zəifdir	Sosial müavinət seçim əsasında qeyri-bərabər verilir
Paternalist sosialist modeli və ya Planlı iqtisadiyyatın (inzibati-amirlik sistemi) sosial modeli	Keçmiş SSRİ, postsovet dövlətləri	Mülkiyyət yalnız dövlətə məxsusdur. Yüksək sosial sabitlik, sosial müdafiə və loyallıq müşahidə edilir. Planlı iqtisadiyyat olması səbəbindən sosial təminat və sosial müdafiə sahəsində yalnız dövlət tənzimləməsi var. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olmaması və rəqabətin olmadığı səbəbindən sosial xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Fərd dövlət asılı vəziyyətdə olur	Sosial müdafiə tam dövlətin nəzarəti altındadır, inzibati. İqtisadi və məcburi təsir metodları tətbiq edilir.	İcbari xarakter daşı-yır, sosial xidmətlər və ödənişlər bütün əhaliyə dövlət tərəfindən göstərilir

Şərqi Asiya modeli	Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur, Malayziya	Sosial rifahın yüksəlməsində və xidmətlərin göstərilməsində ailə və yerli icmanın rolu, qlobal iqtisadi proseslərə reaksiya və uyğunlaşma yüksəkdir.	Sosial rifahın təmin edilməsində dövlətin rolu məhduddur.	Sosial müavinət seçim əsasında qeyri-bərabər verilir
	Çin	Sosial təminat yalnız əhalinin bir hissəsinə, əsasən də dövlət sektorunda çalışanlara şamil edilir. Əhalinin əksər hissəsi, o cümlədən kəndlilər sosial müdafiədən məhrum olur. Doğumun məhdudlaşdırılması səbəbindən ikinci və sonrakı uşaqlara görə məsuliyyət və təminat valideynlərin üzərinə qoyulur. Xaricə miqrasiyanı məhdudlaşdırmaq siyasəti tətbiq edilir.		
Latın Amerikası ölkələri modeli	I qrup – sosializmə istiqamətlənmiş Venesuela, Ekvador, Boliviya, Nikaraqua II qrup - neoliberal model tətbiq edən Meksika, Çili, Peru, Kolumbiya III qrup – korrektə edilmiş liberal modeli tətbiq edən Braziliya, Argentina, Urquvay Sol sosialist modeli tətbiq edən Kuba	Sosial müdafiəyə böyük yer verilir. Lakin islahatlar zamanı kəskinliyə və qütbləşməyə imkan verilmir. İşsizlikdən müdafiə, tibbi xidmət və s. tətbiq edilir. Vətəndaş cəmiyyətinin rolu yüksəkdir	Əhalinin sosial rifahının təmin edilməsində dövlətin və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolu yüksəkdir	Sosial xidmətlər və ödənişlər əhaliyə dövlət tərəfindən göstərilir

Müxtəlif ölkələrin sosial müdafiə sistemi ayrı-ayrı dövrlərdə sosial ödəmələrin tərkibinə və həcminə, transfertlərə və subvensiyalara, proqramların məzmununa görə fərqlənir. Bu da bu sahənin kifayət qədər dinamik və müxtəlif təsirlər altında dəyişkən olması ilə bağlıdır. Son bir-iki ildə əksər ölkələrdə dövlətin sosial sahədə fəaliyyətinin azalması müşahidə olunur və bir çox mütəxəssislər ümumi sosial rifah dövləti modelinin formalaşması dövrünün atriq gündəmdə olmamasını qeyd edirlər. Lakin ümumi sosial rifah dövləti modeli dedikdə daha çox Qərbi Avropa ölkələrinin sosial modelləri nəzərdə tutulur. Əlbəttə 70-ci illərdən başlayaraq ardıcıl olaraq son illərdə daxil olmaqla bu ölkələrdə baş verən iqtisadi və ekoloji böhran, sözsüz ki, sosial sahəyə də təsir etmişdir. Amma buna baxmayaraq hazırda da sosial proqramlara ÜDM-in müəyyən hissəsi

yönəlir və bu, skandinaviya ölkələrində 5% artıq, Qərbi Avropa ölkələrində 4-5% təşkil edir. Sadəcə olaraq müxtəlif proses və təsirlər altında sosial məsələlərin həllində yeni yanaşmalar tətbiq edilməyə başladı. Məqsəd isə bütün ehtiyacı olanları sosial müdafiə proqramlarına daxil etməklə yanaşı sosial müdafiə xərclərində səmərəliliyi artırmaq və sosial köməyi əməyə həvəsləndirmə ilə daha sıx əlaqələndirməkdir. Məsələn, Niderlandda vətəndaşların əməyə cəlb edilməsini stimullaşdıran proqrama keçid hələ 70-ci illərdən müşahidə olunur. 80-ci illərdə sosialist idarəetmə sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçən Şərqi Avropa ölkələrinin əksəriyyəti sosial proqramların sayını azaltmağa başladı. Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə Yunanıstanda, Portuqaliyada geniş miqyaslı addımlar hazırda da atılır.

Sosial proqramların azaldılması səbəblərindən biri kimi sosial kömək alanlar üçün şərtlərin qoyulmaması və səbəblərinin aradan qaldırılmasına həvəsləndirməmə göstərilir. Bu isə ictimai resurslardan məsuliyyətsiz istifadə və himayədə qalma münasibətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Məsələn, Niderlandda 70-ci illərdə əlilliyə görə pensiya çıxma dəbdə idi və istənilən psixoloji xəstəliyi olan, hətta adi baş ağrısı, depressiyası olanlar belə pensiyaya çıxaraq orta səviyyədə yaşaya bilərdi. Bu hal sistemi müflisləşməyə doğru apardığından hakimiyyəti narahat etməyə başladı və bu proqramın maliyyələşməsinə görə məsuluyyyət işə götürənlərin üzərinə qoyuldu. Sonuncular öz növbəsində proqramda dəyişiklik edərək xəstə işçilərin daha tez işə qayıtması üçün mexanizmlər əlavə etdilər və belə mexanizmlərdən birikimi reabilitasiyanın təşkil edilməsi və tətbiqi idi. Bu mexanizmlər vəziyyətin dəyişməsinə səbəb oldu. Böyük Britaniyada sosial müdafiənin aztəminatlıları çətin vəziyyətin və səbəblərin aradan qaldırılmasına həvəsləndirmədiyi qəbul edilir. Çünki insanlar daha çox qazandıqca müavinətin məbləği bir o qədər azalır. Ona görə Böyük Britaniyada müavinətlər sistemi elə formalaşdırıblar ki, onlar əmək fəaliyyətindən gələn gəlirin həcminə az bağlı olsun. İşə düzəlməyə görə bəzi həvəsləndirmə tədbirləri tətbiq edildi və belə tədbirlərdən biri kimi insanların daimi işə düzəldiyi zaman müavinətin hələ bir müddət ödənilməsinin davam etdirilməsini göstərmək olar. Paralel olaraq aztəminatlıların yenidən hazırlanması, onlara iş axtarma bacarıqlarının aşılmasına nail olunur. Bütün tədbirlər sosial kömək alan passiv insanlar kateqoriyasından əmək bazarının aktiv iştirakçıları roluna keçirməyə, uzunmüddətli sosial ödəmələrin mexaniki verilməsindən imtina etmək üçün sosial köməyi alan-

ların həyat şəraitinin yoxlanılmasına yönəldilir. Bunun üçün daha qəsa müddətli proqramlar qəbul edildi ki, bu da aztəminatlı ailələrdə vəziyyəti bir müddət müşahidə etməyə və onların problemlərin həllində kömək etməyə imkan verir. Ümumiyyətlə, sosial müdafiə sistemində müşahidə edilən dəyişiklər təkcə Avropa ölkələrində deyil, qlobal miqyasda dünya üzrə həyata keçir. Ən yaxşı təcrübə və model o hesab olunur ki, sosial müdafiə iştirakçısının problemlərinin ətraflı təhlili və mövcud çətin vəziyyətdən çıxış yolunu əks etdirən dəqiq fərdi planların işlənilib hazırlanması aparılır. Belə bir model Çilidə tətbiq edilib. Çilidə bir neçə on illərdir ki, çətin vəziyyətə düşmüş insanların ictimai həyatına qoşulma proqramı istifadə edilir. 50-ci illərdən indiyə kimi manetaristlər tərəfindən irəli sürülən sosial köməyə ehtiyaca olanın baza gəlirinin formalaşdırılması məsələsi bir çox ölkələrdə müzakirə edilir. Tətbiqini Kanadada, Almaniya və təzəlikcə Finlandiyada tapan bu yanaşma mürəkkəb sosial müdafiə, müavinət, güzəşt, vergi tənziqləməsi və qaydaları olan sistemlərdə dövlətlə vətəndaşlar arasında mövcud olan qeyri-şəffaf və mürəkkəb qarşılıqlı münasibətlərin daha asan və açıq olmasına imkan verir. Yanaşmanın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkə vətəndaşları yaşından, əmlakının mövcudluğundan, əmək bazarında iştirakından asılı olmayaraq eyni həcmdə baza müavinəti ala bilərlər. Baza gəlirinin mexanizmi dövlətlə vətəndaşlar arasında hesablaşmanı sadələşdirməyə imkan versə də sosial problemləri həll etmir. Dünyada gedən tendensiya sosial müdafiənin ünvanlı olmasını və onun konkret ailənin və ya vətəndaşın ehtiyaclarına yönələn olması istiqamətində inkişaf edir. Bu sadəcə pul köçürməsi ilə yekunlaşmır. Burada digər tədbirlər də, məsələn, psixoloji reabilitasiya, yenidən hazırlanma, maliyyə savadlılığını artırma, həyatını, fəaliyyətini, karyerasını planlaşdırmağa kömək istiqamətində addımlar da sosial müavinətlərlə birgə həyata keçirilir. Dünyada sosial müdafiə sahəsində gedən digər proses 2008-2010-cu illərin iqtisadi böhranı nəticəsində sosial köməyə ehtiyacı olan insanlara sosial proqramlar vasitəsilə dəstək olmaqdır. Bir sıra ölkələr iqtisadi böhran zamanı şirkətlərin müflisləşdiyi və iş yerlərinin bağlandığı, büdcədə vəsaitlərin çatmadığı halda sosial köməyə ehtiyacı olanlara yardım edə biləcək kifayət qədər təsirli mexanizmlərinin olmadığı ilə üzləşdilər. Bu səbəbdən bir sıra ölkələr növbəti iqtisadi böhrana qədər bu zəmində ola biləcək problemləri həllində kömək olan sosial proqramların işlənilib hazırlanması ilə bağlı siyasi qərarlar qəbul etdi. Belə ki, BRİKS-ə daxil olan ölkələrdə bu istiqamətdə geniş tədbirlər keçir-

ilir. Hindistanda sosial müdafiə sisteminin hamı üçün əl çatan olması haqqında akt qəbul olunmuşdur və nəticədə 700 milyon adam ərzaq köməyi almış, 150 milyon ictimai işlər üzrə proqramlarda iştirak edərək 150 iş günü ərzində ictimai iş əsasında gəlir əldə etmişdir. Çində 80-cı illərdən asla-yaraq sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir və 70 milyondan artıq ən aztəminatlı təbəqəyə sosial yardım göstərilir. Braziliyada 90-cı illərdən başlayaraq sosial müdafiə sisteminin icmal-laşdırılmasına və proqram əsasında vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı fəaliyyətin daha da təkmilləşdirilməsinə çalışılır. Transferlərin əsas proqramı sayılan „Bolsa Familia” proqramı bu istiqamətdə tətbiq edilən ən böyük proqramdır və ölkənin 20% yoxsul əhalisi ondan yararlanır. Bu mütəmadi müavinət almaqla yanaşı, səhiyyə, təhsil xidmətlərindən, əmək bazarında olan proqramlardan istifadə deməkdir. Braziliya ən güclü sosial bərabərsizliklər olan ölkələrdən biri olsa da bu proqram sosial proseslərin müsbət istiqamətdə inkişafına imkan yaratmışdır. ABŞ-da sosial sığortadan başqa 100-dən artıq maddi kömək proqramları var ki, onların da əksəriyyəti qısa müddətlidir və onların vaxtı bitən kimi yerinə başqa sosial proqramlar qəbul olunur. Bu proqramlar miqyasına, seçim meyarlarına, maliyyələşmə mənbələrinə, istiqamətinə və digər göstəricilərə görə fərqlənilir. Ək-səriyyəti beş federal nazirliyin – Səhiyyə və sosial xidmət, Kənd təsərrüfatı, Əmək, Mənzil tikintisi və şəhərsalma, Daxili işlər Nazirliklərinin, həmçinin İqtisadi imkanlar Komitəsinin, Veteranların işləri üzrə İdarənin, Dəmiry-olçuların pensiya təmini üzrə Şuranın və Vətəndaş xidməti Komissiyasının təşkilatçılığı və nəzarəti altında həyata keçirilir. Qeyd edilən hakimiyyət orqanlarının təsiri və nəzarəti altında həyata keçirilən sosial proqramlar böyük bir dövlət idarəetmə aparatının sosial siyasətlə bilavasitə məşğul olduğunu göstərir. Lakin sosial problemlərin kökündən həlli üçün əhalinin öz gəlirinin hesabına bu problemləri həll edə bilməsinə nail olmaqdır. Bu isə əhalinin işlə təmini və gəlirlərinin artırılması yolu ilə mümkündür. Elm və texnikanın inkişafı sayəsində iqtisadiyyatın strukturunun dəyişdirildiyi və işsizliyin artdığı bir dövrdə bir çox ölkələr özünüməşğulluq formasında işsizlərin fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi proqramlarına üstünlük verməyə başlayıb. Məsələn, ABŞ-da bu formada məşğulluq “ev məşğul-luğu” (home-based employment və home employment) və ya “evdə iş” (homeworks). adı altında tanınır. Bu iş funksiyalarının bir hissəsini evdə görə bilmədir və bu bir çox insanlar üçün ideal iş hesab olunmaqla ölkə üzrə məşğulluğun artmasına da kömək etmişdir. Belə ki, ABŞ-nın Əmək

statistikası Milli Bürosunun 2001-ci ilin məlumatlarına görə ev şəraitində iş yerinə yetirən əhəlinin sayı 19,76 mln. nəfər olmuş və onların 5,87 mln. Nəfəri (29,7%) özünüməşğuletmə sahəsinə aid olmuşdur. 2003-cü ildə 22,2 mli. əlinin yalnız 23,5 % müəsisələrdə çalışmışdır. Qalanları isə ev şəraitində iş yerinə yetirmişdir. 2004-ci ildə artıq ev şəraitində iş yerinə yetirən əhəlinin sayı 21 mln. nəfərə çatmışdır. Nəhayət, 2007-ci ildə məşğul əhəlinin 20%-i işi ev şəraitində yerinə yetirmişdir. Bu yeni yanaşma olmaqla sahibkarlara bir sıra (icarə, kommunal, nəqliyyat və s.) xərcləri azaltmağa imkan vermiş, insanlara isə həyatını müstəqil təşkil etməyə şərait yaratmışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycanda da bu istiqamətdə müəyyən addımlar atılmaqdadır. 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, “ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayı 116 minə bərabərdir. Bu, 400 mindən çox insanı əhatə edir. Orta hesabla hər ailəyə 150 manat sosial yardım göstərilir. Bu da bizim sosial siyasətimizin təzahürüdür. Eyni zamanda, biz çalışmalıyıq ki, ağır vəziyyətdə yaşayan vətəndaşları işlə təmin edək, onlar üçün şərait yaradaq, o cümlədən onları özünüməşğulluq proqramı çərçivəsində işə cəlb edək ki, ünvanlı sosial yardıma ehtiyacı olanların sayı azalsın”. [1]

Cənubi Afrika Respublikasının hökumətinin demokratik sistemə keçid etməsi ilə sosial müdafiə sisteminə yeni sosial müqavilələrin əsası kimi baxılmağa başlandı. Burada universal qrantlar, uşağa görə müavinət və iqtisadiyyatın formal sektorunda heç vaxt işləməyənlər üçün pensianın verilməsi tətbiq edilir. Əsasən də sosial gərginliyin ortadan qaldırılması və sosial köməyə ehtiyacı olanların normal həyata uyğunlaşdırılması üçün CAR-da böyük vəsaitlər xərclənir. Ümumilikdə dünya üzrə ÜDM-in təqribən 1,6 % sosial müdafiəyə xərclənir. Bununla belə sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsinə daha çox Afrika, Şərqi və Cənubi Asiya ölkələrində ehtiyac böyükdür. Hər bir ölkənin özünəməxsusluğu, milli, tarixi inkişaf və siyasi quruluşunda fərqi var və dünyada eyni sosial müdafiə sistemi olan iki ölkə tapmaq çətinidir. Amma bütün sosial müdafiə sistemlərində maliyyə mənbələri kimi iştirakçıların öz ödəmələri (sosial sığorta haqları) və vergi gəlirləri çıxış edir. Sosial sığorta sisteminin xüsusiyyətləri onların arasında tarazlığın tapılması ilə müəyyənləşdirilir.

Avropa İttifaqı ölkələri qanunvericiliyi hazırda hər vətəndaşa sosial müdafiə və sosial ödənişləri ala bilmək hüququnu verir. Bu hüquqları həyata keçirən zaman aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür [3]:

— sosial müdafiə zamanı milli zəmində diskriminasiyaya yol verməmək,

— müəyyən növ sosial ödənişlərin yaşayış yerindən asılı olmayaraq ödənilməsi, yəni Aİ ölkəsinin qanunvericiliyi ilə sosial ödəniş ala bilmə statusu olan, lakin bu ölkədə vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də sosial ödənişlərin edilməsi,

— şəxsə Aİ-nın müxtəlif ölkələrdə eyni sosial ödənişlərin verilməsi,

— şəxslər üçün sosial ödəmələrin həcmi ilə bağlı məlumatın şəffaf olması (bu, Aİ müxtəlif ölkələrində fərqli ölçülü sosial ödəmələrin olması ilə bağlıdır və şəxslər bu məlumat əsasında seçim edə bilirlər),

— sığorta dövrünün qarşılıqlı nəzərə alınması, bu zaman şəxsin yaşadığı ölkədən fərqli ölkədə almaq istədiyi ödənişlər həmin ölkədə işlədiyi və onun qanunvericiliyinə uyğun olaraq sığorta ödədiyi təsdiqləndikdə mümkün olur,

— vəziyyətin pisləşməsinə imkan verməmək, yəni Aİ qaydalarının tətbiqi nəticəsində mövcud sosial ödəmə və müdafiə sahəsində vəziyyətin pisləşməsinə icazə verilmədiyini nəzərdə tutur.

Sonuncu prinsipə əsasən şəxsin işlədiyi ölkədə ödədiyi sosial sığorta ayırmalarına görə yüksək müavinət almasına imkan varsa və o, yüksək müavinət alırsa, öz vətəninə qayıtdıqda belə həmin müavinəti almaq hüququna malik qalır. Belə ki, Almaniyada əlilliyə görə müavinət yüksəkdir və şəxs Almaniyada əlilliyə görə pensiya alırsa, onda öz ölkəsinə qayıtdıqda belə həmin ölçüdə pensiya alacaq və bu, onun tərəfindən Almaniyada edilmiş yüksək sosial ödənişlərlə bağlıdır. Bu prinsip Aİ ərazisində əmək miqrantlarının sərbəst hərəkət etmələrinə imkan verməklə yanaşı, həm də onları bərabər sosial müdafiə şəraiti ilə təmin edir.

Bütün Qərbi Avropa ölkələri sosial sığorta sistemini tətbiq edir və sosial sığorta ödənişləri sosial müdafiənin maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış edir. Amma sosial müdafiə və sosial sığorta sistemləri müxtəlif ölkələrdə fərqli istifadə edilir. Təcrübənin təhlili əsasında qeyd etmək olar ki, sosial müdafiə və sosial sığorta sistemlərinin istifadəsinə görə ölkələr dörd qrupa bölünür:

Cədvəl 2

Sosial müdafiə və sosial sığorta sistemlərinin istifadəsinə görə ölkələrin müqayisəsi

Qrup	Ölkələr	Xüsusiyyətləri
I qrup - sığorta prinsipləri dominantlıq təşkil edir	Almaniya, Fransa, Belgiya, Lyuksemburq	Ödəmə və müavinətlərin həcmi fərdi sığorta ödəmələrindən asılıdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sığorta-müqavilə prinsiplərinə əsaslanır. Həm muzzdlu işçilər, həm də işə görütənlər sığorta fonduna vəsait köçürdər və ehtiyacı olan işçiyə yığılan vəsaitdən kömək göstərilir. Çox vaxt sığorta ödənişinin məbləği (tibbi xidmət və ailə müavinəti istisna olmaqla) əmək haqqının ölçüsündən asılı olur. Sistemin məqsədi şəxs xəstələndikdə, əlil olduqda və ya işsiz qaldıqda onu dəstəkləməkdir. Az hallarda sığorta fondu büdcə-vergi hesabına genişləndirilə bilər. Həmçinin ölkələr vətəndaşları qarşısında onları zəmanətli minimumla təmin etmək öhdəliyi götürür və bu dövlət büdcəsindən həyata keçirilir. Səhiyyə xidmətləri sığorta ödəmələri hesabına maliyyələşdirilir, yalnız minimal tibbi xidmətlər büdcədən ödənilir. Tibbi xidmət özəl sektor tərəfindən həyata keçirilir, amma vətəndaşların bəzi xərcləri dövlət hesabına ödənilir.
II qrup – sığorta prinsipləri daha az təzahür edir	Böyük Britaniya, Daniya. İrlandiya	Ödəmə və müavinətlərin həcmi fərdi tələbatlara daha uyğundur, maliyyələşmə vergi fondlarının hesabına həyata keçirilir. Maliyyələşmədə dövlət büdcəsinin çəkisi yüksəkdir.Yəni sosial müdafiə ən az dərəcədə sosial sığorta ilə bağlı olur. Sosial ödəmə və müavinətlər arasında fərq yalnız ondadır ki, sosial ödəmələr mütləqdir və onu hər bir vətəndaş ala bilər, müavinət isə qanunvericiliklə tənzimlənilir və sosial riskdən asılı olaraq müəyyən şəxslərə verilir. Tibbi xidmət dövlət (ictimai) sektorunda cəmlənib.
III qrup – ilk 2 qrupun arasında olan mövqeni saxlayıq	Hollandiya, İtaliya	Qarışıq sistem olmaqla daha çox sığorta prinsipləri dominantlıq təşkil edən sistemə yaxındır. Lakin İtaliyada dövlət vətəndaşları qarşısında onları zəmanətli minimumla təmin etmək öhdəliyi götürmür. Belə öhdəliyi müəyyən vilayətlərdə məhdud sayda yerli hakimiyyət öz üzərinə götürə bilər.Hollandiyada isə əksinə, hər vətəndaş sosial təminatdan yararlına bilər.
IV qrup – sosial müdafiə hələ formalaşmaqdadır	İspaniya, Portuqaliya, Yunanıstan	Dövlət vətəndaşları qarşısında onları zəmanətli minimal gəlirlə təmin etmək öhdəliyi götürmür, sosial xidmətdən isə az sayda vətəndaş yararlına bilər.

Sosial müdafiə sistemindəki islahatlar aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

1. dövlətin sosial xərclərini dövlətin imkanlarına uyğunlaşdırmaq və büdcə subsidiyalarının ünvanlı sosial köməklə əvəzlənməsi;
2. sosial köməkliyin ailənin maddi vəziyyətinə nəzərən vermək;
3. yoxsul olanlardan başqa hamını icbarilik prinsipinə görə sosial sığorta əsasına keçirmək.

Sosial köməyin həcmi və formasının təyin edilməsi səlahiyyətləri regional və ya yerli (lokal) səviyyələrdə təyin edilməsi və ona ictimai nəzarətin gücləndirilməsi vəsaitlərin ədalətli istifadəsinə imkan yarada bilər. Ünvanlılıq mexanizmləri isə regionlar arasında fərqli olmaqla konkret şərait və imkanlardan asılı olaraq seçilə bilər. Regionların ünvanlı yardıma ehtiyacının həcmi yoxsul olanların sayı, sosial köməyə ehtiyacı olanların bu ehtiyaclarının dərinliyi (həddi) ilə regiona verilən dövlət transfertlərinin müqayisə edilməsi əsasında tapıla bilər.

Lakin son illər sosial müdafiə sahəsində qeyri-dövlət strukturlarının əksəriyyət təşkil etdiyi modelə keçid etmə tendensiyası müşahidə olunur. Bu da dövlət xərclərinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin artması ilə bağlıdır. Amma sosial sahəyə yönəldilən dövlət xərclərinin həcmi heç də həmişə ölkə əhalisinin sosial müdafiəsinin real vəziyyətini əks etdirmir. Ona görə əksər ölkələr sosial xərcləri nəzarətdə saxlamağa, sosial müdafiəni isə daha keyfiyyətli etməyə can atır. Bu baxəmdan sosial müdafiə sahəsində Avstraliyanın təcrübəsi xüsusi maraq doğurur. Belə ki, Avstraliyanın idarəetmə strukturu 900 lokal hakimiyyət kimi fəaliyyət göstərir. Əsas problem kimi isə büdcə xərcləri və gəlirləri arasında federal və submilli (ştatlar və lokal hakimiyyətlər) səviyyələrdə disbalansın olmasıdır. Mərkəzi hakimiyyət bütün vergilərin 70-80 %-ni cəmləşdirərək toplayır, bununla belə bütün dövlət xərclərinin yalnız yarısını maliyyələşdirir ki, bu da şaqulu şəkilli ierarxiyada disbalansa səbəb olur. Nəticədə əhalinin sosial müdafiəsi federal hakimiyyətin öhdəliyində olsa da bütün dövlət xərclərinin 53%-ni ştatlar, 5%-ni isə lokal hakimiyyətlər həyata keçirir. Sosial təminat ştatların büdcə strukturunda 44%, yerli lokal hakimiyyətlərin büdcə strukturunda isə cəmi 4% təşkil edir [6]. Buna baxmayaraq sosial sfera əsas xərc tutumlu hesab olunmaqla, yığılmış bütün vergi ödəmələrinin təqribən 35%-i bu sahəyə yönəldilir. Bundan başqa dövlət nəqliyyat, səhiyyə və sosial məişət xidmətlərinə büdcədən maliyyələşdirərək güzəştlər verir. Nəqliyyat xidmətlərinə görə 50%, qışda

kommunal (qaz, işiq) ödəmələrinə görə 30% və digər güzəştlər tətbiq edilir. Əhalini xüsusi ucuz yaşayış massivləri, qocalar evləri və s. təmin edir. Avstraliyada işsizliyə görə dövlət müavinət verilmir, lakin bütün acınacaqlı vəziyyətə düşən və ehtiyacı olanlara kömək edir. Sosial təminat departamenti yalnız pensiyaya çıxanlara, işsiz və ya xəstə olub, hər hası bir səbəbdən işləyə bilməyib, amma öhdəsində uşaqları olanlara kömək edir. Sosial köməklik müavinətin ödənilməsi, iş axtarmaqda yardım, mənzilin kiraya haqqını ödəməkdə köməklik, yaşamaq üçün dövlət mənzillərinə köçürmək formasında ola bilər. Beləliklə, düzgün həyata keçirilən sosial siyasət mərkəzi hakimiyyətə dövlət xərclərinə ciddi nəzarəti həyata keçirməyə imkan verməklə yanaşı, həm də ştatlara subsidiya vermək yolu ilə büdcə tənzimlənməsini təşkil edir. Maliyyə çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün (məsələn, dünya bazar qiymətləri qalxdığı vaxt) ştatlara müvəqqəti xarakter daşıyan xüsusi subsidiyalar verilir.

Sosial siyasətin səmərəliliyi qarşıya qoyulan məqsəddən və onun reallaşması müxanizmlərindən asılıdır. Əgər məqsəd imkansızlara və digər sosial köməyə ehtiyacı olanlara müavinətin verilməsidirsə, bu mexaniki xarakter daşımaqla sosial proqramlara və büdcədən sosial sahəyə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi ilə ölçülür. Məqsəd yoxsulluğu azaltmaq və insanların rifahını yaxşılaşdırmaqdırsa, onda sosial proqramların rolu da dəyişir. Belə ki, ABŞ-da imkansızlara dövlət büdcəsindən maliyyələşən ünvanlı sosial yemək kartlarının paylanması üzrə federal proqram həyata keçirilir (kart əsasında yalnız yemək almaq mümkündür) və bu proqram dünyada unvanlılıq baxımından səmərəlilik göstəricisi üzrə birinci yerdədir. Kartların paylanması ünvanlı sosial yardım kimi həyata keçirilir və yerli icmaların, məktəblərin iştirakı ilə ancaq ehtiyacı olanlara verilməsi sistemi əsasında təşkil edilir. Neqativ halların yaranmasına imkan vermir və ən azından insanlarda işə düzəlmək və işləmək həvəsini saxlayır, ailəni isə minimumula təmin edərək yoxsulluqdan xilas etmiş olur. Latin Amerikası ölkələrində isə digər səmərəli hesab olunan sosial proqram transfertlərin müəyyən şərtlər, məsələn, tibbi müayinə protokollarının icrası, aktiv şəkildə işin axtarılması və digər bu kimi şərtlərin gözlənilməsi əsasında verilməsidir. Səmərəlilik baxımından diqqətdə saxlanılan amil sosial köməyin adekvat olması, yəni vəziyyətə uyğunluğu ilə ölçülür. Hazırda bir çox ölkələrdə insanların sosial müavinət kimi aldığı minimal məbləğ onların həyatını dəyişə bilmir. Amma Latin Amerikası ölkələrində həyata keçirilən sosial proqram ailələrə uşaqları məktəbdə oxutmaq, tibbi müayinədən

keçmək kimi vəziyyətə uyğun sosial köməyi əldə etmək imkanı verir. Bu baxımdan əksər ölkələr büdcələrində inzibati xərcləri azaldaraq maliyyə vəsaitlərini sosial proqramlara yönəldir və müxtəlif kiçik sosial proqramlardan imtina edərək sosial müdafiənin kompleks sistemə üstünlük verir. Əsasən dövlətlərdə idarələrarası koordinasiya (uzlaşma) işi təkmilləşdirilərək innovativ inzibati mexanizmlər vasitəsilə yeni strategiyaların tətbiq edilməsi müəahidə edilir. Belə innovativ inzibati mexanizm kimi Braziliyanın Kadaastro (Cadastro) adı altında sosial reyestrini göstərmək olar ki, bu sistem vasitəsilə 27 milyon insanın məlumatları toplanır. Daha sonra bu insanların 10 dənə sosial proqramla əlaqələsinin olması elektron qaydada yoxlanılır və sosial köməyə ehtiyacı olanların hansı proqramlardan yararlandığı müəyyən edilir. Bu innovativ inzibati mexanizm, sosial proqramların vəsaitlərinin daha qənaətlə istifadə edilməsinə və vəsaitlərin hər proqrama uyğun ehtiyacı olanlara məqsədyönlü yönəldilməsinə imkan verir. Dünya üzrə 68-dən çox ölkə (müqayisə üçün qeyd edək ki, 2009-cu ildə bu ölkələrin sayı 19 olmuşdur) sosial müdafiə strategiyasının icrasına innovativ sistem yanaşma tətbiq edir. 10-dan artıq ölkə sosial müdafiə proqramlarının icrasında iştirak edən nazirlik, idarə və müxtəlif sektorların nümayəndələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üzrə təşkilati mexanizmlər (baza və mübadilə platforması, veb portal və s.) işləyib hazırlamışdır [3]. Bütün bu mexanizmlər sosial müdafiə sisteminin daha səmərəli, əlçatan və nəticəyönlü olmasına xidmət edir.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib. <http://www.president.az/articles/26709>
2. Esping-Andersen G., The Three Worlds of Welfare Capitalism, Princeton University, 1990, p. 142 Автором выделены три основные модели социальных государств: либеральная, консервативная (корпоративная) и социал-демократическая.
3. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза: история, организация, финансирование, проблемы. — М.: Экономика, 2011. — 271 с
4. Всемирный Банк. Системы социальной защиты расширяются, но могут делать больше для охвата беднейших слоев населения

- <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2014/05/13/social-safety-nets-expand-better-reaching-poorest>
5. Губин А. В. Особенности системы социальной защиты в США // Омские социально-гуманитарные чтения —2015, Материалы VIII Международной научно-практической конференции. Министерство Омской области; Омское отделение Российского общества социологов; Омский государственный технический университет, факультет гуманитарного образования, кафедра социологии, социальной работы и политологии; Ответственный редактор Л. А. Кудринская. 2015 — С. 53–60.
 6. Ермасова Н.Б. Государственные и муниципальные финансы: теория и практика в России и в зарубежных странах [http: // www.e-reading.club / chapter.php / 98322/20 / Ermasova_- _Gosudarstvennye _i_municipal'nye_finansy__teoriya _i_praktika_v_Rossii_i_v_zarubezhnyh_stranah.html](http://www.e-reading.club/chapter.php/98322/20/Ermasova_-_Gosudarstvennye_i_municipal'nye_finansy__teoriya_i_praktika_v_Rossii_i_v_zarubezhnyh_stranah.html)
 7. Неделяков К., Танкова Э. Социальная защита и социальная политика в странах Европейского союза // Прикладные экономические исследования. — 2014. № 1. С. 35–39.
 8. Сафаров Н. У. Мировой опыт социальной защиты и борьбы с бедностью // Фундаментальные исследования. —2016. — № 5–3. —с. 634–639

НИДЖАТ ИСАГОВ*Диссертант, Бакинский государственный университет***ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОДЕЛЕЙ
СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН
ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЫ****РЕЗЮМЕ**

В последние годы государство в Азербайджане предприняло шаги по улучшению социального положения населения. Реализация различных государственных программ, адресная государственная социальная помощь уязвимым семьям и другие меры способствовали улучшению социального благосостояния населения. Но динамичные и быстро меняющиеся системы социальной защиты требуют регулярных обновлений в этой области. В настоящее время необходимо изучить меры, осуществляемые в сфере социальной защиты населения разных стран мира и адаптировать их реалиям Азербайджана. В статье описываются модели социальной защиты разных стран и рассматриваются возможности применения их опыта в нашей стране.

Ключевые слова: *социальная защита, модели социальной защиты, пособия, социальное страхование, бедность, программное обеспечение*

HÜSEYNOVA SARA MÜBARİZ*i.f.d., BDU-nun Riyazi iqtisadiyyat kafedrasının dosenti**e-mail :sarahuseynova@gmail.com***POSTSOVET ÖLKƏLƏRİNİN DAYANIQLI
İQTİSADI İNKİŞAFI****XÜLASƏ**

Məqalədə əsas məqsəd Postsovet ölkələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının müəyyən zaman intervalında iqtisadi təhlilidir. Postsovet ölkələrinin iqtisadi artımına nəzər saldıqda ilk növbədə postsovet məkanında iqtisadi artım sürəti müntəzəm olan və iqtisadi inkişaf baxımından diqqət mərkəzində olan ölkələr üzrə makro göstəricilərin artıb-azalması prosesini təhlili aparılmalıdır.

Postsovet ölkələri üzrə dayanıqlı iqtisadi inkişafın inkişaf tempi ölkənin bütün istehsal sahələrində innovasiya nailiyyətlərinin və yeniliklərin tətbiqi nəticəsində artır. Ölkənin inklüziv parametrlərinin artım siyasəti və makroiqtisadi sabitləşmə, vergi –büdcə və pul-kredit siyasəti dayanıqlı iqtisadi inkişafın əsas faktoru kimi götürülür.

Postsovet ölkələrində gələcəkdə ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını inkişaf etdirən sosial və iqtisadi sahələri yeni inovativ metodlar vasitəsilə təkmilləşdirmək əsas qarşıya qoyulan məsələlərdən biridir. Bu prinsipə əsasən postsovet ölkələrində insan kapitalına investisiyaların artımı, yoxsulluğun faiz göstəricisinin aşağı salınması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi prosesi, şəhər ilə yanaşı regionların sosial iqtisadi inkişafı, regionlar arasında iqtisadi tarazlığın bərpa olunması, regionların sosial həyatında müşahidə olunan fərqi aradan qaldırılması, əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi ölkə iqtisadiyyatının gələcək illər üçün artımının əsas istiqamətidir.

Azərbaycanın növbəti illər üçün dayanıqlı iqtisadi inkişafı sənaye sahəsində, sənaye istehsalının dayanıqlı və yüksək artım templərinin təmin edilməsi və təkmilləşdirilməsidir. Neftdən gələn gəlirlər vasitəsilə qeyri neft sektorunu inkişaf etdirmək, yəni müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi, azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, rəşional investisiya siyasətinin və elm tutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi gələcək

üçün ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafına təkan verir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, iqtisadi artım, dayanıqlı iqtisadi inkişaf, Qazaxıstan, Rusiya, postsovet ölkələri, ÜDM, texnologiya, inkişaf, əhəlinin gəlirləri.*

Dayanıqlı inkişaf ölkənin sosial və iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin artmasını təzahür edir. İqtisadi artım bütün ölkələr üçün ən mühüm və zəruri makroiqtisadi göstərici hesab edilir. Ümumiyyətlə iqtisadi artım iqtisadiyyatın uzunmüddətli müsbət dinamikasını özündə cəmləşdirir və ölkənin ekoloji strategiyası, ətraf mühitin qorunması sahəsində fəaliyyətin koordinasiyasının gücləndirilməsi yolu ilə milli, beynəlxalq və regional səviyyələrdə təbii ehtiyatların mühafizəsi, elmə əsaslanan inkişaf prinsiplərinin tətbiqi, indiki və gələcək nəsillərin maraqlarını təmin edən ölkənin iqtisadi və insan resurslarının istifadəsində dayanıqlılığın təminatına istiqamətləndirir. Dayanıqlı inkişafı xarakterizə edən göstəricilər Sosial-iqtisadi inkişaf, Dayanıqlı istehlak və istehsal, Sosial tendensiyalar, Demografik dəyişikliklər, Səhiyyə, İqlim dəyişikliyi və enerji Nəqliyyatın dayanıqlı inkişafı, Təbii resurslar, Qlobal tərəfdaşlıq, Səmərəli idarəetmə göstəriciləri vasitəsilə ölkənin dayanıqlı inkişafını təhlil etmək olar.

Postsovet ölkələrində bazar iqtisadiyyatının yaradılmasına istiqamətlənən islahatların həyata keçirilməsi sosial iqtisadi vəziyyətini müəyyən edən əsas faktorlardan biridir. Postsovet ölkələrini nəzərdən keçirdikdə ilk növbədə Rusiyanın iqtisadi vəziyyəti və gələcək dayanıqlı inkişafına baxaq. İlk növbədə Rusiyanın geopolitik vəziyyətinə əsasən ərazisinin ölçüsünə və əhalisinin sayına, nəhəng təbii təsərrüfat potensialına, müasir nüvə-raket silahına sahib olması RF-nın böyük dövlət kimi inkişafı üçün prinsipial əsaslar yaradır.

Ərazisinin böyüklüyü, təbii resursların zənginliyi Rusiyada çoxsahəli təsərrüfatın yaradılmasına səbəb olmuşdur. Lakin son illərdə iqtisadiyyatda köhnəlmiş metodların, elmi-texniki metodların ləng tətbiqi Rusiyanın iqtisadi inkişafında müəyyən maneələr yaratmışdır. CIA World Factbookunun statistikasına görə [2] xüsusilə 1990-1997-ci illər ərzində dünyanın ÜDM-də Rusiyanın payı 3,7%-dən 1,7%-ə, sənaye istehsalında isə 4,6%-dən 1,8%-ə enmişdir. İslahat dövründə Rusiya ÜDM həcminə görə dünyada 8-9-cu yerdən 14-15-ci yerə, adambaşına düşən ÜDM-ə görə isə 43-cü yerdən 58-ci yerə düşmüşdür.

İnkişafında belə çətinliklərə baxmayaraq, Rusiya hələ də dünyanın ən

güclü ölkələri sırasında qalmaqdadır. Sənaye strukturunda isə maşın-qayırma, yanacaq-energetika, meşə-kağız, kimya sənayesi üstünlük təşkil edir. 2012-ci ildə dünyanın bir çox regionlarında iqtisadi tənəzzül olduğu halda Rusiya global iqtisadi meyllərdən xeyli aralı düşmüşdür. Rusiya iqtisadiyyatında vəziyyət hələlik çox əlverişlidir.

2012 və 2013-cü illərə nəzərən iqtisadi artım, müvafiq surətdə, 4 faiz və 3,9 faiz göstərir. Rusiya iqtisadiyyatında ciddi ləngimə cədvəl 1-ə nəzərən görülmür. Real əməkhaqqının və istehlakın artması Rusiya iqtisadiyyatının inkişafını dəstəkləyir. Bununla bərabər, inflyasiya və məşğulluq rekord dərəcədə aşağı səviyyədədir. Hazırda Rusiyanın sənaye potensialından istifadə göstəricisi 2007-2008-ci illərin səviyyəsinə çatmışdır. Rusiyadan xaricə kapital axını vardır, lakin bu axın tədiyyə balansında profisitın yüksək olmasının nəticəsidir. Rusiya iqtisadiyyatında bir neçə il davam etmiş durğunluqdan sonra 2011-ci ildə həm istehlak, həm də korporativ kreditlər verilməsi sürətlə artmağa başlanmışdır. Hal-hazırda Rusiya biznesinin maliyyələşdirilməsində xarici mənbələrdən daxili mənbələrə keçid prosesi gedir.

Cədvəl 1.

Rusiya Federasiyasının real ÜDM-nin artım tempi

illər	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ÜDM %	6.4	10.0	5.1	4.7	7.3	7.2	6.4	8.2	8.5	5.2	-7.8	4.5	5.3	3.7	1.8	0.7	-2.8	-0.2	1.5

Mənbə :[2]

Hazırda Rusiyada ÜDM-in artmasından ən çox mənfəət götürən böyük şirkətlər və dövlət müəssisələridir. Əhalinin əmək haqları isə çox zəif artım göstərir. İqtisadiyyatın strukturu kiçik biznes istiqamətinə yönəlsə, o zaman ÜDM artımında daha çox insan iştirak edəcək və daha çox insanın gəliri artacaq.

Rusiyada əhalinin gəlirlərində əmək haqlarının payı 64,7% təşkil edir. Bu göstərici 2008-ci ildə 68,4% olub. Bu dövrdə biznes fəaliyyətindən əldə olunan gəlirin xüsusi çəkisi isə 10,25%-dən 7,8%-ə enib. Əvəzində isə, sosial ödənişlərin payı 13,2%-dən 19,2%-ə yüksəlib[2].

E.Q.Yasinin araşdırmalarına əsasən hazırda ölkədə əhalinin gəlirlərinin "dövlətləşdirilməsi" prosesi gedir, dövlət isə əhalinin əmək haqlarını artır-

mır. Dövlət müəssisələrində əmək haqqının artım tempi inflyasiyadan xeyli geri qalır. Buna səbəb isə inflyasiya ilə mübarizə və büdcə kəsinin azaldılması çalışmalarıdır: pul azalarsa, inflyasiya da az artar [3,s.37].

RF üçün dayanıqlı iqtisadi inkişafı üçün Rusiyanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olmasıdır. Rusiya tədqiqatçıllarının araşdırmalarına əsasən Rusiyanın 3%-lik iqtisadi artıma nail olması üçün 7-10 il vaxt lazım olduğu vurğulanır. Bunun üçün əsas şərt: "Tez bir zamanda Rusiya yeni bir mal ixracını artırma bilməz. Ucuz işçi qüvvəsi təklifi ilə inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Bu, ancaq yoxsulluq gətirəcək. Rusiya texnologiya inkişafına nail olmalıdır"[4,s.21].

2017-ci ildə milli iqtisadiyyatın 1,5% böyüməsinə, investisiya fəallığının artmasına, istehlakçıların tələbatının yüksəlməsinə baxmayaraq, ölkədə dayanıqlı iqtisadi artım yaratmaq üçün çətin siyasi, iqtisadi, texnoloji, intellektual rəqabət şəraitində daha çox işlər görülməlidir.

Ölkənin inklüziv parametrlərinin artımı üçün və gələcəkdə yüksək dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasını, kiçik və orta biznesə dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətində yeni konsepsiyalar yaradılması tövsiyyə olunur.

Postsovet ölkələrindən Qazaxıstanın makro iqtisadi göstəricilərinin təhlilinə qeyd olunmuş illər ərzində baxaq. Qazaxıstanın təbii resursları olduqca zəngindir. Bu ölkədə yanacaq-energetika, metallurgiya, maşın-qayırma, kimya, yüngül, yeyinti sənayesi inkişaf edib. Kənd təsərrüfatında taxıl və pambıq inkişaf edir. Heyvandarlıqda əsasən maldarlıq, qoyunçuluq, atçılıq, arıçılıq, dəvəçilik inkişaf edib. Nəqliyyat bütün sahələrdə inkişaf edib. Cədvəl 2-ə əsasən Qazaxıstan öz ÜDM-nu 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, and 2005 illərdə müvafiq olaraq: 9.8%, 13.2%, 9.5%, 9.2%, 9.4%, and 9.2% artırır. Qazaxıstanın çox zəngin neft resursları var. Qazaxıstan 4 milyard ton neft və 2 trilyon kub metr qaz ehtiyatlarına malikdir. Hesablamalara görə Qazaxıstan 2015-ə qədər həər gün 3 million barel neft çıxarda bilər. Bu da Qazaxıstanı dünyanın ilk 10 neft istehsalçısı ölkəsindən biri edir[2].

Cədvəl 2. Qazaxıstanın real ÜDM-nin artım tempi

İllər	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ÜDM%	1.7	10.5	12.2	9.5	9.2	9.1	9.5	10.6	8.5	2.4	1.2	7	7.5	5	5.7	4.3	1.2	1.1	4

Mənbə:[2]

İqtisadiyyatın əsas hərəkətverici sahələri istehsal, investisiya fəallığının artması, daxili tələbin yüksəlməsi olub. İqtisadi artımda qeyri-neft sektorunun payı 60% təşkil edib. İqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün sahələrində istehsalın artımı ÜDM-in artım tempində özünü göstərir.

2014-cü ildə cədvəl 2-ə əsasən ÜDM-un artımı keçən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 5.7%-dən 4%-ə qədər azalıb. Ən çox artım 7,1%-lə sənayedə, 4,8%-lə nəqliyyatda, 3,3%-lə rabitədə və 3,2%-lə ticarətdə olub. Emal sənayesi 5,1%-lə son 5 ilin maksimum artımına nail olub. Əczaçılıq sektoru 41,8% artım göstərib. Xarici ticarət dövriyyəsi illik müqayisədə 25,1% artaraq 69,5 mlrd. dollar, işsizlik 5% təşkil edir[6 s.76].

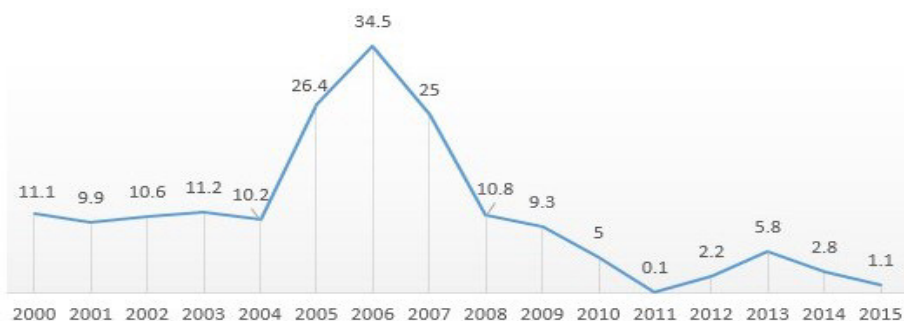
Dinamik iqtisadi artım zamanı ölkədə gəlirlərdə kəskin fərq yaranmayıb, bununla bərabər, yoxsulluq xeyli azaldılıb. Yoxsulluğun azalması da, ÜDM-in artımında özünü göstərir. Sovet dönmində 90-cı illərin əvvəlində hər üç nəfərdən biri, daha doğrusu, əhalinin 40 faizi yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayırdısa, indi bu rəqəm 3 faizdir. Hal-hazırda Postsovet məkanı olan Qazaxıstanda dayanıqlı iqtisadi inkişaf insan kapitalına investisiyalar, infrastrukturun inkişafı, sənayeləşmə, gələcək nəsillər üçün əmanət ölkə iqtisadiyyatının gələcək illər üçün artımının əsas istiqamətidir.

Azərbaycana nəzər saldıqda isə ümumiyyətlə, Cədvəl 3-ə istinad edərək demək olar ki, 2005-2014-cü illərdə iqtisadi artımın əsas səbəbi ixracın fiziki həcm indeksinin artması, neftin dünya bazar qiymətlərinin qalxması və hökumətin həyata keçirdiyi infrastruktur layihələridir. 2005-ci ildə Azərbaycanda ixrac olunan malların məbləği əvvəlki illə müqayisədə 3.9 mlrd. dollar artaraq 7.6 mlrd. dollar təşkil edib[1]. Malların ixrac üzrə ümumi artımının 59-u qiymət faktoru ilə, 41 -i isə fiziki həcm faktoru ilə əlaqədardır. Ötən illər ərzində investisiyalara ayrılmış dövlət vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2004-cü ildən kapital xərcləri nominal ifadədə 14 dəfə artaraq, 2007-ci ildə qeyri-neft məhsulları ÜDM-in 25.7 faizini təşkil etmişdir[10]. 2005-2007-ci illərdə hökumət inzibətçilik, sosial xidmətlər, enerji, nəqliyyat və kommunikasiya sahələrinə vacib investisiyalar yatırırmışdır.

ÜDM-in artım tempinə görə, Azərbaycan 2015-ci ildə elə bir nəticə əldə etdi ki, əgər 2011-ci ildəki minimumu nəzərə almasaq, bu 1995-ci il göstəricisindən də (1,3%) aşağı bir nəticə idi. Bu zəifləməyə səbəb neftə bağlı iqtisadiyyatdır. Statistikaya nəzər salsaq görürük ki, müstəqillik qazandığımız dövrdən 2015-ci ilədək ÜDM-nin həcmi hər keçən ilə nis-

bədən daha da artmışdır. Yalnız 2009-cu ildə Qlobal Maliyyə Böhranı səbəbindən bir öncəki ilə nisbətən ümum daxili məhsulun miqdarı azalmışdır. 2018-ci ilin dövlət büdcəsinin gəlirləri 20,127 milyard manat, bu da ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricisi olan Ümumi Daxili Məhsulun 29 faizi həcmindədir. 2017-ci ilin dövlət büdcəsi ilə müqayisədə gəlirlər 3,36 milyard manat və ya 20 faiz, 2016-cı ilin büdcə gəlirlərindən isə 2,621 milyard manat və ya 15 faiz çoxdur.

Cədvəl 3. Azərbaycanın real ÜDM-nin artım tempi



Mənbə :[1]

Azərbaycanda iqtisadi göstəricilərin təhlili belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, son illər baş vermiş iqtisadi dəyişikliklər müsbətdir. Ancaq buna baxmayaraq, dayanıqlı inkişafın qarşısını ala biləcək elementlər hələ də mövcuddur. Belə ki, makroiqtisadi göstəricilərin artması iqtisadi artımın kəmiyyət tərəfidir. Əsas məsələ iqtisadi artımda keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olmaqdır.

Rusiya, Qazaxıstan və digər postsovet ölkələri ilə Azərbaycanı müqayisəli təhlil apardıqda Dünya İqtisadi Forumunun nüfuzlu indeksi sayılan “İnklüziv İnkişaf İndeksi 2018”də Azərbaycan ən yaxşı inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında üçüncü, Postsovet məkanında isə birinci yerdə qərarlaşıb. Dünya İqtisadi Forumunun inklüziv inkişaf hesabatında Azərbaycan Litva və Macarıstan istisna olmaqla digər bütün inkişaf etməkdə olan ölkələri geridə qoyub. “İnklüziv İnkişaf İndeksi 2018” hesabatı ölkələrin adambaşına düşən ÜDM, əmək məhsuldarlığı, sağlam həyat gözləntiləri,

məşğulluq, CİNI əmsali, yoxsulluq dərəcəsi, xalis yığımların tənzimlənməsi və sair sub-indikatorlar əsasında qiymətləndirir”[9]. Bu indikatorların ölkədə inkişafı ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf tendensiyasından xəbər verir. Adı çəkilən postsovet ölkələrindən fərqli olaraq müəyyən zaman intervalllarında Azərbaycanın ÜDM –də ciddi azalma- iqtisadi prosesi baş verməmişdir. Azərbaycana uzunmüddətli iqtisadi artımla yanaşı qısamüddətli iqtisadi artımı səmərəli yollarla həyata keçirilir. Qısa müddətli iqtisadi artım təklif amillərindən olan əmək və kapitaldan istifadə səviyyəsini əks etdirir. İqtisadiyyata təbii qeyri-sabitlik xas olduğunda artım tərəddüdlü olur, onun sürəti yuxarı və ya aşağı olur.

Davos Forumu 2018-in hesabatına əsasən Azərbaycanın regionda getdikcə artmaqda olan nüfuzunun real sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni, energetik parametrlərə istiqamətləndiyini nümayiş etdirir. Bu gün Azərbaycanda İqtisadi artımı təbii sərvətlərin tükəndilməsi hesabına deyil, əsasən sərvəti qoruyub saxlayan və artıran əlavə dəyər yaradan sahələrin inkişafı hesabına təmin edilən iqtisadi inkişaf yolu həyata keçirilir. Azərbaycanda iqtisadi artıma əsasən təbii və maddi amillər hesabına nail olduğundan uzun müddətli dövrdə davamlı artımı təmin etmək üçün bütün amillərin kəmiyyətinin və onların məhsuldarlığının artırılması üzrə işlər görülür.

Hal-hazırda Azərbaycan üçün əsas prioritetlər sənaye istehsalının inkişafı yüksək əlavə dəyərli yeni məhsulların xarici bazarlara çıxışının təmin edilməsi, ölkədə daxili tələbatın stimullaşdırılması, tələb və bölgü amillərinin yaratdığı maneələrin aradan qaldırılması və iqtisadi artımın səmərəliliyi ilə onun sosial yönümlülüüyünün qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsidir.

Ümumiyyətlə Postsovet ölkələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsas prioriteti rəqəbətqabiliyyəatliyin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiya yolu ilə uzunmüddətli prespektivdə ölkədə sosial- iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdir. Postsovet ölkələrinin müəyyən zaman intervalında makro iqtisadi göstəricilərinin təhlilindən belə nəticə çıxır ki, ölkənin gələcək iqtisadi inkişafı üçün ilk növbədə ölkədə inklüziv parametrlərin inkişafı, regionların həm sosial həm də iqtisadi səmərəliyindən istifadə etmək və inkişafını tarazlaşdırmaq, yeni iş yerlərinin açılması, yəni insan kapitalına investisayaların artımı, yoxsulluğun faiz göstəricisinin aşağı salınması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və bu addımda yaranan maneələrin aradan qaldırılması, ölkə üzrə sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması daha çox diqqət mərkəzində olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. <http://www.stat.gov.az/>
2. The WORLD FACTBOOK www.cia.gov
3. Евгений Ясин Российская экономика. Истоки и панорама рыночных реформ. Год издания: 2002
4. Овчарова Л.Н. Вопросы социальной политики и сокращения бедности в России в контексте целей развития тысячелетия. М.: ПРООН, 2004.
5. Э.Ю. Есипова. Система национальных счетов: краткий курс, финансы и статистика, 2010
6. Казахстан Экономика на подъеме, и это обусловлено, как и прежде, нефтью. выпуск 2017 г.
7. Jones G., Kaufmann D. Seize the state, seize the day: State capture, corruption, and influence in transition economies // World Bank policy research working paper. № 2444. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=240555
8. Е.Ю. Мелешкина государственная состоятельность постсоветских территориальных политий выпуск 2012 г.
9. <https://www.weforum.org/reports/>
10. www.worldbank.com

ГУСЕЙНОВА САРА МУБАРИЗ

*Кандидат экономических наук, доцент кафедры
математической экономики БГУ
e-mail: sarahuseynova@gmail.com*

**РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОЙ ЭКОНОМИКИ
ПОСТ-СОВЕТСКИХ СТРАН****РЕЗЮМЕ**

Основной целью статьи является экономический анализ устойчивого экономического развития постсоветских стран. Экономический рост страны рассматривается как важный макроэкономический показатель. Развитие устойчивой экономики

постсоветских стран происходит во всех областях экономики посредством внедрения инноваций и «ноу-хау».

Всеохватывающие параметры политики развития и стабилизация макроэкономической, налоговой и денежно-кредитной политики являются основными факторами, которые необходимо учитывать для развития устойчивой экономики.

В постсоветских странах улучшение устойчивого экономического развития посредством социально-экономического развития страны с помощью новых инновационных методов является одним из ключевых вопросов в будущем.

Это в основном основано на росте инвестиций в человеческий капитал, сокращении уровня бедности, экономическом развитии, восстановлении экономического равновесия между регионами, устранении различий, наблюдаемых в социальной жизни регионов, и обеспечении занятости населения, являясь основными направлениями экономического роста страны на ближайшие годы.

Устойчивое экономическое развитие Азербайджана на следующие годы - это обеспечение и улучшение устойчивых и высоких темпов роста в промышленности и промышленном производстве.

Экономическое развитие не нефтяного сектора за счет доходов от нефти, а именно ускорение перехода к применению международных стандартов на промышленных предприятиях на основе современных технологий, развитие справедливой конкурентной среды, разработка рациональной инвестиционной политики и наукоемкой продукции, способствует устойчивого экономического развития страны на будущее.

Ключевые слова: *Азербайджан , экономический рост, развитие устойчивой экономики, Казахстан, Россия, постсоветский, ВВП, технология, развитие, прибыль населения.*

ABIŞLI LAÇIN VƏZİR OĞLU

*Bakı Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat və
idarəetmə kafedrasının dosenti
email: abishli@gmail.com*

İQTİSADI İNKİŞAFIN TSİKLİK MEYLLƏRİNİN TƏZAHÜRÜNDƏ İQTİSADI MƏKAN FENOMENİNİN TƏSİRİ

XÜLASƏ

Məqalədə iqtisadi tsikllər, onları formalaşdıran endoge və ekzogen amillərin mahiyyəti tədqiq olunmuşdur. Bununla yanaşı iqtisadi məkan anlayışı təsbit edilmiş, iqtisadi məkan və iqtisadi tsikl fenomenləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə araşdırılmışdır. Müxtəlif alimlərin iqtisadi məkan və təkrar istehsal prosesi haqqında yürütdükləri ideyalarına baxılmış, bu konsepsiyaların iqtisadi tsikl fenomeni ilə əlaqəsi müəyyən edilməyə çalışılmışdır.

***Açar sözlər:** iqtisadi tsikllər, iqtisadi məkan, ekzogen amillər, endogen amillər, təkrar istehsal prosesi*

İqtisadi tsikllərin mahiyyətini bir sıra görkəmli iqtisadçı alimlər açmağa çalışmışlar. Onların arasında Marksistlər də vardır. Məsələn Marksist nəzəriyyəyə əsasən böhranların dövrülüyünün maddi əsasını avadanlıqların orta xidmət müddəti təşkil edir. [6, s. 16] Bundan savayı Menşikov və Klimenko marksist sayılan və “uzun dalğalar” nəzəriyyəsinin banisi Konratyevin uzun dalğalarının daxili endogen mexanizminin elementlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışlar [6, s. 17-18]:

- Kapitalist iqtisadiyyatı bir neçə səviyyədə mövcud olan tarazlıq ətrafında hərəkətdən ibarətdir. “Əsas kapital sərvətləri”nin (istehsal infrastrukturunu üstə gəl ixtisaslı işçi güvvəsi) tarazlığı ictimai və təsərrüfat həyatının bütün amilləri ilə birgə istehsalın cari texniki üsulunu təyin edir. Nə vaxt ki, bu tarazlıq pozulur, onda kapital sərvətlərinin yeni ehtiyatının formalaşdırılması ehtiyacı meydana gəlir.

- “Əsas kapital sərvətləri”nin yenilənməsi axıcılıqla yox, təkanlarla həyata keçir. Elmi-texniki ixtiralar və yeni tətbiqatlar burada həll edici rol oynayır.

- Uzun tsiklin davam etmə müddəti cəmiyyətin kapital sərvətlərinin əsas elementi sayılan istehsalın infrastruktur qurğularının orta ömrü ilə

təyin olunur.

- Bütün sosial proseslər – müharibələr, inqilablar, əhalinin miqrasiyası – iqtisadi mexanizmin şəkil dəyişməsinin nəticəsidir.

- “Əsas kapital sərvətləri”nin əvəzlənməsi və uzun müddətli tənəzzüldən çıxmaq üçün resursların natural pul formasında yığılı tələb olunur. Nə vaxt ki, bu yığımlar lazımi səviyyəyə çatır, onda iqtisadiyyatı yeni yük-səlişə çıxaran radikal investiyalar üçün imkanlar meydana gəlir.

İqtisadi məkanı A.N.Qranberq “obyekt: yaşayış məntəqələrini, sənaye müəssisələrini, rekreasiya və təsərrüfat üçün mənimsənilmiş əraziləri, nəqliyyat və mühəndis şəbəkələrini və s. həmçinin onlar arasındakı əlaqəni özündə ehtiva edən və daxili elementləri sıxı şəkildə yerləşmiş olan ərazi” kimi hesab edir.[3] İqtisadi məkanı biz ayrıca obyektləri, subyektləri, prosesləri və hadisələri (komponentləri) özündə saxlayan vahid, tam kimi təsəvvür edirik. [4] A.V.Qulbasov iqtisadi məkanın bir obyektiv iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyətini açmaqdan ötrü bir sıra məsələlərin aydınlaşdırılmasını təklif edir: birinci bu kateqoriyanın məzmununu təşkil edən istehsal-iqtisadi münasibətlərin mahiyyətini müəyyən etmək; ikincisi bu kateqoriyanın istehsal münasibətləri sistemindəki yerinin müəyyən etmək; üçüncüsü bir ictimai-iqtisadi hadisə kimi iqtisadi məkanın inkişaf dinamikasını tənzimləyən iqtisadi qanun və qanunauyğunluqlar sisteminin müəyyən etmək. [3, s. 27] Lakin, bu zaman biz bir qədər dəqiq yanaşma ilə bu anlayışı başqa cür izah edə bilərik. Belə ki, məkanın nə olduğu bizə məlumdur. İqtisadiyyat isə ən ümumi şəkildə məhsul və xidmətlərin istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sistemidir. Deməli iqtisadi məkan - məhsul və xidmətlərin istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sisteminin strukturu və ölçüsünü xarakterizə edən anlayışdır. Təkrar istehsal prosesinin fazaları sisteminin strukturu və ölçüsünün xarakterizə olunması hökmən prosesin hərəkətverici qüvvəsinin müəyyən olunması ilə başlanmalıdır. Burada biz əsas hərəkətverici qüvvə kimi əmək bölgüsünü dəyərləndiririk. Doğurdan da əmək bölgüsü yalnız istehsal dairəsində deyil, bölgü və istehlak sferasında da müvafiq münasibətlərin baş verməsinə səbəb olur. Bu mənə də biz düşünürük ki, ictimai əmək bölgüsünü bütün sosial-iqtisadi münasibətlərin ümumi əsası kimi qiymətləndirmək olar.[1, s. 47-48] Məhz əmək bölgüsünün sayəsində iqtisadi məkan formalaşır və əmək bölgüsünün dərinləşməsi ilə iqtisadi məkanın keyfiyyət parametrləri də yüksəlir. Nəhayət əmək bölgüsü əsasında formalaşan münasibətlər azaldığı və tam yoxa çıxdığı yerdə iqtisadi məkanın sərhəddi meydana

gəlir. Bu proses həm müəssisə daxilində, həm müəssisələr arasında (sahə-daxili), həm ərazi vahidləri və onlar arasında (regional), həm də ölkə və dünya səviyyəsində bərqərar olur.

İqtisadi məkan anlayışını təsbit etməkdən ötrü hökmən fəlsəfi anlamda məkan və zaman mövhumlarının mahiyyətini aydınlaşdırmaq lazımdır. Çünki, istənilən iqtisadi məkanda baş verən proseslər müəyyən zaman çərçivəsində və məkan daxilində cərəyan edir. Belə ki, məkan geniş mənada – maddi aləmdə obyekt və hadisələrin mövcudluq formasıdır. O maddi aləmdə obyekt və sistemlərin strukturluğunu və ölçüsünü xarakterizə edir. Zaman isə maddi aləmdə hadisə və proseslərin ardıcılıqla dəyişmə formasıdır. [5, s. 41] Sözsüz ki, müasir dövrdə təbiətşünaslıq konsepsiyalarında zaman və məkan anlayışları bir qədər fərqli olaraq izah olunur. Məkan və zaman anlayışları üzvi surətdə bağlı olaraq təsəvvür olunur ki, bu zaman hər iki anlayış biri-birini tamamlayan xassəyə malik olan tamin ünsür kimi qəbul olunur. Bu baxımdan iqtisadi proseslər sözsüz ki, müəyyən zaman və məkan daxilində baş verir. İqtisadi sistemin elementlərinin fəaliyyəti hökmən konkret bir məntəqədə reallaşdığından və digər məntəqələrlə birbaşa və ya dolayı əlaqəsi olduğundan, makroiqtisadi tsikl bu ayrı-ayrı məntəqələr sisteminin rabitə ahəngindən təsirlənir. Dolayısı ilə onu deyə bilərik ki, iqtisadi məkan spesifik amil rolunu oynayaraq iqtisadi tsikllərin gedişatına istiqamət verir.

V.V.Çekmaryovun iqtisad elminin obyektinə dair fikirləri olduqca əhəmiyyətlidir. Belə ki, V.V.Çekmaryov qeyd edir: "...artıq iqtisad elminin obyektini çoxsəviyyəli məkan kimi ümumiqtisadi məkan təşkil etməyə başlayır. Hər bir səviyyəyə iqtisadi münasibətlərin sıxlığının artması və bu sıxlığın dəyişmə sürətinin hesabına formalaşan bir iqtisadi sistem dəsti məxsusdur. Bu səviyyələri sadalayaq. Birinci – nanoiqtisadiyyat (fiziki şəxslərin iqtisadiyyatı). İkinci – nomoiqtisadiyyat (ev təsərrüfatlarının iqtisadiyyatı). Üçüncü – mikroiqtisadiyyat (firma iqtisadiyyatı). Dördüncü – mezoiqtisadiyyat (regional və ya sahə iqtisadiyyatı). Beşinci – makroiqtisadiyyat (ölkə iqtisadiyyatı). Altıncı – subiqtisadiyyat (transmilli korporasiyaların iqtisadiyyatı). Yeddinci – meqaiqtisadiyyat (dünya iqtisadiyyatı)". [10, s.8]

Bununla belə biz iqtisadi məkan anlayışı haqqında nə qədər abstrakt fikirlər formalaşdırsa da, burada coğrafi parametrləri xarakterizə edən məkan anlayışını nəzərimizdən ixtisar etməməliyik. Burada biz V.V.Çekmaryovun iqtisad elminin obyektini olaraq irəli sürdüyü çoxsəviyyəli məkan

kimi ümumiqtisadi məkanın dördüncü, beşinci, altıncı və nəhayət yeddinci səviyyələrinin məhz coğrafi məkan anlayışı ilə sıxı surətdə bağlılığını nəzərdə tutmalıyıq. İqtisadi məkanın bütün bu səviyyələrinin əsas müəyyənədicisi amili əmək bölgüsü və onun müxtəlif forma və səviyyələridir.

Dünyanı fəth etmiş innovasiya kimi əkinçiliyin meydana gəlməsi, bəşəriyyətin həm təbii həm də artmaqda olan antropogen risklərdən uzaqlaşması istiqamətində atılan ilk ciddi addım idi. Əkinçiliyin, istehsal münasibətlərinin və həmçinin iqtisadiyyatın meydana gəlməsinə vəs ilə kimi ilk ərzaq böhranı səbəb olmuşdur. [7, s.122] Əkinçiliyin meydana gəlməsi faktiki olaraq ictimai əmək bölgüsünün meydana gəlməsi idi. İlk dövrü iqtisadi proseslər sözsüz ki, təbii hadisə və şərait dəyişiklikləri sayəsində meydana gəlmişdir. Sonradan isə iqtisadiyyatın meydana gəlməsi artıq endogen amillərin dövrü – tsilik proseslərin təzahür etməsinə səbəb olmuşdur. Əmək bölgüsünün dərinləşməsi cəmiyyətin təbiətdən asılılığını azaltmaqla yanaşı cəmiyyətdəki proseslərdən (ictimai-sosial-iqtisadi-siyasi) asılılığını artırmışdır. Bu halın baş verməsi təbiidir. Bu zaman dövrü-tsiklik iqtisadi proseslərə təsir edən endogen və ekzogen amilləri müəyyən etməliyik. İqtisadi tsikl nəzəriyyələri bəzən, iki istiqamətə - iqtisadiyyatdakı təlatümləri ekzogen amillər kateqoriyasında və endogen amillər kateqoriyasında izah olunana bölünürlər. [9, s.510] Məşhur amerikan iqtisadçısı Elvin Hansen özünü “İqtisadi tsikllər və milli gəlir” adlı əsərində iqtisadi tsikllərin endogen və ekzogen nəzəriyyələrinin təhlilinə bir neçə fəsil həsr etmişdir. E.Hansenin əsərinin təhlilindən belə nəticəyə gəlirik ki, iqtisadi tsikllərin formalaşmasında ekzogen amillər təsadüfi və qeyri-tsiklik təlatümlərə səbəb olur. Endogen amillər isə tsiklik xarakterli təlatümləri formalaşdıraraq biz bildiyimiz iqtisadi tsiklləri meydana gətirirlər. E.Hansen ekzogen amillərin təsirlərini çıxdaş etmir, onların təsiri sayəsində iqtisadi quruluşun daxilində mövcud olan daimi əlaqələr reaksiya göstərir və tsiklləri meydana gətirirlər. Endogen amilləri E.Hansen yuxarı və ya aşağı yönəlmiş kumlyativ proses kimi görür.[9, s. 511-512] Bununla da əsas diqqəti əsas vəsaitlərin ümumi həcmi, köhnəlməsi və investisiya prosesinə yönəldərək tsikllərin meydana gəlməsi prosesini daxili – endogen amillərə birbaşa bağlayır, lakin ekzogen amilləri də nəzərdən ixtisar etmir.[9, s.515-516] Yəni də bir qədər öncə qeyd etdiyimiz fikri əsaslandırmaq üçün amerikan iqtisadçısı Qotfrid Haberlərin izahını misal gətirək. Q.Haberlər deyir: “Bir tərəfdən də sırf ekzogen nəzəriyyə də mümkün deyil. Təsəvvür

edək ki, tsikl havanın dəyişməsindən meydana gəlir, onda gərək iqtisadi sistemin özünəməxsus reaksiyasını izah etmək lazımdır. Necə olur ki, iqlim məhsuldarlığın dəyişməsini biri-birini əvəzliyə ümumi yüksəliş (çiçəklənmə) və enişə (depresiyaya) çevirir”. [8, s.24] Burada Q.Haberler ekzogen amillərin təsir qüvvəsini inkar etmir, lakin sual verir ki, bu kənar təsirlər necə olur sistemə dövrü prosesləri formalaşdırır. Belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, tsikllər endogen amillərin hesabına formalaşır və ekzogen təsirlərə məruz qalır. Yəni dövrü proses endogen amillərlə müəyyən olunur, amma tsiklin faza xüsusiyyətləri isə həm endogen həm də ekzogen amillər tərəfindən formalaşdırılır. Məsələn ilin fəsillərinin biri-birini əvəzləməsi və bu prosesin dövrü bir tsiklik prosesdir. Bu proses sadə təbiət hadisəsi - Yer planetinin Günəş ətrafında müəyyən bir trayektoriya üzrə hərəkəti ilə izah olunur. Bu zaman Yerin fırlanma oxunun Günəşə nisbətən müəyyən bucaq altında mövqeyi, Yerin Günəşə yaxınlığı və s. amillər fəsilləri formalaşdırır və bu hər il təkrarlanır. Bu tsiklik hadisə göy cisimlərinin özlərinə məxsus daxili qanunauyğunluqları (cazibə qüvvəsi və s.) hesabına formalaşır. Belə proseslərə biz obyektiv zərurətdən doğan proseslər kimi baxırıq və fəsillərin dəyişməsini mütləq hal kimi qəbul edirik. Lakin, bu o demək deyildir ki, iri asteroid Yerlə toqquşsa və onunun orbitini dəyişsə, onda fəsil dəyişməsi prosesi olduğu kimi qalacaq və yaxudda ki, toqquşma olmadan bir iri cazibə qüvvəsinə malik göy cismi Yerə təsiri ilə onun Günəş ətrafına dolanma orbitini, trayektoriyasını və özü ətrafında fırlanma oxunu deformasiya edərək fəsillərin xarakterini, davamlılıq müddətini və s. xüsusiyyətlərini dəyişə bilər. Amma bu o demək deyildir ki, bu ekzogen amillər tsiklik proseslərin formalaşdırır.

Burada biz artıq tsiklik iqtisadi proseslərin araşdırılmasında yeni bir mərhələyə qədəm qoyuruq. Tsiklik xarakterli iqtisadi proseslər və tsiklin baş vermə xüsusiyyətləri yəni faza xarakteristikası şərti olaraq ayrılmalıdır. Belə olan təqdirdə iqtisadi tsikllərin tədqiqi daha asan məcrada reallaşdırıla bilər. Bununla belə yaddan çıxartmaq olmaz ki, bu cür diferensasiya mütləqləşdirilməməlidir və şərti xarakterdən başqa bir xüsusiyyətdə nəzərdən keçirilməməlidir. Əgər belə yalnızlığa yol versək, onda iqtisadi tsikllərin tədqiqində səhv məcrada hərəkət edəcəyik. Necə ki, müasir dövrün əksər tədqiqatçıları əsasən tsiklik prosesin gedişatı və fluktuasiyaları tədqiq edirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Qafarov Ş.S., İctimai əmək bölgüsü və onun müasir sosial-iqtisadi problemləri, B.: Bakı Univesiteti Nəşriyyatı. 1999., 388 səh.
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – М.: ГУ ВШЭ, 2000, 496 с.
3. Гульбасов Алексей Викторович, Смоленский Гуманитарный Университет, Конценци экономического пространства и ее потенциал в исследовании экономических процессов и явлений, Смоленс – 2007,
4. Кочетов Э. Г. Геоэкономика: (Освоени мирового экономического пространства). - М.: Изд-в БЕК, 1999, 480 с.
5. Лихин А. Ф. Концепции современного естествознания : учеб. — М ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 264 с.
6. Меншиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу, Монография – М.: «Международные отношения, 1989. 270 с.
7. Пространство циклов: Мир – Россия – Регион / под ред. В.Л.Бабурина, П.А.Чистякова. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 320 с.
8. Хаберлер Г., Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний: пер. с англ. - Челябинск: Социум, 2005. - 474 с.
9. Хансен Э., Экономические циклы и национальный доход. М.: Издательство иностранной литературы 1959, 780 с.
10. Чекмарев В.В., Лягушев Г.Е., Тишина В.Н., «Теоретическая экономика» №1, 2013, с.8

АБЫШЛЫ ЛАЧЫН ВАЗИР

Бакинский государственный университет, доцент, кафедры

"Экономика и управление"

Email address: abishli@gmail.com

**ВЛИЯНИЕ ФЕНОМЕНА ЭКОНОМИЧЕСКОГО
ПРОСТРАНСТВА НА ПРОЯВЛЕНИЯ ЦИКЛИЧЕСКИХ
ТЕНДЕНЦИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ****РЕЗЮМЕ**

В статье исследуются экономические циклы, эндогенные и экзогенные факторы формирующее его содержание. Вместе с тем, дано определение понятия экономического пространства, так же изучено взаимодействие между феноменами экономического пространства и экономического цикла. Рассмотрены идеи выдвинутые со стороны разных ученых об экономическом пространстве и процессе воспроизводства, были сделаны попытки выявления связи между этими концепциями с феноменом экономического цикла.

Ключевые слова: *экономические циклы, экономическое пространство, экзогенные факторы, эндогенные факторы, процесс воспроизводства.*

АГАЛАР НАРИМАН оглы АББАСБЕЙЛИ*Бакинский Государственный Университет
заведующий кафедрой Международных отношений***ЮЖНЫЙ КАВКАЗ В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ****РЕЗЮМЕ**

В статье профессора А.Н.Аббасбейли «Южный Кавказ в мировой политике» анализируются концептуальные вопросы развития геополитики в современных условиях, которая разворачивается Южного Кавказа.

В статье особое место отводится исследованию политики великих и региональных держав, в частности, России, Соединенных штатов Америки, Турции и Ирана на Южном Кавказе и вокруг него.

Ключевые слова: *геополитика, терроризм, сепаратизм, безопасность, конфликт, напряженность, конфронтация, суверенитет, независимость, распад, постсоветское, универсальная система.*

После распада СССР Россия, объявившая себя его правопреемницей, рассчитывала автоматически сохранить гегемонию над другими бывшими советскими республиками. Вместо помощи новым независимым государствам Кавказа она стремилась использовать возникшие в регионе конфликты в целях укрепления своих геостратегических позиций. Однако в борьбу за сферу влияния на Кавказе включились и США, военные действия которых в Ираке позволили создать геостратегический плацдарм на Ближнем и Среднем Востоке, в непосредственной близости от Кавказа. Весь Южный Кавказ превратился в арену соперничества России, США, Турции и Ирана. Интересам же и чаяниям проживающих на Кавказе народов отвечает согласование позиций всех расположенных в регионе государств, ликвидация очагов конфликтов на территории Азербайджана, Грузии, России, превращение Кавказа в зону мира и сотрудничества.

В современных условиях сохранение мира органически вытекает из объективного положения мирового сообщества на пороге XXI века. После 50-летней конфронтации и эры "холодной войны", человечество получило уникальную возможность разработать универсальную си-

стему, способную защитить ее от разного рода военных авантур, "малых" войн, битв за верховенство в геостратегических гонках, попытках разных кланов и террористов и т.п., стремящихся к политическому господству. Яркое подтверждение тому, их действия в Азии, Африке, на Ближнем и Среднем Востоке. Стремление к геостратегическому превосходству нашло свое отражение в советском военном вторжении в Афганистан. Советы, потерпев поражение, были вынуждены покинуть Афганистан, но оставили войну, которая в течение многих лет шла между внутренними политическими группировками и кланами, за спиною которых стояли иностранные силы, стремящиеся к региональному или геостратегическому господству. Из-за геостратегических интересов держав гибли афганцы. И, как показали события последних лет, они перекинулись в соседние страны, в частности, в страны Центральной Азии. Близость афганского конфликта нашла отголоски в соседнем Таджикистане. И как результат – «ущемление» геостратегических интересов правопреемницы СССР - России и ответная реакция с ее стороны. Россия ввела под флагом «миротворческих сил» СНГ свои войска на территорию суверенного Таджикистана. А что дальше? Дальше случилось то, что должно было случиться. Все это повлекло за собой ответную реакцию. Вмешательство США во внутренние дела Афганистана, под флагом борьбы с Талибами, установление оккупационного режима и создание марионеточного афганского правительства. Подобное же случилось и в Ираке. Шантажирование в течение долгого времени мирового сообщества иракским диктатором, в конечном итоге за какие-то 10-15 лет привели к двум войнам и ликвидации режима С.Хусейна. Таким образом, внутренний конфликт, или мировая провокация, как это не раз бывало в истории, превратился в международный, с непредсказуемыми последствиями.

Современные условия, когда перестала существовать социалистическая система и мировое сообщество идет к унификации - рыночной экономики, мир становится намного управляемым. Разумеется, еще сохраняется термин «развивающиеся страны», которые рано или поздно пойдут по капиталистическому пути развития. Социалистические, просоветские эксперименты в Лаосе, Кампучии, Анголе, Эфиопии, Никарагуа, а еще в раньше Индонезии, Бирме, Египте, Сирии, Алжире, Йемене и т.д., закончились провалом. Ныне, как никогда

ранее, в полном соответствии с объективными законами развития человечества, необходимо искать пути взаимовыгодного сотрудничества государств, находящихся в разных регионах и на разных ступенях социально-политического развития. И эти факторы взаимодействия могут быть самые разные. Необходим дифференцированный подход к каждому отдельному региону, в частности Кавказу, где расположены четыре субъекта международного права. Следует во имя национальной и международной безопасности России, Азербайджана, Грузии и Армении искать точки соприкосновения, а не противоречия, которые могут привести к непредсказуемым последствиям.

XX век насыщен подобными фактами и дай бог уберечь XXI век от этих явлений. В этой связи сохранение мира во многом зависит от внутреннего положения и внешней политики молодых, суверенных государств, образовавшихся на развалинах СССР. Мир еще не осознал, что может быть, если все оставить за так называемыми «великими державами». В данном случае в этой роли выступают США и Российская Федерация, считая эти страны зоной своих геостратегических интересов. При этом отбрасываются аналогии из истории других стран и империй. Сказанное можно подтвердить желанием России иметь в сфере ее геостратегических интересов Вьетнам и Кубу, Сербию и Ирак. Сирию и Иран, Южный Кавказ и Центральную Азию. Логика простая, так как Россия объявила себя правопреемницей СССР, взяла на себя пассивы и активы Советского Союза. А названные республики и регионы входили в сферу советского влияния.

Изменившаяся расстановка сил в пользу одной универсальной системы капитализма, способствует укреплению мира и взаимопонимания. Разумеется, односистемность или же принадлежность их одной системе, как об этом свидетельствует история международных отношений, не исключают всевозможных столкновений между ними. Известно, что две мировые войны в XX веке начались между однотипными, капиталистическими государствами. Разумеется, мы ни в коем случае не исключаем то, что соперничество при однотипной капиталистической системе способно вызвать столкновения. И это не исключение из правил. Сегодня суть проблемы в том, что в основе возможного конфликта не будет иметь места идеологическая основа. Значит, при отсутствии идеологической конфронтации, они более или менее предсказуемы, человечество более не идет по острию лезвия во

имя идеологических амбиций или превосходства той или иной системы. Известно, что в XX веке идеологический фактор был одним из главных направлений, способствующий нагнетанию международной напряженности в мире. Распад социалистической системы и ее фундамента в лице СССР, во многом сделал мир безопаснее. Главное исчезла военно-политическая и идеологическая конфронтация двух противоположных систем. Стремление к геостратегическому господству было главной линией водораздела двух блоков. Ныне нет противоположных военно-политических блоков, но геостратегические расчеты остались.

Со своей Россия постоянно заявляет, что она не позволит ущемления ее интересов в любой точке земного шара. Именно этим можно объяснить, что за последние годы Россия начала проявлять повышенный интерес к Кипру, Ирану, а также Армении, Беларуси, Таджикистану, Украине, Киргизии и т.д. Хотя во многих из названных странах нет российских военных баз, но есть современное российское оружие. К ним можно отнести ракеты «СС-300», проданные Кипру, современные пусковые установки, ракеты, авиация, вертолеты, артиллерия, подводные лодки и т.п., проданные Ирану современные военные самолёты, вертолёты и т.п. Малайзии, Индонезии, Индии. Возникает вопрос, если нет мировой конфронтации, то зачем это оружие? Это очень опасный и скользкий шаг, который может вызвать ответную реакцию со стороны других держав.

Этим же объясняется стремление России и США установить геополитический зонтик над суверенными странами. Это вполне соответствует предсказаниям Е.Хобсбаума, который еще в 90-х годах отмечал, что "холодная война" до предела перенасытила мир оружием, оставив тем самым после себя мощные мины замедленного действия.[1,38] Суть в том, что каждая страна вправе решать свои внутренние дела независимо от желания других государств, без давления извне. И в этом случае большие государства не вправе во имя своих геостратегических стремлений ущемлять достоинства других, в частности, малых стран. В подобных ситуациях локальные конфликты, становятся эпицентрами повышенного внимания остального мира, и прежде всего крупных держав. Многие государства в подобной ситуации вынуждены проводить рекогносцировку своей внешней политики. Аналогичных явлений в истории множество. Так, стоило Российской Федерации ужесточить

свою политику в отношении суверенных государств Прибалтики, как страны Западной Европы и США - дали понять, что подобные действия со стороны России не могут не отразиться на ее отношениях со странами Запада. Эту позицию четко определил бывший государственный секретарь США Г.Киссенджер: «Кремль не имеет право взять в свои руки круги давления, которые были образованы царями и комиссарами вокруг широких границ России в течении более 300 лет». [2,746] Этим США дали понять, что Россия не может действовать самочинно, по своему усмотрению в XXI веке.

Международная безопасность в современную эпоху не локальное явление. И чтобы не было автономных конфликтов, необходимо всемерно учитывать общемировую ситуацию. Так, инициаторы армяно-азербайджанского, Нагорно-Карабахского конфликта еще в зародыше рассматривали его как локальное явление, но в поэтапном развитии. Вместе с тем, они рассматривали и вариант многоступенчатости в перспективе, Но главное было достичь поставленной цели. Первоначально была тактика решить все проблемы молниеносно. Можно предположить, что в начале конфликта они сумели достичь поставленной цели. А что дальше? Ответная реакция тех, которые проиграли ее, они не останутся ли в затмении и попытаются взять реванш, но уже с непредсказуемыми последствиями.

Если идти по логике тех, кто затеял или затевает ту или иную авантюру, то человечество кроме унижений ничего не получит, т.к. подобные явления в международных и межгосударственных отношениях могут стать нормой, так называемой силовой дипломатии. В таком случае потеряет смысл декларация ООН, о равенстве всех - малых и больших государств, потеряет свою значимость Заключительный Акт общеевропейского совещания о нерушимости границ. И большие государства по своему усмотрению могут диктовать, унижать, игнорировать волю и желание малых народов и государств. В таком случае, будущее мирового сообщества станет призрачным и непредсказуемым. В этом случае логика развития будет такова, когда любой народ, оскорбленный и попранный в своих правах, спустя годы или даже века будет стремиться восстановить свое достоинство и вернуть утерянное. Многовековой опыт мировой дипломатии показывает, что вчерашние победители, завтра могут стать побежденными и униженными. Отмечая эту связь, К.Клаузевиц подчеркивал, что война это «не только по-

литический акт, но и подлинное орудие политики, продолжение политических отношений, проведение их другими средствами». [3,5] Этого же мнения придерживается современный английский ученый Э. Кингстон Макклори. В работе «Глобальная стратегия» он справедливо подчеркивает, что «война это орудие государственной политики, с помощью которой государство добивается осуществления своих целей или укрепления своего могущества». [4,25] Эти слова вполне подходят к целям «Карабахской войны». Ее инициаторы, а не марионетки-исполнители, ставили и ставят перед собой авантюристические цели в глобальном масштабе. Инициаторы и исполнители Карабахской авантюры, не сумев достичь своих целей иными средствами, затеяли эту чудовищную войну на закате XX века.

Историческая ответственность, элементарный здравый подход, да и простой инстинкт о человеческой жизни, даруемый один раз богом, никому не позволяет лишить человека жизни на земле. Многовековой опыт истории человечества показывает, что мир и мирное сожительство одинаково для всех - малых и больших государств. Нельзя забывать, что две мировые войны в XX веке начались со столкновений крупных держав с малыми. История политических промахов не прощает и разумнее считаться с ее уроками, чем стремиться преподносить урок другим. Разумеется, могут быть интересы той или иной державы. И это естественно. Но их следует решать цивилизованно, используя дипломатические и прочие каналы, а не прибегать к открытому или скрытому шантажу и давлению. Как было в свое время во Вьетнаме, за спиной южан стояли американцы, северян - Советы, погибали же в основном вьетнамцы, испытывалось оружие двух супердержав. Ныне Вьетнам принадлежит вьетнамцам, пришельцы, стремящиеся к гегемонизму, убрались восвояси. Это тоже урок для истории. Погибли миллионы вьетнамцев, но отстояли свою землю и свое достоинство. Говоря о подобных фактах, мы стремимся предостеречь нынешних горе – политиков от скоропалительных решений. Трудно сохранить мир, легче его нарушить. Что же дальше?

Международная безопасность - это не отвлеченное понятие. Она определяется национальной безопасностью любого государства, независимо от ее географического расположения, размеров территории или численности населения. Следовательно, говоря о международной безопасности, следует воспринимать ее в объеме и пространстве. Что под

этим подразумевается? Во-первых, судьба международной безопасности ныне зависит как от частных, изолированных конфликтов, инцидентов и столкновений и, во-вторых, от масштабных, межгосударственных противоречий и военных столкновений. Что же легче решить? Думается, каждый из названных явлений сами по себе в какой-то степени равнозначны, т.е. оба они могут стать причиной мирового конфликта, стать причиной международного осложнения. В этом случае оба фактора требуют пристального внимания, своевременного решения. Динамика их развития не допускает их промедления. Координальное значение имеет концепция геополитического миропорядка и безопасности, требуется цивилизованный подход со стороны всех и, прежде всего со стороны великих государств. Следует искать общие точки соприкосновения, а не отчуждения.

Народы Кавказа - соседи не по выбору, а от бога, следовательно, надо сожительствовать без распри и, без захвата территории соседа. На Кавказе многое перемешалось: нации, их культура, обычаи, языки, традиции и т.п. С другой стороны, давно та или иная нация перешла национальные границы, многие сородичи живут по ту сторону государственной границы. Ради справедливости, следует отметить, что это не относится к Армении, здесь живут только армяне.

Но чтобы Кавказ стал зоной мира и сотрудничества в первую очередь следует погасить очаги конфликта на территории Азербайджана, Грузии и России. Во-вторых, восстановить территориальную целостность и суверенитет всех стран, входящих в понятие Кавказ. Без этого невозможно экономическое сотрудничество стран четверки.

Решив эти проблемы, можно будет создать в геоперспективе Кавказский Общий рынок, куда могли бы быть в дальнейшем приглашены - Турция, Иран и страны Центральной Азии, Афганистан и т.д.

В эту международную экономическую структуру можно было бы привлечь иностранных инвесторов, исходя из того, что на Кавказе и Каспии сосредоточены огромные энергетические ресурсы, запасы минерального сырья, нефти, газа, железо, марганец, золото, здесь очень развитая транспортная инфраструктура, телекоммуникации и возрождающийся Великий Шелковый путь и т.д.

Образование Кавказского Общего рынка, способствовало бы интеграции Кавказских стран, наподобие Европейского Союза, В свою очередь экономические связи оказали бы огромное влияние на стаби-

лизацию и безопасность во всем регионе. Мы говорим об интеграции на Кавказе не как об отвлеченном явлении, а как движении и по вертикали и по горизонтали, охватом всех и наверху и внизу. Все это позволит установить экономические, культурные, научные, а затем и политические связи между государствами региона, городами, районами, научными и производственными центрами.

Движущими силами Кавказского Общего рынка могли бы стать - взаимная выгода, добровольность, экономическое сотрудничество, равенство всех стран и каждого народа.

Осуществление подобных мер - привело бы к беспопытной и безвизовой зоне на Кавказе, здесь образовалась бы некая «Шенгенская» зона международного сотрудничества. В перспективе можно было бы иметь единую валюту.

Логика развития и сотрудничества стран расположенных в этом регионе - способствовало бы созданию Международного Кавказского Банка развития и реконструкции. А все это позволило бы иметь общие финансовые рычаги, механизм расчетов и платежей, финансировать приоритетные и перспективные отрасли экономики, науки, образования, туризма, транспорта и т.д. Сделав это, народы и страны Кавказа исключили бы войну раз и навсегда в своих отношениях. Однако, несмотря на очевидность выгоды для всех и каждого, на Кавказе подобное пока невозможно осуществить. Причина? Причина в том, что пока Армянская Республика, при поддержке извне, держит под своей оккупацией 20 процентов национальной территории Азербайджанской Республики, не может быть общего Кавказского дома. С другой стороны, этому не бывать до тех пор, пока не будет восстановлена территориальная целостность Грузии. И, наконец, до тех пор, пока не будет создана стабильность на Северном Кавказе.

Согласованная политика позволила бы отработать общую позицию в отношении инициаторов конфликтов, она позволила бы погасить очаг напряженности в зародыше. В этом случае исчезли бы коварство, сепаратизм, религиозный и геостратегический соблазн. И в подобных случаях великие государства во имя всеобщей безопасности не смогли бы руководствоваться узконациональными интересами. Что имеется ввиду? Во-первых, великие или региональные державы должны отбросить собственные интересы во имя всеобщего мира, стремиться к равной безопасности всех государств данного региона. Следовательно,

в обоих случаях требуется четкий и честный подход к проблеме. Динамика их развития требует своевременных, безотлагательных решений. Координальное значение имеет концепция геостратегического мирового порядка и безопасности. Требуется цивилизованный подход всех и, прежде всего тех, кто вовлечен в непосредственный конфликт, и тех, кто участвует в водовороте событий.

Опыт прошлых войн в истории человечества показывает, что кто ее начинает, тот и проигрывает, государство-агрессор деградирует, теряет моральные качества. С другой стороны, жертва агрессии накапливает силы, делает соответствующие выводы из поражений, хотя и временных. Вспомним ошеломляющие и эпохальные походы Гай Юлия Цезаря, Александра Македонского, Чингисхана, Наполеона, Гитлера, вспомним недавнее прошлое, нападение США на Вьетнам и СССР на Афганистан. Все эти военные походы закончились поражением для зачинщиков. Таков неумолимый закон истории и логика развития человеческого общества. Нарушивший мир и покой, получает лавры временных героев, но слава быстротечна. В свою очередь, человечество получает разруху и нищету. Ничего не проходит бесследно. Каждый должен получить то, что заслуживает. И чтобы этого не было, не следует доводить до этого этапа. Замышляющий авантюру, должен одуматься. Остановка на полпути еще не означает, что это поражение, а осознанная необходимость. Взвесить шаги предстоящих маршрутов во много раз легче, чем войти в пучину конфликтов, которые могут привести к тяжелым последствиям для человечества.

Факторы, толкающие те или иные государства на путь нарушения международной безопасности, многогранны и многослойны. Как правило, они возникают ни в один день, ни в один час. Они возникают, формируются годами. И чтобы распознать их, следует проследить всю внутреннюю политику государства - зачинщика и инициатора конфликта, приведшего к нарушениям правопорядка в том или ином регионе, что, в конечном счете приводит к глобальному нарушению международной безопасности и к кровопролитным войнам.

Сохранение мира и международной безопасности способствовали созданию всеобъемлющего международно-правового режима, нашедшей свое отражение в уставе ООН, что подтверждает уважение национального суверенитета и территориальной целостности любого члена ООН. Это же нашло свое отражение в Заключительном Акте Женев-

ской декларации в документах ОБСЕ.

Универсальный характер норм общего международного права, их общая необходимость для всех стран, в том числе и в двухсторонних отношениях означает, что любые локальные нормы современного международного права должны соответствовать общепринятым и согласованным принципам отношений между государствами. Их одностороннее толкование равнозначно их игнорированию и в конечном итоге срыва тем или иным государствам. А это означает создание в том или ином регионе мира конкретных ситуаций, которые рано или поздно могут перерасти в мировые конфликты. В подобной ситуации необходимо, чтобы соответствующие международные организации действовали бы упреждающими методами, способными погасить или же приостановить очаги напряженности, суметь среагировать задолго до того, как искры мирового пожара не запылают во всю мощь. Мы уже отмечали, что мировые конфликты возникают и формируются длительное время. Их можно распознать заранее. Иначе нет смысла иметь столь авторитетные, дорогостоящие международные организации. Сказанное можно проанализировать на примере чеченской войны, которая возникла и разгоралась на глазах всего мира задолго до того, как он перерос в кровопролитную войну. С другой стороны, этот конфликт уникален в том смысле, что он возник в рамках одного государства. Теоретические контуры Чеченской войны можно было предсказать за несколько лет до его начала. Разумеется, есть и будут государственные интересы держав, но они могут находить свое решение не путем диктата, силой оружия, методами давления, скрытой формой угроз, необъявленной блокадой и т.п., а цивилизованными методами, учитывая национальные интересы и достоинства тех или иных государств. Деликатность затрагиваемой проблемы в том, что она затрагивает интересы многих стран и народов, проживающих на Кавказе. Здесь будут успехи и поражения. Главное при всем этом многообразии, не дать никому и нигде расшатать Общий Кавказский Дом. Народы Кавказа проживали по-соседски веками, и они в силах решать мирно все проблемы, возникающие здесь.

Но к этим определениям следует сделать существенные коррективы, которые произошли после начала антииракской войны, мировой коалицией держав, под эгидой США и Англии. Соединенные Штаты Америки в ходе этой кампании не то, что проигнорировали решения

Совета Безопасности ООН, а также выводы специальной комиссии СБ ООН по Ираку во главе Бликса, они не сочли необходимым посчитаться с позициями своих главных союзников по Атлантической солидарности и по НАТО – Франции и Германии. С другой стороны, пренебрегая предупреждениями Российской Федерации, США фактически низвели ее к роли второстепенных стран, не влияющим каким-то образом на позицию США. Известно, что было громогласное заявление Президента Российской Федерации В.В. Путина, что «действия США – это большая политическая ошибка», позже распространенная в ООН как официальная позиция Российской Федерации в антииракской войне.

Суть проблемы в том что, установив господство над Ираком, США тем самым сомкнули геостратегическое кольцо: с востока (Афганистан) и с Запада (Ирак). Этим актом США решили несколько задач: во-первых, они установили контроль над одним из основных нефтяных производителей в мире – Ираком, а еще раньше, в ходе первой в 90-х годах XX века антииракской войны, над Кувейтом и Саудовской Аравией. Теперь США надолго смогут законсервировать свои нефтяные месторождения для будущих поколений.

Во-вторых, разгромом Ирака США связали руки амбициозным соседям Ирака.

В третьих, а это одно из главных задач этой войны, они отсеки Россию от ее главного союзника в арабском мире и на юге Кавказа.

В-четвертых, этой победой США подошли вплотную к границам Сирии и Ирана, которые пользуются поддержкой России и обеспечивают ее оружием.

В-пятых, отныне воздействие на израильско-палестинский конфликт со стороны США примет практические действия в направлении ее решения.

В-шестых, США сомкнули большое кольцо геостратегического значения, обойдя Россию с юга, создав мощный плацдарм на Кавказском направлении, последствия которых дадут знать о себе позже.

И, наконец, начав войну, фактически не считая поддержку Англии (она послала 45 000 войск), США начали ее одни. Они показали всему миру, что они единственные в современном мире супердержава и на очереди может быть любая страна, не подчинившаяся воле США.

И то, что Южный Кавказ стал сферой геостратегических интересов

США, в этом величайшая роль самой Российской Федерации. После распада СССР – этот стратегический регион на какое-то время был оставлен самим собою. Россия была занята внутренними делами и не помышляла, что бывшие союзные республики сумеют так быстро ощутить плоды свободы и вести самостоятельную внешнюю политику. По этому поводу, государственный секретарь в правительстве Б.Ельцина – Г.Бурбулис открыто заявил, пусть независимые, постсоветские государства потешаться свободой и потеряв все, будут умолять Россию, чтобы она их приняла обратно. В первые годы, после образования независимых государств, Россия по существу выдавливала их из сферы своего влияния. Но случилось другое, суверенные, независимые республики с каждым днем дистанцировались от России, благодаря политики России. Ошибка российского руководства в этот период состояла в том, что вместо установления равноправных, нормальных отношений с независимыми государствами, она стала на путь угроз, шантажа, экономической блокады, созданию конфликтов между странами и т.п. Россия просто оставила их один на один с их проблемами. И, все это не ускользнуло из внимания Запада, и он начал действовать более решительно во всех государствах, образовавшихся на постсоветском пространстве: Латвии, Литве, Эстонии, на Украине, в Азербайджане, Грузии и в странах Центральной Азии. В своем желании манипулировать участниками конфликтов, Россия действовала столь робко, что скорее начала этим самым терять свои позиции в этих странах. И это способствовало тому, что в странах Южного Кавказа стали предпочитать западные страны, не полагаясь на объективность России в регулировании межгосударственных и внутригосударственных конфликтов, таких как: армяно-азербайджанский, нагорно-карабахский, грузино-абхазский и грузино-юго-осетинский. Причина неэффективных действий российского руководства в этот период кроилась в нескольких аспектах: во-первых, Россия не осознала в полной мере свою роль и место на постсоветском пространстве, ей казалось, объявив себя правопреемницей СССР, она автоматически займет везде и всюду его место. Во-вторых, вместо того, чтобы быстрее погасить очаги конфликтов, начатых еще в бывшем Советском Союзе, Российская Федерация стала их раздувать, надеясь этим самым закрепиться в новых, суверенных государствах. Отсюда проповедовалась недальновидная, проимперская внешняя политика, что все вновь приобрета-

шие независимость страны, став субъектами международного права, должны подчиняться России и войти в зону ее ответственности.

Однако, спустя некоторое время, ситуация быстро стала меняться и вышла из-под российского контроля. Вскоре, весь Южный Кавказ стал ареной соперничества США и соседних региональных держав Турции и Ирана. И как показывает время, геостратегия Российской Федерации и США в этом регионе носит диаметрально противоположный характер. Каждая бывшая Советская республика, став независимым государством, стала проводить самостоятельную внешнюю политику, порой не оглядываясь на великие державы.

ЛИТЕРАТУРА

1. E.Hobsom. The Age of Extremes. A history of the world. 1914-1991.N.Y. Pantheon Books. 1994, p.38
2. Г.Киссинджер. Дипломатия. М., 1997, с.746
3. К.Клаузевиц. О войне. М., 1934, с.5
4. О.Дж.Кингстон-Макклори. Глобальная стратегия. М., 1959, с.25

AĞALAR ABBASBƏYLİ NƏRİMAN OĞLU

Bakı Dövlət Universiteti

Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri

CƏNUBİ QAFQAZ DÜNYA SİYASƏTİNDƏ

XÜLASƏ

Professor A.N.Abbasbəylinin "Cənubi Qafqaz dünya siyasətində" adlı məqaləsində Qafqazda, xüsusən Cənubi Qafqazda cərəyan edən müasir geosiyasətinin konseptual məsələləri təhlil edilir.

Məqalədə həm böyük, həm də regional dövlətlərinin Qafqazda və Qafqazın ətrafında yeritdikləri siyasətin araşdırılmasına xüsusi yer verilir.

Açar sözlər: geostrategiya, terror-seperatizm, təhlükəsizlik, münaqişə, gərginlik, qarşıdurma, suverenlik, müstəqillik, süqut, postsovet, universal, sistem.

ИБРАГИМОВ АЛИМУСА ГЮЛЬМУСА ОГЛУ

*доктор философии по политическим наукам, преподаватель
кафедры «Международные отношения»
Бакинского Государственного Университета
ialimusa@mail.ru*

**НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ:
ПРЕДЫСТОРИЯ, РАЗВИТИЕ, ПОСЛЕДСТВИЯ****РЕЗЮМЕ**

Нагорно-Карабахский конфликт вошел в историю как один из самых трагических, он отразился в судьбах миллионов людей. Как на предвоенной стадии конфликта, так и впоследствии, моральная правда была на азербайджанской стороне, защищавшей статус-кво, – административно-территориальное деление, которое отнюдь не препятствовало всестороннему развитию азербайджанской и армянской наций.

В результате агрессии Армении в 1993-94 годах захвачено также семь районов Азербайджана вокруг Нагорного Карабаха - Кельбаджарский, Лачинский, Кубатлинский, Джабраильский, Зангиланский, Агдамский и Физулинский. Около 1 миллиона человек стали беженцами и вынужденными переселенцами. В мае 1994 года был подписан Бишкекский протокол о перемирии. Эскалация вооруженного конфликта имела результатом принятие Советом Безопасности ООН четырех резолюций 30 апреля, 29 июля, 14 октября и 12 ноября 1993 года. В этих резолюциях была подтверждена территориальная целостность Азербайджанской Республики.

Будущее Нагорно-Карабахского конфликта не является прямым продолжением существующего положения. Прежде всего потому, что события дипломатической истории после заключения перемирия оцениваются по одному нравственному критерию, сформулированному Президентом Азербайджанской Республики И. Алиевым: «Дипломатические успехи, конечно, радуют нас... Но если наши земли все еще находятся под оккупацией, значит, все эти результаты не имеют принципиального значения. Они будут иметь значение тогда, когда азербайджанские земли будут освобождены от оккупационных

сил, а наши соотечественники вернутся к родным очагам. Наши соотечественники должны вернуться на оккупированные земли - территории, прилегающие к Нагорному Карабаху, и в Нагорный Карабах».

Ключевые слова: Нагорный Карабах, конфликт, армянская агрессия, оккупация, беженцы.

Анализ первоисточников и литературы свидетельствует, что основная цель территориальных притязаний и агрессии армян против Азербайджана с самого начала заключалась в желании заложить за счет азербайджанских земель основу армянского государства, а потом, расширяя его различными путями, создать «Великую Армению». Хотя в годы советской власти вопрос о Нагорном Карабахе и поднимался неоднократно, но армяне и их покровители в то время не смогли достичь своих целей. Поэтому они вынуждены были ждать наступления определенного исторического момента.

Карабах – одна из древнейших исторических областей Азербайджана. Название Карабаха, считающегося неотъемлемой частью Азербайджана, произошло от азербайджанских слов "гара" (черный) и "баг" (сад). Словосочетание "гара" и "баг" обладает такой же древней историей, как и история азербайджанского народа. Отнесение этого словосочетания во всем мире к конкретной территории Азербайджана является неопровержимой истиной. Слово "Карабах", которым азербайджанский народ назвал часть своей родной земли, упоминалось еще в первоначальных источниках 1300 лет тому назад (с VII века!). Вначале "Карабах" как историко-географическое понятие обозначало конкретное пространство, впоследствии же было отнесено к обширной географической территории Азербайджана.

Как видно, будучи политико-географическим пространством, в истории всегда существовало понятие не "Нагорный Карабах", а понятие, охватывающее всю территорию Карабаха в целом – горы, равнины – общее понятие "Карабах". Другими словами, понятие "Нагорный Карабах" – "продукт" более позднего времени и является названием, данным из сепаратистских намерений одной из частей Карабаха. Обычная логика подтверждает это: если есть Нагорный Карабах – значит есть и равнинный, т.е. низменный, Карабах! Истина такова: сегодня в Азербайджане есть как Нагорный Карабах, так и

Низменный Карабах (т.е. равнинный Карабах!). Как равнинный (низменный), так и нагорный Карабах во все исторические эпохи был Родиной только одного народа – азербайджанского, в языке которого есть слова "гара" и "баг".

Сотни древнейших, редчайших образцов фольклора, музыкальных шедевров Азербайджанского народа были созданы именно в Карабахе и связаны с Карабахом.

Согласно Курекчайскому договору Карабахское ханство, как исключительно мусульмано-азербайджанская земля, было подчинено России. Курекчайский договор, отражающий историческую реальность, в то же время является самым достоверным документом, доказывающим принадлежность Карабаха, в том числе и нагорной части этого края, азербайджанскому народу.

По Кюрекчайскому договору 1805 г. Карабахское ханство фактически было присоединено к России. Во время ликвидации Карабахского ханства его этнический состав нашел отражение в "Описании", составленном по распоряжению главнокомандующего русской армией на Кавказе А. П. Ермолова (1816-1827). По "Описанию" в Карабахской провинции из 20 095 семей 15 729 были азербайджанскими (1111 в городе, 14 618 в селе), 4366 армянскими, в том числе албанскими (421 в городе, 3945 в селе). Кстати, большинство этих армян были григорианизированными и арменизированными албанцами. В результате массового переселения армян в Карабах здесь стали появляться новые армянские села. (Позже армяне "в честь" переселения воздвигали в Карабахе памятники, но в 80-е годы XX столетия после претензии на азербайджанские земли, их уничтожили). По официальным данным, с 1828 по 1830 годы, всего за 2 года, в Северный Азербайджан, в том числе в Карабах, было переселено из Ирана 40 тысяч, а из Османской империи 90 тысяч армян. С неофициальными армянскими переселенцами их количество переходило 200 тысяч.

Таким образом, царская Россия создала хорошие условия для массового переселения армян в Северный Азербайджан, в частности, в Карабах, а также для их административно-политического, социально-экономического и культурного развития. Скоро армяне начали вести открытую борьбу за осуществление идеи "Великой Армении" на азербайджанских землях. Одним из основных компонентов этой идеи было уничтожение местного населения, т.е. азербайджанцев в Кара-

бахе, Иреване, Нахчыване и других землях Азербайджана, и захват земель, на которых они проживали. С 1890 года после провала мятежей армян против Османского государства, центром борьбы стал Северный Азербайджан.

Армяне, начиная с 1905 г., приступили к целенаправленному массовому истреблению азербайджанского народа. Политика геноцида армян против азербайджанцев в Карабахе приняла более трагичную форму. Однако даже учиненные бойни в 1905-1906 гг. не успокоили армян. Используя исторические условия, созданные I Мировой войной, они вновь вознамерились создать мифическое государство – "Великую Армению".

В 1915 году после провала новых мятежей против Османского государства армяне, сконцентрировав основные силы на Южном Кавказе продолжили геноцид против азербайджанцев. После падения царской власти в России (1917, февраль), затем прихода к власти большевиков (1917, октябрь), в создавшейся в Закавказье анархической ситуации армянские вооруженные группировки объединившись с дашнаками-большевиками, перешли к новому, более страшному этапу геноцида против азербайджанцев.

Новые массовые истребления, начавшиеся в марте 1918 года в Баку, затем охватившие весь Азербайджан, нанесли сокрушительный удар азербайджанскому народу. С созданием Азербайджанской Демократической Республики в истории Азербайджана начался новый этап. Азербайджанская Демократическая Республика приняла меры для прекращения осуществления планов вооруженных бандитских группировок и дашнак-большевистского режима по уничтожению азербайджанского народа в Северном Азербайджане.

28 мая 1918 г. азербайджанский народ создал независимое государство в Северном Азербайджане. В Декларации независимости Азербайджанская Демократическая Республика объявила, что является законной наследницей земель Северного Азербайджана, оккупированных Россией на основе Гюлистанского (1813 г.) и Туркменчайского (1828 г.) договоров.

Азербайджанская Демократическая Республика опубликовала юридически и политически обоснованную географическую карту своей территории. Азербайджанская Демократическая Республика стремилась восстановить свою юридическую власть на всей истори-

ческой территории Карабаха, являющегося неотъемлемой частью Азербайджана. В то же время только что объявленная Армянская (Араратская) Республика выдвинула свои необоснованные претензии на Карабах. Правительство Азербайджанской Демократической Республики отвергло эти притязания.

Для захвата Карабаха армяне продолжили ранее начатый геноцид и в период Азербайджанской Демократической Республики. Азербайджанское правительство, учитывая сложившуюся ситуацию, в январе 1919 года создало Карабахскую губернию, включавшую в себя Шушинский, Джаванширский, Джебраильский и Зангезурский уезды. В конце 1919 и весной 1920 гг. вооруженные бандитские группировки армянских дашнаков на территории Зангезура учинили массовое уничтожение мирного азербайджанского населения.

В период Азербайджанской Демократической Республики один из самых предательских вооруженных мятежей армян в Шуше произошел 22 марта 1920 г. в день празднования азербайджанским народом праздника Новруз. Этот сепаратистский мятеж был учинен по заказу большевиков, которые хотели захватить Азербайджан. Несмотря на то, что удалось подавить этот армяно-сепаративный мятеж во многих местах, им все-таки удалось захватить крепость Аскеран. В результате военно-политических мероприятий Азербайджанская Народная Республика восстановила суверенные права в Карабахе. Однако, сепаратистские мятежи армян против государства, на территории которого они проживали, и учиненный ими геноцид накануне оккупации в апреле 1920 г., нанесли ущерб охране северных границ страны и ускорили крах независимого Азербайджанского государства.

По рельефу Карабах делится на равнинную и горную части. Это реальность нашла свое подтверждение и в науке. Так, сын известного кавказоведа М. А. Скибицкого А. М. Скибицкий в статье "Кавказский кризис" пишет: "Горная часть Карабахского ханства в то время называлась Нагорный Карабах. Сюда относились на востоке – Карабахская горная цепь, на западе – земли между горами Зангезура, а также Карабахское плато, отделяющие Верхнего Карабаха от Нижнего Карабаха, арана". Как выясняется, территория Карабаха, когда он находился в составе царской России, т.е. земли бывшего Карабахского ханства подверглись различным административным делениям и поэтому понятие "Карабах" потеряло свое прежнее значение. Тер-

мин "Нагорный Карабах" был введен в оборот в это же время со стороны дашнаков.

С этого времени понятие "Нагорный Карабах" начало приобретать не только географический, но и политический интерес. После того, как большевики прибрали к рукам власть в Северном Азербайджане, это понятие начинает приобретать административно-политическое значение, превращается в азербайджанско-армянских отношениях в одно из основных понятий. В это же время происходит изменение вокруг Нагорного Карабаха с географической точки зрения. Как пишет А. М. Скибицкий, "...Карабахское плато приобрело автономию в 1923 году и была названо Нагорно-Карабахский Автономный Округ или в пределах новых границ Азербайджана – сокращенно Нагорный Карабах".

Таким образом, неотъемлемая составная часть Азербайджана Карабах искусственно был разделен на низменную (аран) и нагорную части и Азербайджанское руководство было вынуждено дать статус автономии армянам, поселившимся на нагорной части Карабаха позже. И этот шаг был принят без учета мнения азербайджанцев, живущих в той же части Карабаха, грубо нарушая их права, не был проведен соответствующий референдум.

Территория Нагорной Карабахской области не была сформулирована на основе научно географических принципов, отражающих реальную историю, а была сформулирована на основе волюнтаристического подхода, имеющего свои особые цели, то есть она была организована путем объединения локальных территорий, густо населенных армянами под названием автономных объединений.

С одной стороны сохранение в составе Азербайджана Нагорного Карабаха, как исторически принадлежащих ей земель, а с другой стороны особая забота оказываемая к НКАО Азербайджаном, создала исключительные возможности для ее социально-политического и экономического развития в период Советской власти. Однако в 1980 году, поставившие перед собой цель отделить Нагорный Карабах от Азербайджана армянские идеологи и их покровители начали открыто отрицать это. Даже в преамбуле постановления, принятой 24 марта 1988 году в результате серьезных усердий со стороны покровителей армянских сепаратистов Центральный комитет коммунистической партии Советского Союза и Совет министров СССР говоря о соци-

ально-экономическом развитии НКАО особо отметил результаты развития в социально-экономических отраслях области.

Первые столкновения между армянами и азербайджанцами произошли в феврале 1988 г. после попытки руководства Нагорно-Карабахской автономной области вывести ее из состава Азербайджана. Совместными усилиями войск и местных правоохранительных органов ситуация была взята под контроль, эпицентр конфликта временно сместился в политическую плоскость.

Очередные межнациональные столкновения в НКАО осенью 1988 г. привели к резкому обострению ситуации. В конце ноября - начале декабря армянские вооруженные формирования осуществили первую крупномасштабную операцию, депортировав при поддержке местных правоохранительных органов и бездействии внутренних войск около 200.000 азербайджанцев из районов компактного проживания в Армении на территорию соседней республики. Последствием депортации явилась общая дестабилизация обстановки в Азербайджане. Состоялись массовые акции протеста населения в Баку, Гяндже, Нахичеване, других городах.

15 января на территории НКАО и прилегающих районов Азербайджана был введен режим чрезвычайного положения, переброшены дополнительные войска. Стремясь восстановить контроль над Азербайджаном и предотвратить переход власти к оппозиции, военно-политическое руководство СССР во главе с М. Горбачевым, в очередной раз проигнорировав причины, характер и специфику событий, санкционировало широкомасштабную войсковую операцию. В ночь 19\20 января войска были введены в город, предприняв операцию по разблокированию инженерных заграждений, созданных на подступах к Баку и в его черте. Ввод войск сопровождался преднамеренным ведением огня на поражение и значительными жертвами среди населения.

С конца августа внутренние войска СССР по распоряжению командования практически прекратили обеспечение режима чрезвычайного положения в НКАО. Воспользовавшись этим обстоятельством, руководство сепаратистского движения вышло из подполья, легализовало свою деятельность и провозгласило 2.09.91 г. создание "Нагорно-Карабахской республики" на территории автономии. Все вооруженные группировки (местное ополчение, партийные формирования, отряды из Армении) численностью до 15.000 боевиков были

сведены в единые "силы самообороны НК" (позднее переименованы в "армию обороны НКР") и подчинены Комитету обороны.

Армения в полной мере использовала особенности новой геополитической ситуации в интересах укрепления своих позиций. В конце января 1992 года армянские формирования приступили к захвату последних азербайджанских населенных пунктов Карабаха, находившихся в полной изоляции. В течение первой половины февраля армяне при поддержке артиллерии и бронетанковой техники захватили пригород Степанакерта (Кяркиджахан), населенные пункты вдоль дороги Шуша-Ходжалы и вокруг Шуши. Город Ходжалы был полностью блокирован, воздушное сообщение с ним прервано ввиду интенсивного применения армянской стороной переносных зенитно-ракетных комплексов и зенитной артиллерии против азербайджанских транспортных вертолетов. Немногочисленный гарнизон города состоял из роты ОМОН, территориального батальона местного ополчения и минометной батареи. В ночь 25\26 февраля после штурма с участием подразделений 366 гвардейского мотострелкового полка Ходжалы и расположенный рядом аэропорт были захвачены армянами. При этом личным составом армянских формирований по прямому приказу командования были предприняты массовые расправы в отношении населения города, отходившего в восточном направлении к азербайджанским позициям.

Ночью 7\8 мая началась операция по захвату Шуши, сопровождавшаяся вводом в действие крупных: сил, поддержанных артиллерией, танками, БМП. В результате охвата с трех сторон оставшийся без поддержки и утративший связь с командованием азербайджанский гарнизон после нескольких контратак был вынужден отойти 10 мая через Лысогорский перевал к г. Лачин, предварительно уничтожив оставшуюся без горючего и боеприпасов бронетехнику. В течение семи последующих суток армянские части продолжили наступление. К 18 мая сходящимися ударами из районов г. Горис (Армения) и Шуша (Карабах) они установили контроль над г. Лачин и проходящей через него автомобильной дорогой. Тем самым армянской армии удалось создать наземный коридор шириной до 20 км между Арменией и территорией Карабаха.

На рубеже 1992\93 г.г. военно-политическая ситуация вокруг армяно-азербайджанского конфликта претерпела существенное измене-

ние. В его основе содержались общие подвижки в политике России, нарастание силовых тенденций, реанимация традиционного южного вектора российской геополитической экспансии. К тому времени армянским лидерам, опиравшимся на поддержку ряда группировок в руководстве Российской Федерации, удалось сформировать у российской стороны однозначное убеждение в том, что Армения является единственным союзником и последним плацдармом России в стратегически важном Кавказском регионе, рассматриваемом Москвой в качестве зоны геополитического соперничества и интенсивного проникновения соседних государств.

27 марта крупные силы армянской армии под прикрытием пропагандистской кампании относительно начавшегося азербайджанского наступления, приступили к захвату Кельбаджарского района. К вечеру 2 апреля после ожесточенных боев армянские части заняли райцентр. Оккупация Кельбаджарского района обозначила качественно новый период эскалации конфликта – начало реализации военно-политическим руководством Армении планов поэтапной оккупации части территории Азербайджана. После оценки обстановки, сложившейся в Азербайджане в результате событий в Гяндже, армянское командование перегруппировало силы и отдало приказ на начало операции. Утром 12 июня части армянского экспедиционного корпуса предприняли массированное наступление в направлении райцентров Агдам и Агдара. В результате в ночь 23\24 июля после 42 суток непрерывных боевых действий части агдамской бригады были вынуждены оставить город и отойти в северном и восточном направлениях. 20 августа после упорных боев армянские части заняли райцентр Джебраил. К 25 августа была оккупирована вся территория района. 22 августа части азербайджанской армии были вынуждены оставить г.Физули и одноименный район. В конце августа после перегруппировки армянская армия нанесла удар по сходящимся направлениям с территории Армении и Карабаха по Губадлинскому району Азербайджана. 31 августа райцентр Губадлы был взят; северная часть района была занята к 2 сентября.

В середине октября вооруженные силы Армении начали очередное наступление на южный участок фронта. Армянская бронетанковая колонна заняла 1 ноября Зангилан и прилегающие населенные пункты.

За восемь месяцев 1993 г. Азербайджан, пребывавший в состоянии перманентного внутривнутриполитического кризиса, утратил в результате наступления противника контроль над территорией шести районов общей площадью 14.000 кв. км.

Начиная с 12 мая 1994 г. активные боевые действия на линии фронта прекратились. Тем не менее, несмотря на понесенные потери, наличие внутренних и экономических проблем, Азербайджан сохранил достаточную политическую волю и существенный военно-технический, промышленный, демографический, идеологический потенциал для продолжения борьбы.

Тот ущерб, который был нанесен Азербайджану во время карабахской войны невозможно оценить числами. Во-первых, армянские агрессоры нагло захватили 20% земли суверенной Азербайджанской Республики. В результате этой агрессии было убито около 20.000 человек, 50.000 раненные и остались инвалидами, более миллиона человек лишились родной земли, стали вынужденными переселенцами, 5.000 человек пропали без вести. Кроме того, в результате войны и оккупации территории Азербайджан понес огромный социально-экономический ущерб. Общая сумма прямых и косвенных потерь составила около 56 млрд. долларов США.

В регионе были мощные коммуникативные линии протяженностью 25 тысяч километров, автомобильные дороги – 3.984 километров, электрические линии – 14 тысяч километров, водопровод – 2,3 тысячи километров, газопровод – 2 тысячи километров, канализационные линии – 240 километров, 2.500 трансформаторов, 34 тысячи телефонных номеров. Кроме этого, на оккупированной территории остались 4 аэропорта, железная дорога (Баку-Агдам-Ханкенди и Баку-Нахчыван-Ереван).

В результате оккупации азербайджанских земель армянами 647,9 тысяч гектаров плодородной земли было уничтожено, в том числе 199 тысяч гектаров посевной земли, 62 тысячи гектаров многолетних посевов, более 50 тысяч виноградника, 244 тысячи голов крупно и мелко рогатого скота и т.д. Кроме того, на оккупированных территориях было оставлено большое количество тракторов, комбайнов, автомобилей, а также 7.296 гидротехнических установок, 36 насосных станций, 26 водо-поливных систем и т.д.

На оккупированных территориях было разрушено – 690 школ, 250

детских садов, 65 профессиональных учреждений, 2 высших учебных заведения. На оккупированных территориях было разрушено около 700 медицинских учреждений (поликлиники, родильные дома, детские больницы, станции скорой помощи, аптеки и т.д.). Ущерб, нанесенный здравоохранению, составляет 1,2 миллиардов долларов США. В результате оккупации территории Азербайджанской Республики, армянские вооруженные силы разрушили и уничтожили – 1.421 домов культуры и клубов, 8 районных, 32 городских, 10 детских и 683 сельских библиотек, 6 парков культуры и отдыха, 47 детских музыкальных училищ, 3 театра, 3 галереи, 464 исторических памятников, около 40 тысяч исторических изделий и 4,6 миллионов книг.

Из 22 разграбленных музеев армянскими агрессорами унесено 40 тысяч музейных ценностей и экспонатов, в том числе всемирного значения на сумму 20,5 миллиарда манат. Захватчиками в числе разграбленных и уничтоженных музеев Кельбаджарский историко-краеведческий музей с уникальными историческими экспонатами, золотыми и серебряными изделиями, редкими и дорогостоящими камнями, коврами и другими изделиями ручного и прикладного характера, музей истории города Шуши и музей хлеба в городе Агдаме, а также музей каменных памятников в Зангеланском районе. В Агдамском, Лачынском, Физулинском, Шушинском, Губадлинском, Джебраильском и других районах разрушено 20 современных зданий дворцов культуры.

В результате военной агрессии со стороны Республики Армения тысячи граждан Азербайджана были взяты в плен или в заложники, а также пропали без вести. Представляя себя всему миру как многострадальный народ, армяне совершили в отношении азербайджанцев преступления против человечества в самой жестокой и беспощадной форме.

С целью поиска и освобождения граждан Азербайджана, попавших в плен или пропавших без вести, а также координации деятельности государственных органов в этом направлении, 13 января 1993 года была создана Государственная Комиссия Азербайджанской Республики по делам военнопленных, заложников и без вести пропавших граждан и ее Рабочая группа. В результате осуществленных мер, за прошедшее время были освобождены из плена 1335 граждан Азербайджана, в том числе 129 детей, 312 женщин и 246 стариков. 4869

человек, в том числе 55 детей, 326 женщин, 409 стариков числятся пропавшими без вести.

В ходе работы, проведенной с освобожденными гражданами, а также другие неопровержимые факты указывают на то, что из 4869 пропавших без вести граждан как минимум 783 человека (из них 18 детей, 46 женщин, 69 стариков) взяты армянами в плен или в заложники. Несмотря на то, что армянская сторона полностью опровергает факт пленения этих людей, некоторых из этого списка в плену посещали представители Международного Комитета Красного Креста. А также Международная рабочая группа по поиску без вести пропавших, освобождению пленных и заложников, в составе правозащитников из Германии, России и Грузии подтверждают факт взятия в плен некоторых лиц из этого списка. В результате последней этнической политики чистки, осуществленной в планомерном порядке Арменией в 1988-1992 гг., были насильно изгнаны до последнего из своих родных очагов 250 тысяч азербайджанцев, проживающих на ее территории и нашедших прибежище в Азербайджане. Начиная с 1988 года, осуществляется план насильственного изгнания азербайджанцев, проживавших в 126 населенных пунктах Нагорного Карабаха, являющегося неотъемлемой частью Азербайджана. Именно в этот период произошло самое трагическое событие XX века – армянскими вооруженными силами при поддержке Советских войск в одну ночь в Нагорном Карабахе был разгромлен город Ходжалы, в котором проживало 6 тысяч азербайджанцев, зверски, жестоко были убиты 613 человек мирного населения, 150 человек пропало без вести. В этой кровавой трагедии 1000 мирных жителей получили ранения различной степени, а 1275 человек – старики, женщины и дети – были взяты в плен и подвержены жестоким оскорблениям, мукам, унижениям.

В результате военной агрессии армянских вооруженных сил с 1988 года из близлежащих районов Нагорного Карабаха более 600 тысяч человек были насильно изгнаны с постоянных мест проживания и временно поселены в более чем 1600 объектах для проживания в 62 городах и районах республики.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. А. Гасанов, Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана, Баку, 2007.
2. А. Гасанов, А. Аббасбейли, Азербайджан в системе международных и региональных организаций, Баку, 1999.
3. Джангир Араслы, "Армяно-азербайджанский конфликт. Военный аспект" Баку-1995, Издательство "Эргюн".
4. http://www.irs-az.com/gen/n7/n7_1.htm
5. http://www.mfa.gov.az/ssi_eng/armenian_aggression/legal/Legal%20aspects%20of%20NK%20conflict%20-%20Rus.pdf
6. http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_History/_history_r.html
7. http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_SocialEconomy/_socialEconomy_r.html
8. http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_HumanitarianTragedy/_humanitarianTragedy_r.html
9. http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_Documents/_documents_r.html
10. <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw>
11. http://mns.gov.az/armenianterorgs_ru.html

İBRAHİMOV ƏLİMUSA GÜLMUSA OĞLU

*Bakı Dövlət Universiteti,
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müəllimi, s.e.f.d
ialimusa@mail.ru*

QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİ: TARİXİ, İNKİŞAFI VƏ NƏTİCƏLƏRİ

XÜLASƏ

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ən faciəli biri kimi tarixə keçmiş, milyonlarla insanın həyatında öz əksini tapmışdır. İstər münaqişənin müharibə öncəsi dövründə, istərsə də sonrakı mərhələdə mənəvi həqiqət Azərbaycanın tərəfində idi. Mövcud status-quo və inzibati-ərazi bölgüsü Azərbaycan və erməni millətinin hərtərəfli inkişafına heç bir maneə törətmirdi.

Ermənistan təcavüzü nəticəsində 1993-94-cü illərdə Dağlıq Qarabağ ətrafındakı Azərbaycanın yeddi rayonu- Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan, Ağdam və Füzuli işğal olunmuşdur. 1 milyona yaxın insan qaçqın və məcburi köçkün olmuşdur. 1994-cü ilin may ayında Atəşkəs üzrə Bişkek Protokolu imzalandı. Silahlı münaqişənin genişlənməsi ilə 1993-cü il 30 aprel 29 iyul, 14 oktyabr və 12 noyabr tarixlərində BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi qəbul edildi. Bu qətnamələr Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü təsdiq etdi.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gələcəyi mövcud vəziyyətin birbaşa davamı deyil. Belə ki, ilk növbədə Atəşkəs sonrasını diplomatik tarixi hadisələr bir mənəvi meyara əsaslanır hansı ki Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu cür ifadə olunur "diplomatik uğurlar, əlbəttə, bizi məmnun edir ... Amma nə qədər ki bizim torpaqlar işğal altındadır bunlar bizim üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb etmir., Onlar o zaman bir məna kəsb edəcək ki, Azərbaycan torpaqları işğaldan azad olunacaq , Bizim soydaşlarımız işğal olunmuş ərazilərə qayıdacaqlar"

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, erməni təcavüzü, işğal, qaçqınlar.

NAZİM SADIQ oğlu İBADOV*Bakı Dövlət Universiteti Politologiya
və sosiologiya kafedrasının dosenti***SOSIAL DEMOKRATIYA VƏ ONUN TƏKAMÜLÜNÜN BƏZİ
PROBLEMLƏRİ****XÜLASƏ**

İdeya-siyasi cərəyan olaraq sosializm özündə bir-birindən fərqlənən müxtəlif istiqamətlərə malik olmuşdur. Bu istiqamətlərdən biri də sosial-demokratiyadır. Məqalədə sosial-demokratiyanın mahiyyəti açılmış, demokratik sosializm konsepsiyasının məzmununu təşkil edən başlıca müddəə və prinsiplərin şərhə verilmişdir. Məqalədə həmçinin demokratik sosializm doktrinasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən “sosial mülkiyyət” və “sosial dövlət” ideyasına da toxunulmuşdur.

Açar sözlər: *sosial-demokratiya (reformist cərəyan), sosialist internasionalı (qeyri-hökumət təşkilatı), sosial dövlət (sosial müdafiə, həyat səviyyəsi, istehsalda iştirakçılıq).*

Müasir dövrün ideya-siyasi mənzərəsi özünün rəngarəngliyi və mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. İdeoloji cərəyanlar bir-biri ilə rəqabət şəraitində dünyanın ideya-siyasi mənzərəsini və inkişafını səciyyələndirir. Bu ideya siyasi cərəyanlardan biri də sosialist ideologiyasıdır. Sosializm ideyaları hələ qədim dövrdən məlum olsa da, bu ideyaların nəzəri cəhətdən əsaslandırılması və bir ideologiya kimi formalaşması XIX əsrə təsadüf edir.

Digər ideoloji-siyasi cərəyanlar kimi sosializm də bir-birindən fərqlənən müxtəlif istiqamətlərə malik olmuşdur: erkən sosializm (S.Simon, Ş.Furye, R.Ouen), marksizm (K.Marks, F.Engels, V.Lenin), anarxizm (Prudon, Bakunin və b.), Lassalçılar (Lassal), reformist-sosializm (Bernşteyn, Kautiski və b.), reformist-kommunizm (Tito), sovet və Çin (maoizm) modelləri, neomarksizm (Fromm, Xabermas, Mills və b.), Afrika sosializmi, milli sosializm və s. (7, s. 446).

Göründüyü kimi ideya-siyasi cərəyan olaraq sosializm özündə bir-birindən fərqlənən nəzəriyyələri birləşdirir. Bütövlükdə isə “sosializm” termini ilə ifadə olunan siyasi ideologiyada iki başlıca cərəyan “elmi

sosializm” və “sosial demokratiya” cərəyanları təmsil olunmuşdur. XIX əsrin ortalarından sosialistlər əvvəlcə ideoloji zəmində, XX əsrin əvvəllərindən isə təşkilati cəhətdən iki yerə ayrıldılar. K.Kautski, A.Bebel və E.Bernşteynin baxışları sosializm ideologiyasında yeni bir cərəyanın (ideologiyanın) – sosial-demokratiyanın əsasını qoydu (2, s.258-259). Elmi sosializm 1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra Rusiyada, II Dünya müharibəsindən sonra isə bir sıra Şərqi Avropa və Asiya ölkələrində, Kubada cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatının elmi sosializm müddəalarına əsaslanan modelinə uyğun təşkil edilərək, XX əsrin 90-cı illərində dünyanın siyasi mənzərəsini təyin edən reallıq keyfiyyətində mövcud olmuşdur. Elmi sosializm doktrinasının əsas istiqamətləri fərdin müstəqilliyini kölgədə qoyan dövlət təşəbbüskarlığı və demokratiyanı boğan mərkəzləşdirilmiş idarəçilik, habelə iqtisadiyyat üzərində ağalığ edən siyasətdir (3, s.200-201).

Elmi-sosializmdən fərqli olaraq sosial-demokratiya reformist cərəyan hesab olunur.

Sosial-demokratiya XIX əsrin birinci yarısında təşəkkül tapmışdır. Sosial-demokratiya ideyalarının yayılması ondan irəli gəlirdi ki, onun tərəfdarları sosializm cəmiyyətinin zorakılıqla, güc vasitəsilə yaranmasına inanmırdılar.

XX əsrin əvvəllərində marksizmin üstün sosialist doktrina kimi qərarlaşmasına baxmayaraq, bu nəzəriyyənin tərəfdarları arasında kapitalizmin tarixi taleyi və sosializm barədə, fəhlə sinfinin mənafeyini müdafiə etmək üsulları haqqında fikir ayrılığı üzə çıxdı. Nəticədə marksizmdə müxtəlif istiqamətlər üzə çıxdı.

Marksizmlə ideya mübarizəsi aparan K.Kautskinin, A.Bebelin, E.Bernşteynin baxışları sosializm ideologiyasında yeni bir istiqamətin – sosial demokratiyanın əsasını qoydu. Bernşteyn “Sosializmin zəmini və sosial demokratiyanın vəzifələri” (1899) adlı əsərində Marksın məhsuldar qüvvələrlə istehsal münasibətləri arasındakı antoqonist ziddiyyətlərin son nəticədə kapitalizmin ləğ-vinə gətirib çıxarması və yeni ictimai-iqtisadi formasıyanın yaranmasını şərtləndirməsi haqqında müddəasını təkzib etdi. Marksdan fərqli olaraq Bernşteyn iddia edirdi ki, kapitalizmin sonunun çatması hələ xeyli uzaqdır. O göstərməyə çalışırdı ki, praktika kapitalizmin məhvi fikrini təsdiqləməyib.

Sosial-demokratiyanın təkamülçülük mövqeyinin əsası E.Bernşteynin “Hərəkət hər şeydir, son məqsəd isə heç bir şey” şəklində ifadə olunmuş

məşhur tezi ilə qoyulmuşdur. Bernşteyn islahatlar vasitəsilə kapitalizmin sosializmlə əvəz olunmasını əsaslandırmağa çalışır.

Marksizmin təbliğinə çoxsaylı əsərlər həsr etmiş K.Kautski isə “Bernşteyn və sosial-demokrat partiyasının proqramı. Tənqid əleyhinə” adlı kitabında Bernşteynin marksizmə zidd olan bəzi fikirlərini rədd edərək sosialist inqilabının zəruriliyini əsaslandırır və onun sosial-demokrat partiyalarını sosial islahatlar partiyasına çevirmək çağırışlarına etiraz edirdi. Kautski təsdiqləyirdi ki, kapitalizmin saxlanması şəraitində islahatlar müvəqqəti və səthi xarakter daşıyır və son nəticədə yalnız sosial ziddiyyətlərin artmasına və mübarizənin kəskinləşməsinə, bütövlükdə isə cəmiyyətin yenidən qurulmasına gətirib çıxarır. Bernşteynin reformizmini tənqid edən inqilabçı marksistlər – K.Kautski və digər sosial-demokratlar bolşeviklərlə birləşmədilər, özlərini isə “marksist mərkəz” adlandırdılar.

Alman sosial-demokratiyasının banilərindən olan A.Bebel marksizmi onun tənqidçilərindən müdafiə etməklə inqilabi nəzəriyyənin başlıca müddələrinin düzgünlüyünü təkidlə qeyd edirdi. Bebel göstərirdi ki, “kütlələri ruhlandıran yaylım atəşini müdafiə etməyin” ən yaxşı vasitəsi sosializmin təsdiqini sosial-demokratiyanın və fəhlə sinfinin mübarizəsinin son məqsədi kimi təntənəli elan etməkdir (1, s.448-450).

Marksistlərdən fərqli olaraq, sosial-demokratların müdafiə etdikləri əsas dəyərlər sosial barışıq, dövlətlərarası münasibətlərdə sülh və əməkdaşlıq kimi ümumbəşəri prinsiplərdir. Sosial-demokrat cərəyanında bütövlüklə sosializm ideologiyası üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan ədalətli cəmiyyət yaratmaq cəhdləri fərdlərin azadlığı və təşəbbüskarlığı prinsipi ilə üzvi əlaqə şəklində təzahür edir. Hər cür zorakı və ekstremist meylləri rədd edən sosial demokratiya sinfi mübarizə və sosial kataklizmlər yolu seçmiş marksistlərdən fərqli olaraq, cəmiyyətin dəyişdirilməsinin yeganə məqbul yolunu sosial islahatlarda, tədricən xalq hakimiyyətinə, yerli özünüidarəçilik prinsiplərinə gətirib çıxaran məqsədyönlü təkamül prosesində görürlər. Sinfi mübarizə konsepsiyasına qarşı sosial-demokratlar “sosial partnyorluq” konsepsiyasını irəli sürür.

Sosial demokratlar öz ideologiyasının köklərini fəhlə hərəkətində, xalq azadlıq hərəkəti, xalqların qarşılıqlı yardımının mədəni əlaqələrində və ictimai həmrəyliyində, habelə rəngarəng humanist ənənələrdə görür. Sosial-demokratiyanın əsas prinsipi azadlıq prinsipidir; ədalət prinsipi “şəxsiyyətin hər cür diskriminasiyasına son qoymağı, habelə onların hüquq və imkanlarının bərabərliyini”, insanların ya istehsal vasitələri sahi-

blərindən, ya da siyasi hakimiyyətə sahib olanlardan asılılığının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur, həmrəylik “insanların birliyinin və ədalətliyi qurbanlarının halına yananların hisslərinin” praktik ifadəsi kimi başa düşülür. Bu prinsiplər bir yerdə demokratik sosializm adlanan cəmiyyətin modelini xarakterizə edir. Bu “sosial və iqtisadi demokratikləşmənin daimi prosesi və sosial ədalətliyi möhkəmləndirilməsi” kimi başa düşülür (3, s.206).

Sosial-demokratiya Qərbi Avropa siyasi mədəniyyəti şəraitində sosialist ideyalarının tarixi mənşəyini obyektiv əks etdirir. Sosialist internasionalının prinsipləri Bəyannaməsində deyilir ki, sosializm ideyası bütün dünyadakı insanların zəhnini məşğul edir, siyasi cərəyanların yaranmasına və uğurla inkişafına, zəhmətkeşlərin həyatının həlledici şəraitdə yaxşılaşmasına səbəb olmuş və XX əsrdə hadisələrin gedişinə güclü təsir göstərmişdir (8, s.1).

Sosial-demokratiya Avropa ölkələrinin inkişafının tarixi təcrübəsinə söykənir və beynəlxalq münasibətlərin beynəlmiləşməsi və qloballaşmasının qanunauyğunluqları, müasir sosial tərəqqi ilə texnoloji inqilabların qarşılıqlı əlaqəsi haqqında dünya sosial fikrinin qəbul etdiyi müddəalardan çıxış edir.

Dünya inkişafının bir çox digər hadisələri ilə yanaşı, onun gələcəyi haqqında doktrinaların işlənilib hazırlanması da sosial-demokratiyanın diqqət mərkəzindədir.

Dünya inkişafının doktrinaları sosial-demokratların proqram bəyannamələrində öz əksini tapmışdır. Bunlar aşağıdakılardır: “Demokratik sosializmin məqsəd və vəzifələri” (1951-ci ildə Frankfurt-Mayn şəhərində sosialist İnternasionalının təsis konqresində qəbul olunmuşdur); “Dünya bu gün sosialist perspektivləri” (1962-ci ildə Osloda qəbul olunmuşdur); “Prinsiplər bəyannaməsi” (1989-cu ildə Stokholm konqresində qəbul olunmuşdur) (5, s.103). Stokholm konqresi elan etdi ki, Sosialist İnternasionalına müxtəlif ənənələri rəhbər tutan, lakin eyni məqsədlə, demokratik sosializmlə birləşən partiyalar və təşkilatlar daxildir. Hazırda dünya sosial-demokratiyasının bir çox ölkələrinin lider partiyaları sosinternin fəaliyyətində yaxından iştirak edir.

Sosialist İnternasionalı dünyanın ən böyük və qədim siyasi assosiasiyalarından biridir. Əsası keçən əsrdə qoyulmuş bu assosiativ təşkilat 1951-ci ildə Frankfurt-Maynda yenidən bərpa edilmişdir. Bu assosiasiyada bir çox sosialist, sosial-demokrat və fəhlə (leyborist) partiya və təşkilatları

fəaliyyət göstərir.

Sosinternin Konqresi (üç ildən bir keçirilir) və Şurası (ildə iki dəfə toplanır) bütün üzv partiyaları toplayan və qərar qəbul edən ali heyətdir. Vaxtaşırı keçirilən liderlərin görüşü qərar qəbul etmir və problemlərin müzakirəsinə həsr edilir. Region və problemlər üzrə isə komitələr və işçi qrupları mövcuddur.

Sİ qeyri-hökumət təşkilatı kimi BMT-nin konsultativ üzvü statusuna malikdir və beynəlxalq problemlərin həllində bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

Sosinternin konqreslərarası işlərinə Şura və katiblik rəhbərlik edir. Şuranın Rəyasət Heyətinə vitse-prezidentlər və Baş Katib daxildir. Rəyasət Heyətinin iclasına sosialist və fəhlə hərəkatının görkəmli xadimləri sırasından seçilən fəxri prezidentlər də dəvət edilir. Sİ-nin icra aparatına, Komitə və işçi qrupların fəaliyyətinə baş katib rəhbərlik edir. Sİ-nin iqamətgahı Londondadır (9, s.21-24).

Müasir sosial demokrat proqram və hərəkatının əsasını “demokratik sosializm konsepsiyası (bu termin ilk dəfə K.Kautiski tərəfindən işlədilib) təşkil edir (4, s. 319).

Demokratik sosializm konsepsiyasının məzmununu təşkil edən başlıca müddəalar və prinsiplər aşağıdakılardır: iqtisadi həyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə yol verilməsi və qarışıq iqtisadiyyatın üstünlüyü, bəzi iri sənaye müəssisələrinin milliləşdirilməsi, dövlətin sosial funksiyasının gücləndirilməsi, cəmiyyət həyatının fərdi və kollektiv başlanğıcları arasında optimal variantın tapılması, vətəndaşlara cəmiyyətin müxtəlif sferalarının idarə edilməsində geniş səlahiyyətlər verilməsi və s.

Sosial-demokratiya bunu əsas tutur ki, sosializm məqsəddir və bəşəriyyət onu yeni siyasi sosial məzmunla zənginləşdirərək, ona doğru can atır. Doktrina göstərir ki, demokratik sosializmin prinsiplərinin həyata keçirilməsi uzun və çətin vəzifədir və sosial-demokratlar bunu yerinə yetirməyə çalışırlar.

“Demokratik sosializm” doktrinasında “Sosial mülkiyyət” və “Sosial dövlət” anlayışları mühüm yer tutur. “Sosial mülkiyyət”ə zəhmətkeşlərin nümayəndələrini cəlb etmək yolu ilə dövlət mülkiyyəti, bələdiyyə sahibkallığı, zəhmətkeşlərin satın aldıkları müəssisələr daxildir. Bu konsepsiyanın əsas prinsipi istehsalın idarə olunmasında zəhmətkeşlərin iştirakını nəzərdə tutan iqtisadi demokratiya konsepsiyası ilə səsleşir. Həmin məsələlərin həllində həmkarlar ittifaqlarına, kollektiv müqavilələrə mühüm

yer ayrılır. Sosial dövlət insanın sosial müdafiəsi üzrə tədbirlərin məcmusunu birləşdirir.

Sosial dövlətin səciyyəvi cəhəti onun sosial siyassətində öz əksini tapır. Bu ideyalar dövlətin sosial funksiyasının rol və əhəmiyyətinin güclənməsi dövlətin özünün təbiətində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Bu dəyişikliklərin məntiqi nəticəsi sosial dövlət anlayışının meydana gəlməsidir.

Sosial dövlət elə bir dövlətdir ki, hər bir vətəndaşa layiqli həyat səviyyəsi, sosial müdafiə, istehsalda iştirakçılıq, habelə bir ideal olaraq bərabər imkanlar təmin etməyə çalışır. Sosial ədalət prinsipinin daha tam şəkildə reallaşmasına çalışaraq, sosial dövlət insanlar arasında əmlak bərabərsizliyini, digər qeyri-bərabərliyi ağrısız yollarla yumşaldır (6, s.105).

Dövlətin yüksək maddi və iqtisadi göstəriciləri bu ölkələrdə güclü sosial siyasəti səmərəli mexanizmə çevirir. Sosial dövlət ideyası hazırda sosial demokratiyanın güclü olduğu Skandinaviya və digər ölkələrdə uğurla həyata keçirilir.

Hazırda sosial-demokratiyanın mövcud olduğu bütün ölkələrdə “demokratik sosializm” konsepsiyasında yeni dəyişikliklər baş verir. Bəzi tədqiqatçılar “sosializmsiz sosial-demokratiyanın təşəkkülü haqqından fikirlər irəli sürürlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev M. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. B., 2002.
2. Şirinov A., İbadov N. Politologiya. B., 2017.
3. İsmayılov D. Azərbaycanın transformasiya prosesində ideologiyalar: konservatizm, liberalizm, sosial-demokratiya. B., 2005.
4. Şirəliyev H., Əhmədov Ə. Politologiya. B., 1997.
5. Siyasi birliklərin əsasları (II cild). B., 1999.
6. Piriye A., Əfəndiyeva X. Sosiologiya və politologiya fənnindən müəhazirə mətnləri. B., 2009.
7. Пугачев В.П. Политология. М., 2001.
8. Из декларации принципов Социалистического Интернационала. Коммунист, 1989, №6.
9. Современная социал-демократия. М., 1990.

НАЗИМ САДЫГ ОГЛЫ ИБАДОВ

*доцент кафедры политологии и социологии, Бакинский
Государственный Университет*

**СОЦИАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ И НЕКОТОРЫЕ
ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ЭВОЛЮЦИИ****РЕЗЮМЕ**

Как идейно – политическое течение социализм, воплощает в себе различные направления, отличающиеся друг от друга. Одним из этих направлений является социальная демократия. В статье раскрыта сущность социальной демократии, даны комментарии к основным положениям и принципам, составляющие содержание концепции демократического социализма. Также в статье затронуты идеи «социальной собственности» и «социального государства», занимающие важное значение в доктрине демократического социализма.

Ключевые слова: социальная демократия (реформистское течение), социалистический интернационализм (неправительственная организация), социальное государство (социальная защита, уровень жизни, участие в производстве)

TAĞIZADƏ KÖNÜL

Doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

MÜASİR DÖVRDƏ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYƏ QLOBAL TƏHDİDLƏRİN SƏCİYYƏSİ: ELMİ-SİYASİ TƏHLİL

XÜLASƏ

Müasir dövrdə bəşər sivilizasiyasının inkişafı gedişində meydana gələn və ümumplanet miqyası kəsb edən elə problemlər ortaya çıxdı ki, bunların dünya dövlətləri tərəfindən təklikdə həll edilə bilməyəcəyi məlum oldu. Qlobal məzmunlu belə problemlər bəşəriyyətin fəaliyyət sferasının bütün sahələrini əhatə edir, elmi-texniki inkişafın gedişində formalaşır, fəsadları yalnız beynəlxalq birliyin birgə əməkdaşlığı nəticəsində aradan qaldırıla bilər və konkret prioritetlərə istiqamətlənir.

Hazırda qlobal məzmunlu problemlər sistemində başlıca yeri beynəlxalq təhlükəsizlik tutur ki, onun təmin edilməsi tərkisiləh və yeni silah növlərinin yaradılmaması ilə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif siyasi və strateji araşdırma mərkəzləri müharibələrin bəşəriyyətə gətirdiyi bəlalar və müharibəsiz dünya haqqında rəsmi tədqiqatlar apararaq və problemin mahiyyətini aydınlaşdırmağa çalışırlar və bu istiqamətdə geniş araşdırmalar aparılır.

Minilliklərin qovuşuğunda elmi-texniki inqilab öz inkişafında elə sürətli sıçrayışlar etmişdir ki, belə irəliləyişlərə əvvəlki dövrlərdə bəzən əsrlər lazım gəlmişdir, baş verməkdə olan dəyişikliklər insanın yaradıcılıq imkanlarını olduqca artırmış, dövlətlərin qeyri-bərabər inkişafını şərtləndirməklə XXI əsrin əvvəllərində bir növ XX əsrin əvvəllərindəki beynəlxalq siyasi mənzərəni təkrar canlandırırmışdır. Məqalədə elmi-texniki tərəqqinin dağıdıcılıq vasitələrində etdiyi geniş miqyaslı dəyişikliklər fonunda beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı problemlər elmi-siyasi analiz edilir və ümumiləşdirmələr aparılır.

Açar sözlər: *beynəlxalq təhlükəsizlik, qlobal təhdidlər, beynəlxalq normalar, tərkisiləh, yeni silah növləri, “nüvə klubu”, kütləvi qırğın silahları, adi silahlar, sürətlə silahlanma, nüvəsiz zonalar, qeyri-nüvə dövlətləri.*

Bəşəriyyətin inkişafı gedişində meydana gələn və ümumplanet miqyası kəsb edən elə problemlər ortaya çıxdı ki, bunların dünya dövlətləri

tərəfindən təkbaşına və ya qrup halında həll edilə bilməyəcəyi tezliklə məlum oldu. Qlobal məzmunlu belə problemlər insan cəmiyyətinin fəaliyyət sferasının bütün sahələrini əhatə edir, elmi-texniki inkişafın gedişində formalaşır, fəsadları yalnız beynəlxalq birliyin birgə əməkdaşlığı nəticəsində aradan qaldırıla bilir və konkret prioritetlərə istiqamətlənirdi. “Qloballaşma” anlayışının ilk dəfə kim tərəfindən və nə zaman işlədilməsindən asılı olmayaraq ümumplanet xarakterli problemlər XIX-XX əsrlərin qovşağından etibarən dünya dövlətlərinin qayğısına çevrilmişdi ki, bunun ilk təzahürləri beynəlxalq təşkilatların yaradılması, tərkisilahlı bağlı beynəlxalq konfransların çağırılması hesab oluna bilər. ABŞ tədqiqatçılarından bir qrupunun 1980-cı ildə C.Karter hökumətinə hazırladıqları məruzədə belə problemlər aşağıdakı kimi sıralanmışdı: əhali, ölkələrin iqtisadi qeyri-bərabərliyi, ərzaq, mineral ehtiyatlar, meşə, su mənbələri, hava, enerji və genetica (24, 27).

Qərb politoloji fikrinin nümayəndələrindən S.Çeyz qlobal problemlər sırasına hər hansı dövlətin nəinki təkliddə, hətta qrup halında həll edə bilmədiyi problemləri nəzərdə tutduğunu bildirir və bu sıraya aşağıdakıları aid edirdi: tərkisilahlı, demoqrafik partlayış, ətraf mühitin çirklənməsi, enerji problemi, dünya okeanından səmərəli istifadə olunması, mineral ehtiyatlar, kosmosun mənimsənilməsi, təsirli qlobal valyuta-maliyyə sistemlərinin yaradılması, nəqliyyat və rabitə, əhəlinin sağlamlığı, çoxmillətli inhisarların fəaliyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi (21, 46-48).

Müasir dövrdə qlobal problemlər sistemində başlıca yeri beynəlxalq təhlükəsizlik tutur ki, onun təmin edilməsi tərkisilahlı və yeni silah növlərinin yaradılmaması ilə sıx bağlıdır. Müasir dünyanın geosiyasi mənzərəsində əsaslı dəyişikliklər edən iki dünya müharibəsinin baş verməsi və kütləvi qırğın silahlarının ən moderni olan atom-nüvə silahının yaradılması və yayılması, habelə bəşəriyyətin yol yoldaşına çevrilmiş lokal müharibə və münafişələr beynəlxalq təhlükəsizliyə yeni məna və məzmun vermiş, onun təmin edilməsi ümumplanet əhəmiyyəti kəsb edərək dünya birliyinin başlıca qayğılarından birinə çevrilmişdi. Təsadüfi deyildi ki, BMT Nizamnaməsinin I maddəsinin 1-ci bəndində “beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaq və bu məqsədlə: sülhə, təhlükənin qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün və təcavüz aktlarını və digər sülhün pozulması hallarını yatırtmaq üçün səmərəli kollektiv tədbirlər görmək və sülhün pozulmasına gətirib çıxara bilən beynəlxalq mübahisə və situasiyaların dinc vasitələrlə və ədalət və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq nizam-

lanmasına və yaxud həll olmasına müvəffəq olmaq” niyyətləri güddüyü bəyan edilirdi (2, 5).

Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif siyasi və strateji araşdırma mərkəzləri müharibələrin bəşəriyyətə gətirdiyi bəlalar və müharibəsiz dünya haqqında rəsmi tədqiqatlar apararaq və problemin mahiyyətini aydınlaşdırmağa çalışırlar. Bu baxımdan BMT-nin toplayıb ümumiləşdirdiyi statistikaya görə, XX yüzillik ərzində baş vermiş müharibə və münaqişələrdə 196 mln. insanın həyatına son qoyulmuşdur ki, bunun 126 mln. nəfəri münaqişələrin payına düşür (6, 34), ikinci dünya müharibəsinin sonlarında - 1945-ci il avqustun 6-da və 9-da ABŞ-ın Yaponiyaya atdığı iki atom bombası nəticəsində isə 468 min nəfərin həyatına son verilmiş, bombaların fəsadları isə uzun illərdir ki, Yaponiyada yaşayanlara və cəmiyyətə problemlər yaratmaqdadır (1, 441). Kütləvi qırğın silahının bağlıca növü sayılan atom bombasının kəşf olunması və zəncirvari reaksiyanın sirrinin açılması elə global təhlükə yaratmışdı ki, onun miqyasını təsəvvür etməkdə insan ağılı acizdir. Məhz bununla əlaqədar ABŞ politoloqu H.Kissincer hələ yarım əsrdən də xeyli əvvəl xəbərdarlıq etmişdi ki, “bəşəriyyət özünü məhv etmək üçün elə bir silah ixtira etmişdir ki, xalqlar, insanlar arasında qarşıdurmanın bu dərəcədə gücləndiyi bir dövrdə atom silahının istifadəsi ehtimalı həqiqətə daha yaxındır”(14, 47).

XX əsrin sonlarından etibarən elmi-texniki inqilab öz inkişafında elə sürətli sıçrayışlar etmişdir ki, belə irəliləyişlərə əvvəlki dövrlərdə bəzən əsrlər lazım gəlmişdir, baş verməkdə olan dəyişikliklər insanın yaradıcılıq imkanlarını olduqca artırmış, dövlətlərin qeyri-bərabər inkişafını şərtləndirməklə XXI əsrin əvvəllərində bir növ XX əsrin əvvəllərindəki beynəlxalq siyasi mənzərəni təkrar canlandırmışdır. Elmi-texniki tərəqqi dağıdıcılıq vasitələrində elə geniş miqyaslı dəyişikliklər etmişdir ki, bəşəriyyət əvvəllər heç vaxt təsəvvür edə bilmədiyi və düşmədiyi vəziyyətlə qarşılaşmışdır.

Hazırda sülh, tərkisilahlı və beynəlxalq təhlükəsizlik problemləri diplomatlar, dövlət xadimləri və siyasi xadimlərlə yanaşı, politoloqların, tarixçilərin, tədqiqatçıların, elmi-nəzəri fikrin daim diqqət mərkəzində saxladığıları problemlərdəndir. Mövcud ictimai fikirdə beynəlxalq təhlükəsizlik müasir beynəlxalq münasibətlərin həm nəzəri, həm də praktiki problemlərindən biri kimi öz aktuallığını zaman-zaman saxlayacaqdır. Məhz bu mənada təhdidlər global olduğu üçün onlara qarşı mübarizə də global şəkildə aparılmalıdır, bunn üçün isə qeyd etdiyimiz fenomenin induksiya-

deduksiya yolu ilə kompleks şəkildə öyrənilməsi, səbəb-nəticə əlaqəli şəkildə təhlil edilməsi, daxili mexanizminin açılması və təmin edilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Müasir diplomatik leksikonda «beynəlxalq təhlükəsizlik» anlayışının konkret tərfi mövcud deyil və mütəxəssislər arasında problemə yekdil münasibət yoxdur. Bu anlayış sözün məhdud və geniş mənalarında başlıca dəyərlərin müdafiə olunmaq səviyyəsi kimi qiymətləndirilir. Sözün geniş mənasında beynəlxalq təhlükəsizlik insan fəaliyyətinin başlıca sahələrinin – hərbi, iqtisadi, ekoloji, mədəni dəyərlərin kompleks təhlükəsizliyidir. Sözün məhdud mənasında təhlükəsizlik isə fərdin, insanlar qrupunun və cəmiyyətin milli təhlükəsizliyidir, qlobal təhlükəsizlik isə dünya nizamının təhlükəsizliyi problemidir (15, 8-9).

Dünya tarixinin yeni dövründən etibarən Yer planetində yaşayan xalqların tarixi boyu bir xalqın təhlükəsizliyinin digər dövlətin və xalqın milli mənafeyinə vurulan zərər hesabına təmin edilməsi təcrübəsi çoxsaylı müharibə və silahlı münaqişələri şərtləndirsə də, müharibələr və qanlı qırğınlar fonunda sivilizasiyanın dinc inkişafı yollarının axtarışı prosesi də inkişaf etmişdir. Hərb və sülh məsələlərinin, dövlət hakimiyyətinin silahlı zorakılığı məhdudlaşdırmaq imkanlarının müzakirəsinə yaşanmış tarixin bütün dövrlərinin fəlsəfəsində və siyasi-hüquqi təfəkküründə öz əksini tapması dediklərimizə faktiki sübut və praktikadır. Tədqiqat prosesində toplanmış materialların araşdırılması və analizi göstərir ki, hazırda heç bir dövlət beynəlxalq terrorizm kimi fenomenin təsirindən sığortalanmayıb və bu ümumiyyətlə mümkün deyildir.

XX yüzilliyin ikinci yarısı boyu iki geosistem – sosializm və kapitalizm sistemləri arasında qarşıdurma bəşəriyyətə elə böyük fəlakət və dağıntılar gətirmişdir ki, bunlara əvvəlki dövrlərdə heç vaxt rast gəlinməmişdir. Birinci dünya müharibəsində bəşəriyyətə dəyən maddi itkinin miqdarı müasir qiymətlərlə 338 milyard dollar təşkil edirdi ki, burada birbaşa hərbi xərclər 208 milyard dollardan çox olmuşdu. İkinci dünya müharibəsində öldürülənlərin sayı 60 milyon nəfəri keçmiş, maddi itkilərin dəyəri isə 4000 milyard dollar, ümumi hərbi xərclər 1 trln 380 milyard dollar təşkil edirdi ki, bu məbləğə Afrika qitəsinin aclıq çəkən əhalisini yüz illər boyu ərzaq və məişət məhsulları ilə təmin etmək, Yer planetini başdan-başa cənnətə çevirmək mümkün idi (4, 8).

Ekspertlər ABŞ mətbuatının məlumatına əsaslanaraq bildirirdilər ki, təkcə ABŞ ikinci dünya müharibəsindən sonra 80-cı illərin ortalarında

öz xarici siyasət məqsədlərinə nail olmaq məqsədilə 260 dəfə hərbi qüvvədən istifadə etmişdir. Nəticələrindən asılı olmayaraq dövlətlərarası münasibətlərdə silah işlədilməsi zorakılığın təzahürü və beynəlxalq hüquq normalarının kobud şəkildə pozulmasıdır. Belə göstəricilərə İngiltərə, Fransa və keçmiş SSRİ-də, habelə başqa dövlətlərin də xarici siyasətində də rast gəlinir (13, 64-65).

Beynəlxalq təhlükəsizliyin taleyi xeyli dərəcədə hərbi sahəyə xərclərin artması və sürətlə silahlanmanın genişlənməsi ilə bağlı olmuş və olmaqdadır. Əgər statistikaya müraciət etsək, 1990-cı il üçün Yer planetində ümumi hərbi xərclər təxminən 950 milyard dollar təşkil etmiş, sonrakı illərdə isə artan xətlə getmişdi. Həmin ildə NATO-nun hərbi xərcləri təqribən 300 mlrd dollar miqdarında olmuş, SSRİ-nin hərbi xərcləri 71 mlrd. manat təşkil etmişdi. Sürətlə silahlanmada kütləvi qırğın silahlarının çəkisinin xüsusi olduğunu nəzərə alsaq 1963-cü ilin avqustunda SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniyanın atmosferdə, kosmik fəzada və su altında nüvə sınaqlarının dayandırılması haqqında Moskva Müqaviləsinin, habelə 1970-ci ilin martında qüvvəyə minmiş Nüvə silahının yayılmaması haqqında müqavilənin xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu görürük (12, 64-71). Bu baxımdan SSM-1 (1972) və SSM-2 (1979) müqavilələrinin də əhəmiyyəti böyükdür, çünki məhz həmin müqavilələrin ardınca strateji hücum silahlarının ixtisarı ilə bağlı aparılmış diplomatik-siyasi danışıqlar müvafiq müqavilə və sazişlərin imzalanması ilə başa çatmışdı. Belə ki, SHS-1 və SHS-2 müqavilələri, habelə Strateji Hücum Potensialının (SHP) ixtisarı haqqında müqavilələrin imzalanması beynəlxalq təhlükəsizliyə əsaslı töhfələr sayılır (15, 200-204).

III minilliyin astanasında ABŞ-ın qlobal hegemonluğa can atdığı, Rusiyanın isə yaşanmış sarsıntılardan sonra özünə gəlməkdə olduğu dövrdə sanki dünya dövlətləri arasında münasibətlərin sağlamlaşdırılması və demokratikləşdirilməsi, beynəlxalq münasibətlərdə yeni siyasi tərəkürün formalaşması tendensiyası özünü göstərməkdə idi ki, bunun nəticəsində bəşəriyyəti düşündürən qlobal problemlərə diqqət mühüm rol oynamağa başlamışdı. Halbuki sonradan baş vetən hadisələr bu illüziyaları dağıtdı və Bismarksayağı real siyasətin iç üzünü ortaya qoydu. Təsədüfi deyildi ki, rus müəlliflərindən biri dövlətlərarası münasibətlərdə yaranmış belə vəziyyətin klassik xarakteristikasını vermişdi: “sülh – müharibələr arasındakı dövrdə yaranmış fasilədir”. ABŞ-da 2001-ci il hadisələrindən sonra sürətlə silahlanmaya çəkilən xərclərin sürətlə artdığını dünyanın müxtəlif

yerlərində genişlənməkdə olan etnosiyasi və dövlətlərarası münafişələr əyani şəkildə göstərdi. Belə ki, əsrin əvvəlləri üçün dünyada silah satışının 38 faizi Rusiyanın payına düşürdü. ABŞ, İngiltərə və Fransa'nın birlikdə satdığı silah dünyada satılan silahın 41 faizini təşkil edirdi (15, 189).

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində tərksilah tədbirləri daha səmərəli şəkildə keçən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından sonra özünü göstərməyə başlamışdı. Belə ki, 1987-ci il dekabrın 7-10-da Vaşinqtonda nüvə silahının iki növünün - yaxın və orta mənzilli raketlərin ləğvini haqqında tarixi müqavilə imzalandı. Müqaviləyə əsasən, monitorinqlərin keçirilməsi şərti ilə tərəflər nüvə tərksilahı işlərini həyata keçirməyə başlamalı idilər (16, 39). İkinci əhəmiyyətli addım 1988-ci ilin mayında imzalanmış Moskva müqaviləsi olmuşdu. Müqaviləyə əsasən SSRİ və ABŞ NATO və Varşava paktı ölkələrinin ərazisindəki yaxın və orta mənzilli raketlərini (9 ölkə nəzərdə tutulurdu-müə.) yığışdırmalı və beynəlxalq ekspertlərin nəzarəti altında məhv etməli idilər (17, 26). Uzunmüddəti diplomatik-siyasi danışıqlar nəticəsində əldə olunmuş razılaşmalar daha rəşional addımların atılmasına imkan vermiş, nüvə tərksilahı haqqında danışıqlarla yanaşı Avropada adi silahlı qüvvələrin ixtisarı məsələsi də yenidən gündəmə gəlmişdi.

Müasir dövrdə beynəlxalq təhlükəsizliyə başlıca təhdid kütləvi qırğın silahlarından (KQS) və onların yayılmasından gəlir – desək səhv etmərik. Rəşmi statistikaya görə, hazırda KQS-yə ABŞ, Rusiya, Çin, İngiltərə, Fransa, Hindistan, Pakistan, İsrail və Şimali Koreya malikdirlər. Stokholm sülh problemləri institutunun hesablamalarına görə, ABŞ və Rusiya atom silahı üzrə dünya ehtiyatlarının təxminən 93 faizinə sahiblik edirlər. Təxmini hesablamalara görə, Avropada ABŞ-a məxsus 200 ədəd taktiki nüvə başlığı var, halbuki Rusiyanın taktiki nüvə başlıqlarının sayı 6000 ədədə yaxındır ki, bu da qarşılıqlı tərksilahda Rusiyaya çox böyük üstünlük verə bilər (11).

Müasir dünya siyasətində qarşılıqlı təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə bütövlükdə nüvə silahı ehtiyatlarının dövlətlərin cəbbəxanalarından götürülməsi məsələsi mühüm yer tutur ki, bu məqsədlə müxtəlif “sıfır variantları” müzakirə olunmuşdur və olunmaqdadır. Məlum olduğu kimi, 90-cı illərin əvvəllərində dünyanın geosiyasi müstəvisində baş vermiş qlobal dəyişikliklərə baxmayaraq nüvə müharibəsi təhlükəsi nəinki aradan qalxmıdı, əksinə Hindistan və Pakistanın öz atom bombalarını yaratması nəticəsində bu təhlükə daha da gücləndi (3). Rəşmi olaraq nüvə

dövlətlərinin sayı 9 göstərilə də bir sıra ölkələrin inadla nüvə silahına sahib olmaq cəhdi ciddi narahatlıq doğurur. BMT ekspertlərinə görə, nüvə silahının yayılmaması haqqında 1968-ci il müqaviləsi qüvvədən salınarsa, az sonra dünyanın 40-a qədər dövləti bunu hazırlaya biləcəkdir. ABŞ Xirosima və Naqasakinin atom bombardmanından sonra qısa müddətə 60 min nüvə başlığı hazırlamış və bu məqsədlərə 750 milyard dollar vəsait sərf etmişdi (7, 135-136).

Yaranmış vəziyyət nəinki BMT və onun ixtisaslaşdırılmış qurumlarından, habelə digər regional qurumlardan da atom-nüvə müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması uğrunda mübarizəni dönmədən aparmağı tələb edir. Belə ki, BMT bir tərəfdən bitərəf ölkələrin nüvəsiz zona yaratmaq təkliflərini müdafiə edir, nüvə silahı istehsalına, ehtiyatlarının yaradılmasına və yayılmasına qarşı mübarizə aparır, digər tərəfdən də nüvə dövlətləri arasındakı qarşıdurmanı aradan qaldırmağa, ziddiyyətləri yumşaltmağa çalışırdı. Hazırda beynəlxalq birliyin söyləri ilə 5 nüvəsiz zona yaradılmışdır. Belə ki, məhz bu mübarizənin nəticəsində 1969-cu ildə Latin Amerikası və Karib regionunda (Tlatelolko müqaviləsi), 1986-cı ildə Sakit okeanın cənub hissəsində (Rarotonq müqaviləsi), 1997-ci ildə Cənub-Şərqi Asiyada (Banqkok müqaviləsi), 2009-cu ilin martında Mərkəzi Asiyada (Semipalatinsk müqaviləsi), 2009-cu ilin iyulunda isə Afrika qitəsində (Pelindab müqaviləsi) qadağan edilməsi haqqında müqavilələr imzalandı. BMT Baş Məclisinin 2009-cu ilin sentyabrında olmuş 64-cü sessiyasında Rusiyanın Yaxın Şərqi nüvəsiz zona elan etmək çağırışı isə cavabsız qaldı. 2011-ci il üçün nüvəsiz zonaların əhatə etdiyi dövlətlərin sayı 110-a çatdı (20, 449-450).

1971-ci il müqaviləsi ilə kütləvi qırğın silahının bütün növlərinin okean və dənizlərin dibiylərində yerləşdirilməsi qadağan edildi, o cümlədən 1959-cu ildə nüvə silahının Antarktikada yerləşdirilməsinə qadağa qoyuldu. BMT strukturlarında davamlı diplomatik-siyasi mübarizədən sonra 1967-ci ilə Ayın və digər səma cisimlərinin dinc məqsədlərlə öyrənilməsini şərtləndirən müqavilələr imzalandı ki, buna əsasən nüvə silahı səma cisimlərinə daşınmamalı idi. BMT Baş Məclisinin 31-ci sessiyası 1976-cı ildə onilliklər boyu aparılmış gərgin mübarizədən sonra beynəlxalq münasibətlərdə zor işlətməkdən imtina edilməsi haqqında Ümumdünya müqaviləsinin imzalanması haqqında qətnamə qəbul etdi (7, 135-138). Qlobal miqyaslı dəyişikliklərdən və ABŞ-da 2001-ci il terror hadisələrindən sonra göstərilən beynəlxalq müqavilə və sazişlərə bir sıra yeniliklər edildi,

düzəlişlər olundu və dəyişmiş şəraitə uyğun əlavələrlə tamamlandı.

KİV-in yaydığı xəbərlərə görə, 2017-ci il iyulun 7-də 50-dən yuxarı ölkə BMT-nin Nyu-Yorkdakı iqamətgahında Atom silahının qadağan olunması haqqında müqaviləni imzalamışdır. Müqavilənin imzalanması mərasimində nüvə dövlətlərindən ABŞ, Rusiya, İngiltərə, Fransa və Çinin nümayəndələri iştirak etməkdən imtina etmişdilər. Müqavilənin imzalanmasından az sonra ABŞ, İngiltərə və Fransa birlikdə bəyanatla çıxış edərək bildirmişdilər ki, onlar heç vaxt həmin müqaviləyə qoşulmayacaqlar. Rusiya XİN də ölkənin milli maraqlarını əsas götürərək müqaviləyə qoşulmayacağını bəyan etmişdi (8).

Atom silahının hamılıqla qadağan edilməsi ətrafında danışıqlar hələ keçən əsrin 90-cı illərindən start götürmüşdü. Diplomatik danışıqlarda bu silahla bağlı tədqiqatlar aparmamaq, onun sınaqlarını keçirməmək, istehsal etməmək, ehtiyatlarını yaratmamaq və tətbiq etməmək öhdəliyi götürürdülər. Müqaviləni ilk olaraq Braziliya prezidenti M.Temer imzalamış, daha sonra Avstriya, İrlandiya və Kubanın ardınca Qayana, Vatikan və Tailand da müqaviləyə qoşulmuşdular (8).

Müasir elmi-nəzəri fikir və diplomatiya atom-nüvə silahını dünyada sülhün təminatçısı kimi qələmə verir. Analoji fikir ayrı-ayrı dövlər başçılarının dilindən dəfələrlə səsləndirilmişdir. Məlum olduğu kimi, Nüvə silahının yayılmaması haqqında 1968-ci il müqaviləsindən sonra strateji silahlarla bağlı danışıqlar son nəticədə 1986-cı ildə bu silahın sınaqlarının qadağan edilməsi haqqında növbəti müqavilənin imzalanmasına gətirib çıxardı, baxmayaraq ki, onu heç də bütün dövlətlər imzalayaraq ratifikasiya etmədilər. Hazırda dünyada nüvə başlıqlarının sayı ilə bağlı ümumi qəbul olunmuş statistika mövcud deyildir, müxtəlif elmi mərkəzlərin hesablamalarına əsaslanaraq demək olar ki, dünya üzrə 20500 nüvə döyüş başlığı mövcuddur (statistikanın fərqli olması dövlətlərin nüvə arsenalındakı informasiyanı məxfi saxlaması ilə bağlıdır), lakin sayı enən xətlə inkişaf edir. Deməli, raket-nüvə müharibəsi təhlükəsi kifayət qədər böyükdür, onun terrorçu şəbəkənin əlinə düşməsi isə bəşəriyyət üçün fəlakət deməkdir (19).

Dünyada sülh problemləri üzrə Stokholm institutunun ekspertlərinin hesablamalarına görə, 9 nüvə dövlətinin arsenalında 15 min ədədə yaxın nüvə başlığı vardır ki, bunlar aşağıdakı şəkildə paylanmışdır: Rusiya – 7000 ədəd, ABŞ – 6800 ədəd, Fransa – 300 ədəd, İngiltərə - 215 ədəd, Çin – 270 ədəd, Hindistan – 130 ədədə qədər, Pakistan – 140 ədədə qədər. Bunlarla yanaşı, qeyri-rəsmi şəkildə nüvə silahına malik olan İzrailin 80-ə

qədər, Şimali Koreyanın isə 20-yə yaxın atom bombasının olduğu ehtimal edilir. Nüvə silahlarının belə böyük miqdarda olmasına baxmayaraq Rusiyanın 1790 ədəd, ABŞ-ın 1930 ədəd, Fransanın 280 ədəd, İngiltərənin isə 120 ədəd nüvə başlıqlı raketı döyüşə hazır vəziyyətdədir (22). Məlum olduğu kimi, hazırda dünyanın 25 dövləti ballistik raket qurğularına malikdir, bu isə o deməkdir ki, həmin dövlətlərin hərbi arsenalındakı adi silahlarla da güclü qırğınlar törətmək mümkündür. İngiltərənin 225 raketindən 160 ədədi sualtı qayıqlarda yerləşdirilmişdir, Rusiya 1480 raketə, 367 ədəd raket daşıyıcısına malikdir. Çin Xalq Respublikası da bu sahədə sürətlə irəliləməkdədir, belə ki, 240 ədəd nüvə başlıqlı raketə malik olan Çində 1000 ədəd yaxın mənzilli, 40 ədəd qitələrarası nüvə silahı daşımaq qabiliyyətinə malik olan raket vardır. 30 ədəd nüvə başlıqlı raketə malik olan Hindistan isə daha 90 ədəd belə tipli nüvə-raket silahı yaratmaq imkanına malikdir (24, 284).

Müasir dövrdə kütləvi qırğın silahının müxtəlif növlərinin məhdudlaşdırılması və ya aradan qaldırılması ilə bağlı görülən nəhəng işlərə baxmayaraq nüvə silahı ehtiyatlarının çoxluğu öz daxilində başqa təhlükələri saxlayır. Birincisi, nüvə silahı və onunla bağlı materialların terrorçular və digər elementlər tərəfindən ələ keçirilməsi, ikincisi, təsadüf nəticəsində baş vermiş qəzalar. Belə ki, 1950-1970-ci illər arasındakı dövrdə ABŞ ordusunda nüvə silahı ilə bağlı yüzdən yuxarı qəza baş vermişdir. 2000-ci ilin mayında ABŞ-ın mərkəzində nüvə silahı saxlanan bazaların yaxınlığında baş vermiş meşə yanğınları zamanı on min nəfərlərlə ailə qəza yerindən köçürülmüşdü (5). Çünki dünyanın heç bir ölkəsi nüvə silahı ilə əlaqədar qəzalardan sığorta olunmayıb, 1980-ci ildə ABŞ-da nüvə silahı ilə əlaqədar üç qəza baş vermişdi. Çernobılda 1986-cı ildə atom elektrik stansiyası ilə bağlı qəza nüvə silahının yarada biləcəyi fəlakətin həddlərini aydın şəkildə göstərdi. BMT Baş Məclisinin 1987-ci il oktyabr sessiyası məhz bu məsələlərlə bağlı açıq və qapalı müzakirələr aparmış, çoxsaylı sənədlər qəbul olunmuşdu.

Hazırda dünya birliyinin diqqətində olan mühüm problemlərdən biri də müasir dünyamızın reallıqlarından olan atom elektirik stansiyaları ilə bağlıdır, atom enerjisi elektrik məftilləri ilə həyat və məişətimizin bütün sahələrinə nüfuz etmişdir. Hazırda dünyanın 31 ölkəsində 449 enerji blokuna malik 191 Atom Elektrik Stansiyası fəaliyyət göstərməkdədir (18, 174-175). Keçmiş SSRİ-dəki atom stansiyalarının sayı 15 olmuşdu (46 enerji bloku) ki, bunların 10-u hazırda Rusiyanın payına düşür, 1990-cı ildə

SSRİ-də hasil olan elektrik enerjisinin 12,5 faizini AES-lər verirdi (9, 51-64). Diqqətsizlik, nasazlıq və ya təbii fəlakət nəticəsində atom elektrik stansiyalarında baş vermiş qəzaların çox ağır nəticələri olurdu ki, bu baxımdan Çernobil AES-də baş vermiş qəzanı tipik nümunə kimi göstərmək olar.

Müasiri olduğumuz yüzillikdə lokal müharibələr və münaqişələr, sürətlə silahlanmanın genişlənməsi və arasıkəsilmədən güclənməsi, onun yeni növlərinin yaradılması və istiqamətlərinin açılması üçün məsuliyyət dünya ağılığı iddiasında olan dövlətlərin, ilk növbədə ABŞ, Rusiya, Çin və s. dövlətlərin üzərinə düşür. Hazırda elmi-texniki tərəqqi elə bir vüsət götürmüşdür ki, artıq təfəkkürün hərbişdirilməsi məsələsi ortaya çıxmışdır. ABŞ kimi dünya ağılığı iddiasında olan dövlətlərin müəyyən dairələri «güc siyasətə dayaqdır» prinsipindən çıxış edərək tarixi inkişaf qanunlarını silahın köməyi ilə dayandırmaq strategiyasına rəvac verməkdədirlər. Bunun əyani təmsali dünyanın müxtəlif regionlarında dəfələrlə praktikadan çıxarılan «zor işlətmək» siyasətidir ki, məhz bunun nəticəsində hazırda Yaxın Şərq «qan çanağına» çevrilmişdir.

XX əsrin 80-ci illəri ərəfəsində «soyuq müharibənin» tarixində növbəti kəskinləşmə baş verdi, tərkisilahlı bağlı danışıqlar dayandırıldı, sürətlə silahlanma və silah ticarəti yeni fazaya daxil oldu. Nəticədə ABŞ hökuməti 1983-cü ilin martında elan etdiyi «ulduz müharibələri» proqramına son dərəcə böyük miqdarda vəsait ayırdı. Belə ki, 1983-1993-cü illər arasındakı dövrdə «ulduz müharibələri» (Strateji Müdafiə Təşəbbüsü - SMT) proqramına 70 mlrd dollardan çox vəsait xərclənməsi planlaşdırılmışdı. BMT statistikasına görə, son 40 il ərzində dünyada həyat səviyyəsi 5 dəfə, silahların dağıdıcı qabiliyyəti isə 262 dəfə yüksəlmişdir, onların hər gün yeni nəsilləri yaradılmaqda və sınaqdan keçirilməkdədir (10, 24).

Silah istehsalı və ticarətinin yaratdığı fəsadlar həmişə dövlətlərin həm daxili, həm də xarici siyasətində diqqət mərkəzində olmuşdur. Münaqişə və qarşıdurmalarla, lokal müharibə və terror hadisələri ilə dolu dünyamızda silah hər gün işlədilən vasitəyə çevrilmişdir, bu isə onun müxtəlif növlərinin istehsalını zərurətə və böyük gəlir mənbəyinə çevirmişdir. Statistikaya görə, 1980-ci ildə dünya silah ticarətinin ümumi məbləği 30 mlrd dollar idisə, 1989-cu ildə bu məbləğ 31,8 mlrd dollara çatmışdı, əgər başlıca silah satan ölkələr ABŞ və SSRİ idilərsə, silah alan ölkələrin cərgəsində inkişaf etməkdə olan dövlətlərin payı sürətlə artmaqda idi, dünyanın ən böyük silah alan dövləti Hindistan, ikinci yerdə isə Yaponiya dururdu. 1989-cu ildə dünyanın ən böyük silah satan dövləti Sovet İttifaqı

olmuşdur. 1990-cı ilə qədər bütün dünyada silah satışının 37 faizi SSRİ-nin, 34 faizi isə ABŞ-ın payına düşürdü, halbuki müasir dövrdə silah satışı ilə bağlı göstəricilər müqayisəyə gəlməyəcək dərəcədə böyükdür (10, 24).

«Soyuq müharibə» dövründə elmi-siyasi fikir, politoloqlar, dövlət xadimləri və diplomatlar nüvə silahları ilə silahlanmanı dünyada sülhün qorunub saxlanılması üçün təminat kimi qiymətləndirir, bir növ sülhə “nüvə prizmasından” baxırdılar. Sənədlər üzərində aparılan iş göstərdirdi ki, ABŞ və SSRİ rəhbərləri də «atom bombasının» sülh missiyasından rəğbətlə danışıır, atom silahının çəkindirici missiyasını xüsusi olaraq vurğulayırdılar. Böyük Britaniyanın o dövrlük Baş naziri M. Tetçer bildirmişdi ki, ikinci dünya müharibəsindən sonra bəşəriyyət yeni müharibənin olmaması üçün nüvə silahına minnətdar olduğunu yaddan çıxarmamalıdır (23, 104).

Yaranmış şəraitdə beynəlxalq təhlükəsizliyin məcburi tədbirlər vasitəsi ilə bərpası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə əsasən TŞ beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin müdafiəsi və ya bərpası məqsədi ilə məcburi tədbirlər görə bilər. Belə tədbirlərə siyasi münasibətlərin tamamilə dayandırılmasını və ya iqtisadi münasibətlərin, habelə kommunikasiya vasitələrinin kəsilməsini aid etmək olar. Bununla belə, dövlətlər və humanitar təşkilatlar sanksiyaların əhalinin bəzi təbəqələrinə, xüsusən də qadın və uşaqlara, 3-cü ölkələrin iqtisadiyyatına neqativ təsiri ilə bağlı öz narahatlıqlarını gizlətmirlər və belə vəziyyət beynəlxalq hüquqda müzakirə obyektı olaraq qalmaqdadır. Qərblülflərinə görə, TŞ hərbi əməliyyatlar vasitəsilə məcburi tədbirlər zamanı üzvlülflərlərə qarşıya qoyulmuş məqsədin yerinə yetirilməsi üçün bütün lazımi imkanlardan istifadə etmək səlahiyyəti verir ki, bu zaman münaqişədə iştirak edən tərəflərdən razılığın alınması vacib deyildir (26).

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopedisiyası. B.: Azərbaycan Ensiklopedisiyası Nəşriyyatı, 1980, IV cild, 1090 s.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi və Beynəlxalq Məhkəmənin Statutu. İlsiz, 96 s.
3. Hindistan və Pakistan atom-nüvə silahını sınaqdan çıxardılar. Ayna qəz., 1998, 21 may
4. Qasımov M.B. Bəşəriyyətin sağ qalması naminə. B.: Azərnəşr, 1991,

- 126 s.
5. Sivilizasiyanın mövcudluğunu təkcə nüvə fəlakəti təhdid etmir. Panorama qəz., 2001, 26 yanvar
 6. Tağıyeva T.M. Müasir beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri. B.: BDU nəşriyyatı, 2007, 160 s.
 7. Актуальные проблемы деятельности международные организации. М.: Мысль, 1982, 312 с.
 8. Более 50 стран подписали в ООН Договор о запрещении ядерного оружия // Международная панорама, 2017, 20 сентября // <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4577589>
 9. Велихов Е. П. От ядерной бомбы к атомной электростанции. Игорь Васильевич Курчатов (1903-1960) // Вестник РАН, 2003, т. 73, № 1, с. 51—64
 10. Гонка вооружений: вчера, сегодня...// Международная жизнь, 2003, № 2, с. 24-31
 11. Гонка вооружений продолжается | <http://inosmi.ru/politic/20171023/240591247.html>
 12. Иванова С.Л. Военно-стратегическое равновесие между США и СССР // Международная жизнь, 2003, № 12, с. 64-71
 13. Золов А.В. США: Борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики) XX век. Ч. 1, Калининград, 2000, 101 с.
 14. Киссинджер Г.Г. Ядерное оружие и внешняя политика. М.: Политика, 1959, 386 с.
 15. Кулагин В.М. Международная безопасность. Учеб.пособие. М.: Аспект Пресс, 2006, 319 с.
 16. Мир меняется и доктрины тоже...// Новое время, 1988, № 1, с. 39-44
 17. Новейшая история. М.: Наука, 1990, 124 с.
 18. Основы современной энергетики / Под ред. Е.В.Аметисова. М.: Издат. дом МЕИ, 2008, 472 с., с. 174-175
 19. Сколько ядерного оружия имеется в мире, и как осуществляется контроль над его распространением || <http://greenologia.ru/eko-problemy/yadernogo-oruzhiya-v-mire.html>
 20. Современные международные отношения. Учеб./Под ред. А.В.Торкунова, А.С.Малыгина. М.: Аспект Пресс, 2014, 688 с.
 21. Хефлинг Г. Тревога в 2000 году. М.: Мысль, 1981, 168 с.

22. Ядерное оружие: в каких странах и сколько// Риа Новости, 29.08.2016
23. Ядерное оружие после «холодной войны» / Под ред. А.Арбатова и В.Дворкина. М.: РОССПЭН, 2006, 465 с.
24. Friedman Th. Understanding globalization. The nexus and the olive tree. N-Y.: 2000
25. Levi M.A., O'Hanlon M.E. The Future of Arms Control. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2005, 438 p.
26. Zeyno Baran. The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey. 2009

ТАГИЗАДЕ КОНЮЛЬ

Докторант, Бакинский Государственный Университет

ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛИЯНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: НАУЧНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

РЕЗЮМЕ

В процессе развития человеческой цивилизации выявлены такие проблемы, которые возникали и приобретали общепланетарный характер и которых невозможно решить в отдельности отдельными государствами. Эти проблемы, которые имеют глобальный характер охватывают все сферы деятельности общества, возникали в процессе научно-технической развития, последствие может быть удалены только в сотрудничестве международного сообщества и направлены в конкретные приоритеты.

Настоящее время в системе глобальных проблем основное место занимает международная безопасность, которых тесно связано проведением разоружения и не созданием новых видов вооружения. Различные политические и стратегические исследовательские центры мира на современном этапе ведет исследования о негативных последствиях войны к человечеству и пути создание мира без войн.

На стыке тысячелетии научно-техническая революция на своем развитии совершила скоростные сдвиги, которые в предыдущие вре-

мени иногда нуждались целые веки и совершившие перемены открывали новые возможности человека, одновременно обуславляя неравномерное развитие государств в начале XXI столетия как будто возрождал международный политический пейзаж к началу XX века. В статье с научно-политической стороны анализируется и обобщается разрушающие способы научно-технической развития на фоне широкомасштабных перемен в области проблемы связанные с обеспечением международной безопасности.

Ключевые слова: международная безопасность, глобальные угрозы, международные нормы, разоружение, новое оружие, «ядерный клуб», оружие массового уничтожения, обычное оружие, быстрое вооружение, безъядерные зоны, неядерные государства.

SƏRXAN MƏZAHİR oğlu HÜSEYNLİ*Doktorant Bakı Dövlət Universiteti**serxan_service@yahoo.com*

ZEYTUN BUDAĞI ƏMƏLİYYATI VƏ TÜRKİYƏNİN QƏRARLILIĞININ QƏLƏBƏSİ

XÜLASƏ

Elmi məqalədə Türkiyənin Zeytun Budağı əməliyyatının hərbi siyasi əhəmiyyəti ilə birlikdə bu əməliyyatla Türkiyənin PKK və digər kürd silahlı birləşmələrinə vurduğu zərbə qeyd olunur. Eyni zamanda məqalədə nəinki əməliyyatın əsas səbəbləri və hədəfləri təhlil edilir, həmçinin Türkiyənin Suriya ərazisində əldə etdiyi hərbi uğurlarının diplomatiya masasında onun əlini gücləndirməsi məsələsi nəzərə çatdırılır. Bir çox dünya dövləti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tənqid olunmasına baxmayaraq bu əməliyyatın sivil ölümünü ən azı endirmək üçün xüsusi həssaslıqla aparılması və bu yöndə uğur qazanılması bütün dünyaya Türkiyə dövlətinin humanizmini açıqca göstərmişdir. Bu əməliyyat həm də Türkiyənin nə Suriya nə də özünün ərazi bütövlüyü mövzusunda heç bir güzəştə getməyəcəyini sübut etmiş və onun qərarlılığını göstərmişdir. Məqalədə həmçinin Türkiyənin Afrin əməliyyatı ilə birlikdə öz üzərində oynanılmaq istənilən oyunları pozan bir ölkədən regionda əsas oyun quran ölkələrdən birinə çevrilməsindən söhbət açılır.

Açar sözlər: *Zeytun Budağı əməliyyatı, Suriya münaqişəsi, kürd korridoru, Afrin, Menbiç, Türkiyənin qərarlılığı, oyun quran ölkə.*

Afrin-Suriyada kürdlərin çoxluq təşkil etdiyi qəsəbə və regionun adıdır. Bu şəhər Hələb vilayətinin bir hissəsi olmuşdur. Lakin, 2012-ci ildə Suriya hökumət qüvvələri burada nəzarəti itirdikdən sonra, bu ərazi Afrin Federal Regionu adlandırılmış, və Şimali Suriyada 3 de fakto kürd özünü idarə regionlarından birinə çevrilmişdir. Suriyadakı 3 kürd əyaləti bunlardır:

1. Hasaki və Qamışlı ərzailəri də daxil olmaqla Cəzirə Federal Əyaləti.
2. Kobani və Tel Abyad əraziləri də daxil olmaqla Fərat Federal Əyaləti.
3. Afrin və Şəhbə əraziləri də daxil olmaqla Afrin Federal əyaləti [1].

2011-ci ildə Ərəb baharının dalğası Suriya şəhərlərinə yayıldıqda, Afrin də bu protestolara qoşulan şəhərlərdən idi. Bu etirazlar Suriya hökumət

qüvvələrinin bu əraziləri tərk etdiyi 2012-ci ilədək davam etmişdi. Nəticədə, Kürd Xalq Müdafiə Birlikləri (YPG) Afrini işğal etmişdirlər.

Türkiyə YPG-ni PKK-ya (Kürdüstan Fəhlə Partiyası) bağlı bir terror qrupu kimi hesab etdir. Ankara, Suriya kürdlərinin separatçı meyillərinin Türkiyədəki 14 milyon kürdü ilhamlandıracağından və PKK-nın illərdir aktiv olduğu Türkiyənin cənub sərhədlərinin təhlükəsizliyinə təhlükə yaradacağından ehtiyat etməkdədir.

Türkiyə-Suriya sərhəddində PKK-nın muxtar idarəçilik yaratma cəhdləri və ABŞ-tərəfindən açıqlanan son bəyanatda SDF-ni (Suriya Demokratik Qüvvələri) Sərhəd Təhlükəsizliyi Qüvvələri kimi transformasiya etmək planları, Türkiyənin ərazi bütövlüyü və sərhəd təhlükəsizliyinə birbaşa təhlükə kimi hesab edilmiş və Suriyadakı uzunmüddətli sabillik yaratmaq naminə edilən diplomatik cəhdlərin “baltalanması” kimi qavranılmışdır [2].

Beləliklə, 20 Yanvar 2018-ci ildə, Vaşinqtonun Şimali Suriyada Suriya Demokratik Qüvvələri (kürd qüvvələri) mərkəzli sərhəd mühafizəçiləri yaratma niyyətlərini elan etməsindən dərhal sonra, Ankara şimali Suriyada Zeytun Budağı əməliyyatına başlamışdır. Əməliyyatın başlanğıcından gedişində Türkiyə çox diqqətlə hərəkət etmiş və beynəlxalq hüquq qaydalarına riayət etmişdir. Türkiyə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına ünvanladığı 22 Yanvar 2018-ci il tarixli məktubu ilə öz hərəkətini BMT Xartiyasının 51-ci maddəsi ilə əsaslandırırmışdır. Məktubun əlaqədar hissəsində deyilir: “Suriyadan bizim sərhədlərimizə yönələn təhlükə bitməmişdir. Son vaxtlar PKK/KCK/PYD/YPG terror təşkilatının nəzarətindəki Suriyanın Afrin regionundan raket hücumlarının artması və ağır atəşin Hatay və Kilis vilayətlərinə istiqamətlənməsi, minlərlə sivil və əsgərlərin ölməsi və yaralanması ilə nəticələnmişdir” [5].

Türkiyənin hərbi əməliyyatının arxasındakı strateji səbəb isə təkcə Afrindəki PKK varlığına qarşı olmayıb həm də, Türkiyənin ərazisini terrorist hücumlardan qorumaq və Suriyanın ərazi bütövlüyünü mühafizə etmək olmuşdur. NATO, AB və ABŞ tərəfindən terrorist təşkilatı kimi tanınan PKK-nın filial təşkilatı kimi fəaliyyət göstərən YPG Türkiyə Suriya sərhədlərinin 65% nəzarətində saxlayır və bu mövqelərdən Türkiyəyə hücum etmək üçün istifadə edir. Daha da əhəmiyyətli, YPG PKK-nın Türkiyə daxilində davam etdirdiyi terrorist hücumlarında həyati rol oynayır [3].

Türkiyə Suriyadakı bütün PKK elementlərini məhv etmək və öz sərhədləri yaxınlığında federal dövlətin yaradılmasını əngəlləmək üçün

Suriyada ilk hərbi əməliyyatını-Fərat Qalxanı-2016-cı ilin Sentyabrında etmişdir.Cerablus və Əl-Bab şəhərlərini tutmaqla Türkiyə,öz sərhədləri yaxınlığında kürd kantonlarını(vilayətlərini)birləşdirərək şimali Suriyada Kürd korridorunu yaratmağı hədəfləyən və beləliklə Aralıq dənizinə çıxmağa çalışan kürd qrupların qarşısını almışdır.Bununla birlikdə,Fəratın qərb sahillərinin təhlükəsizliyini zəmanət altına almaq məqsədi ilə Türkiyənin Afrin və Mənbic şəhərlərinə də nəzarət etməsinə ehtiyacı duyulmuşdur.Afrin ilk hərbi hədəf kimi seçilmiş,lakin,Rusiyadan başqa demək olar ki heç bir global və regional dövlət Türkiyənin Afrin əməliyyatını dəstəkləməmişdir.Rusiya bu əməliyyatı açıqca dəstəkləməmişdirsə də,buna qarşı da heç bir bəyanat da verməmişdir.

Zeytun Budağı əməliyyatı Rusiya və Türkiyə arasında yüksək səviyyəli hərbi və təhlükəsizlik görüşmələri sonrasında başlamışdır. Suriyadakı BƏƏS rejiminin türk təyyarələrini vurmaqla hədələməsinə baxmayaraq,Suriyanın qərb əyalətləri və paytaxt Dəməşqdə hava sahəsinə Suriya rejimi yox, rus hərbi kontingenti nəzarət edir.Belə olan halda,Afrin əməliyyatına Rusiyanın yaşıl işıq yandırması Əsədin hava müdafiə qüvvələrini oyundan kənar etməyə kifayət etmişdir.Türkiyə əməliyyatla bağlı Dəməşqi əvvəlcədən xəbərdar etdiyini iddia etsə də, bu iddialar Suriya xarici işlər nazirliyi tərəfindən təkzib edilmiş,bunların Türk rejiminin yalanlar silsiləsinin bir hissəsi olduğu söylənilmişdir.Əməliyyatı “vəhşi təcavüz” adlandıran Suriya hökuməti bunun Suriyanın suverenliyinə yönələn Türk təcavüzünün sonuncu pilləsi olduğunu bildirmişdir [4].

B.Əsədin bu əməliyyatla bağlı kəskin mövqeyinə baxmayaraq,Rusiya ABŞ-ın Suriya siyasətini pozmaqla bağlı həmfikir olduğu Ərdoğanın arxasında durmuşdur.Rusiyanın Xarici İşlər Naziri Sergey Lavrov və digər rus rəsmiləri ABŞ-ın Türkiyəyə qarşı provakasiyalarını qınamışdır.Rusiyanın dövlət nəzarətindəki mediası da Amerikanın “Sərhəd Təhlükəsizlik Qüvvələrini” inşa etmə təşəbbüsünü Türk təcavüzünün qıcıqlandırıcısı adlandırmışdır.Rusiyanın bəyanatları Türkiyənin bəyanatları ilə üst-üstə düşmüş və Türkiyənin əməliyyatlarını legitimləşdirməsinə kömək etmişdir.Afrin və Mənbicdəki cəbhə xətlərində dislokasiya olunmuş rus qüvvələri əməliyyatdan əvvəl geri çəkilmşidirlər[6].

Görünən odur ki,Rusiyanın məsələyə baxışını 3 əsas dinamika formalaşdırmışdır.Birinci dinamika, İdlib regionunda davam edən qeyri-konflikt zonası razılaşmasına Türkiyənin əhəmiyyətli dəstək verməsi olmuşdur.Rusiya Türkiyənin siyasi danışıqlar prosesinin üçtərəfli (Rusiya-Türkiyə-İran) səviyyədə saxlanılmasında həyati rol oynadığını görür.İkin-

cisi,Rusiya Ankaranın PKK-ya qarşı orta-müddətli planı üzərində maksimum strateji üstünlük əldə etmək məqsədi ilə Türkiyə və ABŞ arasındakı siyasi anlaşmazlıqdan istifadə etməyə çalışır. Üçüncüsü,Rusiya Suriyanın ərazi bütövlüyünün özü üçün prioritet olduğunu göstərmək istəyir.Bu mənada Türkiyənin Suriyadakı hərbi varlığı ABŞ-ın Suriyanı parçalamaqla bağlı strateji planının qarşısını ala bilər.Bu üç ölçü həm də Türkiyəyə ABŞ-ı Fərat çayının şərqı ilə bağlı hərəkətlərdən yayındırmaq üçün daha çox strateji manevr imkanı verə bilər.Türkiyənin hərbi qərarlılığına və Rusiyanın ABŞ-ın PKK hərbi qabiliyyətini möhkəmləndirməyə yönələn strateji kursunu məhdudlaşdırma imkanlarına baxmayaraq,ABŞ, Türkiyənin hərbi əməliyyatını öz maraqlarına zidd ,çılğınlıq hesab etdiyindən bu elə də asan olmayacaq [7].

Zeytun budağı əməliyyatının 4 əsas məqsədi

Ankara Zeytun Budağı əməliyyatı ilə bir çox müxtəlif siyasi məqsədlərə nail olmağa çalışır.Birincisi daxili məqsəddir.ABŞ-ın YPG qüvvələrindən 30.000 lik sərhəd mühafizəçiləri yaratmaqla bağlı PYD-yə dəstəyinin pik nöqtəsi olan bəyanatı, Türkiyədə hökumətə ictimai təzyiqi artırmış,onu PYD-nin şimali Suriyada genişlənməsi ilə birlikdə öz ərazisinə qarşı artan real meydan oxumalara daha kəskin qarşılıq verməyə yönəldmişdir.

İkinci əsas məqsəd isə Türkiyəni Suriya müəmmasında güclü və labüd aktor halına gətirməkdir.Sərt gücə arxalanan bu yanaşmanın məqsədi Suriyanın gələcəyi ilə bağlı planlanan danışıqlarda-hansı ki Türkiyə rejim dəyişikliyi gündəliyindən Suriya kürdlərinin ərazi ambisiyalarının qarşısını almaq gündəliyinə geri çəkilməkdir- Türkiyənin rolunu gücləndirməyə yönəlmişdir.Zeytun Budağı əməliyyatı Türkiyədə 2016-cı ilin İyulunda baş vermiş uğursuz çevriliş cəhdindən sonra Türkiyənin sərhədlərindən kənarda əməliyyat aparmaq qabiliyyəti ilə bağlı yaranmış şübhələri də dağıtmış,beləliklə onun diplomatik təsirini möhkəmləndirməsinə yardım etmişdir.

Üçüncü komponent isə cəkindirmə ilə əlaqədardır.Bu cür güc tətbiqi ilə Türkiyə ABŞ və NATO-dakı müttəfiqlərini PYD-yə arxa çıxmaqdan cəkindirməyi hədəfləmişdir.Əməliyyatın miqyası ilə bağlı Türkiyənin prezidenti və hökumətinin ritorikası yetərinə aydın olmuşdur.Buna əsasən əməliyyatın birinci fazası YPG yarımhərbi elementlərinin sığındığı Afrin şəhəri tutulanadək davam edir.Əməliyyatın üçüncü fazası isə Fərat çayının qərbində ABŞ-ın nəzarət etdiyi Mənbici tutmağı nəzərdə tutur [8].

Sonuncu əhəmiyyətli məqsəd isə Türkiyənin Suriyadakı əsas müttəfiqi olan Azad Suriya Ordusunu radikal hərbi birləşmədən Suriyada əsas leqal aktor halına transformasiyasını təşkil etməkdir.

Dünya dövlətlərinin əməliyyata reaksiyası və Türkiyənin qərarlılığı Azərbaycan, Qatar kimi ölkələrin bu hərbi əməliyyata dəstəklərini ifadə etmələrinə baxmayaraq, bir çox dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar bu əməliyyatı tənqid etmişdirlər. Bir neçə tənqidi örnəklərə nəzər salaq:

21 Mart 2018-ci ildə, Almanıyanın kansleri Angela Merkel Türkiyənin Afrinə hərbi hücumunu tənqid etmişdir. "Türkiyənin bütün qanuni təhlükəsizlik maraqlarına baxmayaraq, hal-hazırda Afrində baş verən minlərlə sivilin təqib edilməsi, öldürülməsi və ölkəni tərk etməyə məcbur olması halları qəbul edilməzdir." deyərək bəyan etmişdir [9]. Fransa prezidenti Emanuel Makron isə 31 Yanvar 2018-ci ildə vurğulamışdır ki, əgər Zeytun budağı əməliyyatı Türkiyə sərhədlərini terroristlərdən qorumaq məqsədindən başqa niyyətlər daşıyarsa və işğala çevrilirsə, bu Fransa üçün real problem deməkdir. Makron həmçinin Türkiyənin Suriyanın ərazi bütövlüyünə hörmət etməli olduğunu bəyan etmişdir [10]. Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) isə Türkiyə hökumətinin sosial media istifadəçilərinin əməliyyatı tənqid etmələrinə görə həbs etməsini tənqid etmişdir [11].

Pentaqon sözcüsü isə məsələyə bu cür münasibət bildirmişdir: "Biz bütün tərəfləri münaqişədən çəkinməyə və daha vacib məsələ olan İŞİD-in məhvinə çağırırıq." Sözcü daha sonra PKK ilə bağlı Türkiyənin qayğılarını anladıklarını əlavə etsə də, zorakılığın azaldılması və Türkiyənin əsasən İŞİD-lə mübarizəyə fokuslanmasını görmək istədiklərini bəyan etmişdir [12]. 21 Yanvarda 2018-ci ildə, Misir Türkiyənin Afrin regionuna hərbi əməliyyatını qınamış, bunun Suriyanın ərazi bütövlüyünə ciddi təhlükə olduğunu söyləmişdir. Sitat: "Misir hesab edir ki, Suriyanın suverenliyinin hal-hazırda davam etdirilən pozulması qəbul edilməzdir" [13]. İran prezidenti Həsən Ruhani, Türkiyədən dərhal bu əməliyyatı dayandırmağı tələb etmişdir [14]. İraq Hökuməti də əməliyyatı qınamış, Xarici İşlər naziri İbrahim əl-Cəfəri "Biz istənilən xarici dövlətin başqa ölkənin daxili işlərinə müdaxiləsini rədd edirik" demişdir [15].

Yuxarıda qeyd olunan bəyanatlardan aydın olduğu kimi beynəlxalq aktorlar və dünya ictimaiyyəti Türkiyənin təhlükəsizlik qayğılarını qəbul etsələr də daha çox sivil ölümləri və Suriyanın suverenliyi məsələsini üzərində durmuşlar. Buna görə də Türk ordusu sivil ölümlərini minimuma endirmək üçün çox ehtiyatla davranmış və bu əməliyyatın sürətinə öz təsirini göstərmişdir. Eyni zamanda Türk rəsmiləri Suriya torpaqlarını işğal etmək niyyətində olmadıqlarını əksinə Suriyanın suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət və dəstək göstərdiklərini dəfələrlə bəyan etmişlər.

Dünya dövlətlərinin çoxsaylı tənqidlərinə baxmayaraq, Türkiyə Afrin

əməliyyatında qətiyyət və siyasi iradə nümayiş etdirmişdir. Və bir çox Türk rəsmisinin əvvəlcədən bəyan etdiyi kimi, Türkiyənin şimali Suriyada hərbi irəliləyişini heç bir güc əngəlləyə bilməmişdir. Afrin əməliyyatının başlanğıcından etibarən Türk xalqı və Türkiyədəki bütün siyasi qüvvələr hökuməti və ordunu dəstəkləmişdirlər. Beləliklə, bu dəstək xarici tənqid və təzyiqlər qarşısında hökumətin əlini gücləndirmişdir.

Hazırda Türkiyə öz strategiyasını iki coğrafi zonada reallaşdırmağa çalışır. Türkiyənin ilk və ən vacib məqsədi, Fəratın qərbində olan PKK varlığı və hərbi imkanlarını azaltmaq və ABŞ və PKK-nın birgə işlədiyi Mənbic də daxil olmaqla PKK nəzarətindəki bütün əraziləri terrorçulardan təmizləməkdir. Bu mənada Afrin regionu Türkiyənin regionda güclənən PKK təhlükəsini yayındırmaq məqsədi güdən oyun planının və bu istiqamətdəki hərbi və siyasi strategiyasının birinci vacib astanasını simvolizə edir. Zeytun budağı əməliyyatı ilə, Ankara Türkiyə sərhədləri boyunca Fərat çayının şərqindəki PKK varlığı ilə bağlı onlara himayədarlıq edən ABŞ-a da təsir göstərəcək.

Başqa sözlə, Türkiyənin Fəratın qərbindəki varlığı və qüvvətlənməsi, PKK və ABŞ-a hərbi və siyasi səviyyələrdə təzyiqin bir elementi kimi çıxış edəcək. Görünür, Zeytun Budağı əməliyyatı Türkiyə sərhəddindən kənarda, Suriyada PKK terror təşkilatına ilk ciddi məğlubiyyəti gətirəcək. Bu məğlubiyyət şimali Suriyada güc dinamikalarını və Türkiyə-ABŞ münasibətlərini kəskin dəyişəcək və Suriya vətəndaş müharibəsində Türk hərbi strategiyasını yenidən tənzimləyəcək [16].

Nəticə

Afrin əməliyyatının əsas məqsədi PKK terror təşkilatının Suriya qolu olan Demokratik Birlik Partiyası (PYD), eləcə də Xalq Müdafiə Birliklərini (YPG) Türkiyənin yaxın sərhədlərindən geri püskürtməkdir. Heç kəsə sirr deyil ki, münaqişənin əvvəlindən etibarən Türkiyə Suriya ilə sərhədlərinə nəzarət etmələrini əngəlləmək məqsədiylə PKK/YPG terror elementlərinə qarşı şimali Suriyada geniş miqyaslı əməliyyata can atırdı.

Nəticədə, şübhə yoxdur ki, Türkiyənin müvəffəqiyyətli Afrin əməliyyatı onun konfliktin həllinə yönəlmiş sülh danışıqlarında əlini gücləndirəcək. Bəzi analitiklərin iddia etdikləri kimi, Türkiyə Suriya sahəsində təsirini nə qədər gücləndirərsə, diplomatiya masasında da mövqeyini o ölçüdə möhkəmləndirəcək. Zeytun Budağı əməliyyatı bütün dünyaya Türkiyənin qərarlılığını və terrorizmə qarşı amansızlığını nümayiş etdirmişdir. Və bununla da Türkiyə öz ərazi bütövlüyünə təhlükə yarandıqı

təqdirdə heç vaxt sakit və seyrçi qalmayacağı barədə global və regional güclərə tutarlı mesaj vermişdir. Bu əməliyyatla Türkiyə bütün dünyaya onun iştirakı olmadan Yaxın Şərqdə heç bir təməl siyasi və ərazi dəyişikliyinə olmayacağını elan etmişdir. Afrin hərbi əməliyyatı həmçinin Türkiyənin regionda yalnız qurulan oyunları poza bilən dövlət deyil, eyni zamanda oyun quran bir dövlət olduğunu göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tomy Perry and Orhan Coşkun, “U.S.-Led Coalition Helps to Build New Syrian Force, Angering Turkey”, Reuters, January 14, 2018.
2. Kyle W. Orton, “The Error of Arming the Syrian Kurds”, The New York Times, June 6, 2017.
3. Anadolu Agency, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/afrinde-terror-orgutu-pyd-pkk-hedeflerinden-108i-vuruldu/1036861>, Accessed on : Jan. 23, 2018.
4. Hurriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-haberi-cerablus-operasyonunda-son-durum-40207104>, Accessed on : Jan. 23, 2018.
5. Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cerablusa-firat-kalkani-harekati>, Accessed on: Jan. 26, 2018.
6. Turkish General Staff, Press Release Jan. 21, http://www.tsk.tr/Basin-Faaliyetleri/BA_49, Accessed on: Jan. 26, 2018.
7. Eugene, L. McFeely, Balancing Kinetic Effects of Airpower with Counterinsurgency Objectives in Afghanistan, U.S. Army War College Class of 2009, Carlisle Barracks, 2009, p.11.
8. Hurriyet Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-launches-major-land-operation-into-ypg-militants-in-syrias-afrin-126031>, Accessed on: Jan. 23, 2018.
9. Turkey rejects Angela Merkel's criticism over Afrin offensiv. Deutsche Welle. 22 March 2018.
10. Civilians pay price as Turkey battles Syrian Kurds. Associated Press. Retrieved 1 February 2018.
11. Was Erdogan macht, hat nichts mit Selbstverteidigung zu tun. Der Spiegel. 19 March 2018.
12. ABD'den ilk tepki: Türkiye'nin PKK ile ilgili güvenlik kaygılarını anlıyoruz. Retrieved 20 January 2018.
13. Egypt says Turkish capture of Afrin an 'infringement on Syrian sovereignty. Ahram Online. 21 January 2018.

14. Iran urges Turkey to stop army offensive in northern Syria. Reuters. 5 February 2018.
15. Iraq rejects Turkish military 'intervention' in Afrin, FM. Rudaw. 4 February 2018.
16. Hurriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/terror-mevzilerine-kartal-ve-pars-vurusu-40723074>, Accessed on: Jan. 28, 2018.

САРХАН ГУСЕЙИНЛИ

*Докторант Бакинского государственного университета
serxan_service@yahoo.com*

ОПЕРАЦИЯ ОЛИВКОВОЙ ВЕТВЬ И ПОБЕДА ТУРЦИИ

РЕЗЮМЕ

В этой статье подчеркивается военное и политическое значение турецкой операции «Оливковая ветвь». В то же время анализируются не только основные причины и цели операции, но и военный успех турецкой армии в Сирии и ее влияние на расширение ее полномочий на столе дипломатии. Несмотря на критику со стороны многих мировых государств и международной организации, чувствительность операции по минимизации гражданской смерти и достижению успеха в этом смысле продемонстрировала гуманность Турецкой Республики. Эта операция также доказала, что Турция никогда не будет идти на компромисс в вопросе как о сирийской, так и о своей собственной территориальной целостности и указала на ее решительность. В статье также подчеркивается, что при операции Африн Турция превращается из государства, которое может помешать игре против него крупному игроку в регионе.

Ключевые слова: *Операция Оливковая ветвь, Сирийский конфликт, Курдский коридор, Африн, Менбий, решительность Турции, геополитика*

ENGLISH VERSION

Prof. AMİL MAHARRAMOV

the chair of the department of the Economics and Management

Baku State University

e-mail: amagerramov@gmail.com

ZİVAR SAFİYEVA

PhD student, Baku

State University

e-mail: safiyeva_zivar@mail.ru

THE ROLE OF THE PROCESSING INDUSTRY AT THE CONTEMPORARY STAGE OF THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN

Recently, the role and place of manufacturing in the development of countries and individual regions, its role in the socio-economic plan and its place in the economies of countries has changed significantly. Its importance in GNP (gross national product) and, of course, in the number of people engaged in agriculture has decreased.

The manufacturing industry of such oil countries as Azerbaijan has its specialization in the production of oil products, which based on local energy and raw materials.

Development and introduction of our country's economy into the global world economic process is possible if a structural industry created that would correspond to the structure of economically developed countries. However, the discrepancy that exists between the structures does not allow our products to be uncompetitive, creates its non-demand on the world market.

The article gives a general concept of the development of manufacturing industry in Azerbaijan, its impact on the economy of the country. Also in the article some analyzes of the current state of the manufacturing industry are conducted, and ways of development of this sector of economy of our country are offered.

Keywords: *Azerbaijan, manufacturing industry, oil sector, not oil sector, innovation, investments.*

Manufacturing industry belongs to those industries which are connected with production and processing of products, and are engaged in ei-

ther creation of new goods, or addition of cost. The industrial branch makes a considerable portion of the real economic sector in the developed countries. The final products can or serve as a ready-made product to sale for clients, or as the intermediate products used in production.

The processing productions have arisen with the advent of technological, social and economic transformations in the western countries in the 18-19th centuries. It was widely known as industrial revolution. It has begun in Great Britain and has replaced labor-consuming textile production with mechanization and use of fuel.

The processing productions are the main sectors of production of wealth. These industries use various technologies and methods widely known as management of productions. Production branches are widely classified in machine-building branches, construction branch, electronic industry, chemical industry, power, the textile industry, food industry and production of drinks, metalworking, and production of plastic, transport and telecommunications.

Production branches are important for economy as they use a huge share of labor and produce the materials demanded for sectors of a strategic importance, such as national infrastructure and defense. However not all processing productions are favorable to the country as some of them create negative outer effects with huge social expenses. Expenses on liberation of such branches are even exceed the benefits received by them. With reduction of prices of oil, there is decrease the rate of industrial production in Azerbaijan is observed. In raw economy (in this context are oil) in a different way and cannot be. More than a decade industrial production grew in the oil sphere. According to the State Statistics Committee of the AR, there is a decline in production in the oil sector. In addition, this is quite natural, given the acute crisis in the oil industry, connected with the fall of oil quotations.

Thanks to the appearing technologies around the world, world-manufacturing industry has developed and has introduced several new technologies within the competence. Economists consider that world manufacturing industry is the sector, which generates a lot of wealth. Creation of jobs, introduction of the latest technologies, real income from deliveries have, etc. created the favorable atmosphere in world production.

The countries differ from among themselves not only for a geographical location, the territory sizes, to form of government, but also on levels

of social and economic development. Our world is extremely diverse and to group the countries in this sign, it is necessary to consider many factors. Treat them: economic capacity of the country, country share in world production, structure of economy, degree of her involvement into the international geographical division of labor, territorial structure of economy, demographic indicators, etc. The most widespread quantitative indices reflecting the level of social and economic development: the gross domestic product (GDP) — the cumulative cost of all benefits made in the territory of this country in a year (in terms of money); the gross national product (GNP) is GDP minus profits of the foreign companies in this country, but with addition of the profits got by citizens of the country beyond her limits.

We explain lines of similarity and distinction with a natural and resource factor, but the main thing is the economic factor. Developing countries just have no means for development of the latest branches; there is not enough qualified work force because of outflow of qualified specialists in the developed countries. Besides, these or those branches of specialization "are just imposed" to develop countries, by granting funds for development of those branches in which receiving production the developed countries, but which for various reasons are more favorable for transferring to the countries of "the third world" are interested. Especially it is noticeable on the example of transfer to developing countries of ecologically "dirty" branches of chemistry, metallurgy, and pulp and paper industry.

Tab 1.

Branches of development of manufacturing industry in developed and developing countries. [1]

The developed countries	Developing countries
Mechanical engineering (especially electronics)	Mining industry
Instrument making,	fuel industry,
Aerospace branch,	metallurgy,
Production of chemistry of organic synthesis,	light industry,
Microbiological industry	Agriculture

In recent centuries, due to the industrialization of society on a global scale, the volume of industrial production and the number of people employed in the industrial sector was increased. Now the international economic relations are the main link of development of all countries. Azerbaijan Republic not an exception. Optimization of economy, increase in competitiveness of economy creates a favorable environment for development of the industry of the country.

In Azerbaijan, the first origin of oil and his production falls on 1848. This process is considered of the beginning of industrialization. Industrialization is important in many spheres, such as employment of the population, in scientific spheres, cultural and of course economic spheres.

The development of oil-related industries was due to an increase in oil production in the second half of the 19th century. Over time, the industrialization connected with development of the industry in the sphere of oil production and the spheres of non- oil sector adjoining to her has captured also regions of the country as well. The industry - one of the main and developed fields of national economy is consisted of. Connecting this sector in itself as oil area, non-oil areas (fuel and energy, chemical, machine-building, food, easy, etc.) economies, have begun to develop with the middle of the last century, in particular in the 70-80th years thanks for hardworking of the national leader Heyday Aliya. Here it should be noted also development of the non-oil sector. The new industries connected with the non-oil sector also fall on that period. Diversification of the economy was achieved by the developed strategy Azerbaijan, which survived the transition period and created a strong economy, benefited from natural resources profitably and, through revenues from the sale of oil resources, succeeded in diversifying the economy and minimizing its dependence on oil. Because of this strategy, the consecutive tendency of growth in construction, tourist, agricultural, transport, information spheres and in the sphere of communication technologies continues to be observed. It is possible to give creation for the last 8 years as an indicator of this tendency more than 1 million new jobs most of which part falls to the share of the non-oil sector. During this period, the diversification of the industrial sector was accelerated, and funds were allocated for the development of the country's industry.

In the country there are favorable environment, enough the qualified work forces. The foundation of use of hydro carbonic resources of Azerbaijan for the benefit of the people was laid during this period when they

inference of "The contract of a century". Our main goal is to make the right use of the gifts that we have. The reforms undertaken by our government for the purpose of improving of welfare of the population and national economy, was yielded big results in the form of signing of numerous contracts with foreign countries. Because of a policy of "open doors», the number of the foreign enterprises increased in the country several times.

However, for improving of the existing industrial activities of the country, shall be carried out research and development. These operations are directed to developed of quality, a method and manufacturing techniques of a new product. Research and development, taking into account their use, we can divide into three groups: fundamental research, applied research and search development. Fundamental-this the practical or theoretical researches directed to obtaining new knowledge without determination of specific goals.

Application-oriented-this the researches directed to knowledge acquisition for the purpose of their practical use in manufacture of innovations.

The experimental development is the activities based on knowledge gained because of scientific research or practical experience and is directed to creation or future improvement of new products, materials, processes of equipment, services and systems.

In addition, for successful carrying out the previously mentioned researches it is necessary to develop an industrial sector.

For the purpose of increase in efficiency and quality, indicators of operation of all branches and links of industrial production use a concept industrial economy. She studies forms of manifestation of economic laws in the industry, develops system and methods of managing. Includes economy of separate branches (the carbon, oil-processing, gas, chemical, light, food industry; metallurgy, power engineering, mechanical engineering, etc.).

There is close connection between the expenses directed to a research and development of the country in general and expenses on economic development, on the level of competitiveness and the profit of the country. Several factors affect the amount of expenditure aimed at the development of the country. Treat them: the level of development of the country, structure of economy and the industry, the number of the large enterprises on territories of the country, level of readiness of technicians, scientific and technological structure of the country, and a possibility of an entry into the international market. Carrying out a number of these actions gives some

advantages to the country:

- Competitive advantage;
- Attraction of foreign investments;
- Increase in productivity;
- Decrease in technological dependence.

Productivity of the industry depends on what place in the market will receive the made product.

Therefore, the effective structure of production has to meet the following requirements:

1. The production structure has to be simple
2. On the territory of the enterprise, different areas must be precisely located in accordance with the production unit
3. Proportionality between branches should be observed
4. There has to be a stable form of cooperation of specialization of branches
5. The structural elasticity has to promote changes of a structure of the organization. [2]

For the last ten years, in Azerbaijan the output of industrial output has increased by two, 7 times. In 2007 the specific weight of mining industry and production of oil products in the industry, according to the State Statistical Committee was 80, 5%. In 2015, the similar indicator was already 74, 6%. Thereby the specific weight of non-oil industry in 2007-2015 has increased from 19, 4% to 25, and 4%. A number of measures for improvement and modernization of the industry and diversification of the non- oil industry are carried out. Priority is the opening, along with traditional industries and new industrial parks, improving the potential of the regions, developing industry with use innovations. [3]

According to the order of the president of Azerbaijan Republic, which guided by paragraph 32 of article 109 of the Constitution of the Azerbaijan Republic, for acceleration of industrialization of national economy, more effective use of the available potential for transformation of Azerbaijan into the powerful industrial center, it has been decided:

1. To declare 2014 in the Azerbaijan Republic "Year of the industry".
2. To the Ministry of Economy and Industry of the Azerbaijan Republic to prepare and submit to the President of the Azerbaijan Republic the plan of measures, connected with the announcement of 2014 in the Azerbaijan Republic "Year of the industry" in a month.

Tab 2.

GDP of the oil and non-oil sector of the economy in million manat.
(2005-2015) [4]

	Oil sector	Non-oil sector	GDP - Total
2005	5,520.9	6,055.1	12,522.5
2006	10,091.8	7,630.0	18,746.2
2007	15,914.2	10,576.1	28,360.5
2008	22,251.3	15,197.3	40,137.2
2009	16,065.5	16,726.0	35,601.5
2010	20,409.5	19,179.0	42,465.0
2011	25,829.9	23,196.1	52,082.0
2012	24,487.3	26,864.4	54,743.7
2013	23,778.1	30,525.9	58,182.0
2014	21,405.2	33,195.9	59,014.1
2015	15,346.2	34,500.9	54,352.1

3. to the cabinet of the Azerbaijan Republic:

3.1. In three-months term to prepare and submit to the President of the Azerbaijan Republic the draft of "The state program of development of the industry in the Azerbaijan Republic for 2015-2020"

3.2. Resolve other questions following from the present order. [5]

Large-scale work on the implementation of the road strategic map began. In the decree of the president of the Azerbaijan Republic of December 06, 2016 about "The main directions of the strategic road map of national economy and the main sectors of economy" he noted, that in the long term the economic policy, and maintaining macroeconomic stability and dynamic economic development of the country. Strategic road maps not simple documents. In them, the main fields specified of activity of economy, in particular the directions defined of priorities of development of the non-oil sector. About 400 local and foreign experts participated in drawing up these documents, about 150 meetings from 4 thousand have been held by representatives. The strategic policy directly directed to improvement of a macroeconomic condition of the country, not only in the capital, but also in regions. However, disproportions in economic development of different regions, influences negatively steady prosperity of economy.

In regions of the country non-oil industries are generally developed. Successfully pursued social economic policy positively has affected also

the non-oil sector of the industry, and has increased activity of the works, which carried out in this direction. The received achievements have created conditions for high-quality improvement of the industry of the country. Thus for the last years the industry has increased by two, seven times, and the industry of the non-oil sector by two or three times.

Tab 3.

The share of industrial production in the country's economy for
2016. [6]

Industrial production	Share in %
Mining industry	71,8
Manufacturing industry	22,6
Agriculture	6
Electricity	4,9
Water supply	0,7

In recent years, important work were on the construction of new industrial enterprises and the reconstruction of existing ones. Improvement of industrial force and construction of the new plant in Garadagh, construction and commissioning of new cement works in Gazagh and Nakhichevan, aluminum-processing complex in Gandja, activity of the shipbuilding plant, gold-copper processing in Dashkesen and Gedebeq, steel pipes of Sumgayit, creation of the Azerbaijani Complex of Production of Steel create ample opportunities of further bigger diversification of the industry of the country. Along with it, the works, which carried out on modernization of the petrochemical industry of Sumgait, given the chance of future development of the industry of non-oil sector of national economy.

We achieved considerable success in the field of development of mechanical engineering and equipment manufacturing which are the main range of non-oil sector of national economy. Creation of automobile plants in Nakhicevan, production of tractors in Ganja, have a huge role in ensuring demand for vehicles due to local production.

By the structure and composition, manufacturing industry is various. Use of innovations in manufacturing industry led to development of sys-

tems of automatic check in trade, automatic identification of objects and global positioning (GPS) in transport and in logistics.

Azerbaijan now at a stage of development of manufacturing industry. Maintenance of this sector is possible with the import of foreign investments into the economy of the country. With a high growth of inflow of investments, the state has to know precisely where and in what proportions to direct these investments.

Generally, branch of non-oil priorities of Azerbaijan for the foreign companies can be the following:

- Chemical industry;
- Metallurgical complex;
- Branches of the light and food industry;
- Agriculture;
- Construction industry;
- Pharmaceutical industry;
- Actual potential of cooperation with foreign investors in the sphere

of information technologies, tourism, telecommunications, educations and in ecological projects.

At present, in Azerbaijan, there is an urgent question of the development and support of manufacturing enterprises. In the republic, the development of the industrial sector give special and not less importance, direct and indirect tools for regulating industry developed. The problems of the processing industry arise as an objective factor that depends on the potential of the internal market, the degree of access to the markets of neighboring states, the investment attractiveness of the non-oil sector in comparison with the oil and gas or metallurgical industry.

In conclusion, we should note that Azerbaijan has very rich subsoil, which used rationally. Given the number of people in the country and the amount of resources, the state can well have a much higher living wage. It is important to extract and further process resources before produced the final product. Often valuable intermediate resources, which can be brought to the product, are simply recycled or exported at low prices. When implementing of a full cycle of processing, many enterprises will solve many problems, produce their own production and consumption of domestic products in the country, because imported goods are much more expensive and have already covered with a significant part of the market in the country. We should look for ways to reduce the price of domestic products,

which will lead to the circulation of the currency inside the country, reducing dependence on imports.

Tab 4.

Production of goods and services, by types of industrial activity for 2015-2016. in thousands of manat. [7]

Production of manufacturing industry	Production of goods and services, actual prices results		
	Since the beginning of the reporting period	In the corresponding period of previous year	in comparison with the same period of previous year, percent
Food	214423.9	188695.5	113.6
Drinks	9395.9	14283.3	65.8
Tobacco products	5661.1	2411.7	234.7
Weaving	3413.0	265.7	1284.5
Clothes	815.3	1166.4	69.9
Skin, skin products	52.3	858.5	6.1
Products from a tree, except furniture	84.7	122.2	69.3
Paper and cardboard	926.0	2862.9	32.3
Polygraphy	1089.0	965.9	112.7
Oil products	178701.1	214190.7	83.4
Chemical industry	29332.2	35164.0	83.4
Pharmaceutics	-	27.1	32.5
Rubber and plastic products	5781.5	4927.8	117.3
Production of construction materials	4683.8	28607.3	16.4
Metallurgy	14290.1	17951.2	79.6
Finished metal products	7877.1	5026.4	156.7
Computer, electronic and optical products	2091.4	651.5	321.0
Production of the electrotechnical equipment	3315.7	6154.0	53.9
Production of cars and equipment	8039.0	14845.8	54.1
Vehicles, trailers and semi-trailers	11723.3	6244.2	187.7
Production of other vehicles and equipment	827.4	925.8	89.4
Production of furniture	1961.0	1459.3	134.4
Other industrial goods	675.9	182.5	370.4
Machines and equipment for mounting and repair	64761.3	10379.2	624.0

LITERATURE

1. <https://geographyofrussia.com/obrabatyvayushhaya-promyshlennost-mira>
2. "The economy of the firm" A.M.Magerramov, L.Abishly. Baku-2013
3. <http://cesd.az/new/index.php/tag/center-for-social-and-economic-development/?paged=51&lang=ru>
4. The non-oil sector as a competitive factor of Azerbaijan's economic development. Huseynov Shahin Ragim, Moscow, Russia
5. <http://ru.president.az/articles/10793>
6. <http://senaye.gov.az/content/html/3578/attachments/>
7. International experience in support of research and development activities by industry enterprises. Baku 2015
8. Constitution of the Republic of Azerbaijan
9. http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Industry/_industry_a.html

ELMAR DADASHEV*Baku State University**Lecturer of the « World Economics» department***PROPERTY AS A BASIC INSTITUTION OF BUSINESS
CLIMATE FORMATION****SUMMARY**

Property occupies a central place in the economic system. It gives an economic opportunity to connect the worker with the means of production, the purpose of the functioning and development of the economic system, the social structure of society, the nature of the incentives for work, the way in which the results of labor are distributed. Property relations form all other types of economic relations, they are system-forming and therefore basic. The economic essence of property is built on the relationship between the subject-owner and object-property. As a rule, property is something on which the production process depends - economic resources, factors of production. The ownership structure has great importance for the national economy, since it determines the nature and essence of the processes that take place in it - production, consumption, distribution.

The structure of ownership in the national economy reflects the nature of the existing interrelations between the objects and the subjects of ownership. It is specific for each certain country and formed under the influence of a combination of historical, cultural, psychological factors.

Keywords: *socio-economic system, social efficiency, economic turnover, individual owner's motives, separation of property rights, private property, cooperative ownership, joint-stock ownership, state ownership, effective use of specific property objects, public policy of regulation.*

The basis of any socio-economic system is property in its various forms. Regardless of which economic system dominates in a given society, regardless of the type of economy and form of management, there is always a certain basic economic factor that underlies the functioning of the economic system and postulates the rules for conducting economic activities. Such a factor is property. The Institute of Property is the basic in structure, both theoretical model, and any real social and economic system. Since it

begins reforms, with a modified institute they also end. But, as practice shows, redistribution of property rights does not lead to an increase in economic and social efficiency. Let's try to explain the situation a little using the different theoretical approaches, but we will be guided by the holistic perception of the property category. Economic rights determine the opportunities for people in the sphere of activities related to the use of limited resources as a factor of public welfare (for example, the right to economic activity, property rights, etc.). Non-economic rights lie outside the sphere of economic relations, although to some extent depends on the state of this sphere (for example, the right to life, the right to education, etc.). The basis of the system of economic rights is the ownership right. It expresses the relation between participants in economic activity about resources and is therefore a social relation. This right has economic sense only for limited resources, the use of which is competitive, and establishes the order of access to them. In this sense, property rights are understood as regulated restrictions on access to a resource.

The specific ownership right is characterized by its subject, object and structure. The subject of law (owner) is a person who has legalized unconditional powers to establish (regulate) the order of access to the relevant resource and its involvement in the economic turnover and to which all positive and negative results of the decision are obtained. Individuals (individuals), a group of individuals, and legal entities can act as subjects of law. The property right is shared by many participants in economic activity into two camps: owners - those who determine the order of access to a particular resource, and not owners - those who are forced to follow this procedure. In this respect, each specific right represents the point of contact of interests of different persons. Therefore, their public recognition, authorization is important. Accordingly, the property rights are behavioral relations between people that arise in connection with the existence of limited resources and determine the order of their use as sources of well-being. The presence of a legal entity means that the involvement of economic resources in circulation is a product of subjective choice. The choice reflects the individuality of the owner's motives and his evaluation of the resource as a factor in the growth of his well-being. In view of their individuality, the choice can turn into different solutions. A partner can decide on immobilizing a resource, on the independent use of its useful properties, on providing the possibility of using these properties to other persons. The object

of ownership is a resource for which access is limited. An important characteristic of the object is its specialization - the range of application possibilities, which is determined by the resource properties and available technologies. In terms of specialization, resources can be divided into three types:

a) Interspecific (completely specific): this type of resource is valuable only in one application. In other circumstances, their properties can not be used, and the resource loses its value.

b) specific: these resources allow for alternative use, but their value in different ways of use is unequal. Such resources are a product of specialized investments that form properties that meet specific conditions of use. Accordingly, their use is most effective where these conditions exist.

c) general: the value of these resources does not depend on the specific technology from the set of alternative they are involved in. Estimation of the degree of resource specificity (k) can be based on the following formula:

$$k = (Y_e - C) / Y_e,$$

where Y_e is the expected revenue from its best use,

C - income from the best alternative use.

A value of $k = 0$ corresponds to a common resource;

$k = 1$ - interspecific. If the value lies in the range $0 < k < 1$, there is a specific resource.

The right of ownership can extend to the whole object, and to its part. In the second case, we can talk about the division of ownership of a resource. There are different reasons for the separation. An object can have a complex utility, different elements of which allow separate use. The real boundaries of the property may not be definable. The object may have a uniform utility, but allow for fragmentation and similar separate use of each element. The structure of property rights is a complex combination (bundle) of powers, for which today the Honore list is widely used, including:

1. Right of ownership - the ability to directly access the resource and exclude other entities from this process.

2. Right of use - the possibility of direct independent extraction by the owner of useful properties of the resource.

3. The right of disposal is the exclusive possibility of the subject of law to regulate and control the subjects admitted to the resource.

4. Right to income - the results of the use of the resource in the previous

period and not consumed in the specified period.

5. The right to capital value - the possibility of changing the state of the resource through alienation, change, consumption, destruction.

6. The right to security is a guarantee of the impossibility of alienating a resource without the authorization of the owner.

7. The right to inherit - the ability to determine the procedure for the transfer of rights to other persons in the event of the owner's loss of legal capacity.

8. Residual right is the unconditional return of previously transferred powers of the owner to other persons at the end of the period of such transfer.

9. The right to perpetuity - for unlimited in time implementation of all listed powers, unless otherwise specified in their formation. The structure of law includes the so-called negative powers arising from the principle of the owner's liability:

10. The right to collect, implying the alienability of the property object in order to compensate for damage caused by the owner to other persons.

11. The right to prohibit harmful use - the requirement for the owner to use his resource in a way that does not harm others. Specific ownership may include the listed powers in a variety of combinations. In this sense, any right is a specific bundle of powers. The more complete this bundle, that is, the broader set of competencies associated with this resource, the higher its value. The economic function of property rights is to optimize the allocation of limited resources. But this function is performed only under the condition that the rights are defined and enforceable (secured) in practice. The certainty of the property right means a clear establishment of the mode of access to the resource through the specification of law, that is, fixing its significant characteristics: the subject of property; object of ownership; scope and nature of authority; the way of giving property; the period to which the right of ownership applies. Property rights can be specified through different mechanisms.

Firstly, on the basis of the law, when the specification function is assigned to the official authority and implemented by its authorized structures.

Secondly, on the basis of the historically formed practice, fixed in customs and traditions, recognized by interested persons.

Thirdly, on the basis of a voluntary agreement (explicit or implicit)

between all interested parties.

Fourthly, on the basis of unilateral actions with the use of advantages in force.

In different historical periods, one way or another of the specification comes to the fore and becomes dominant. Not the least role in this is the costs associated with the implementation of each of them in a particular period. The most important characteristic of the specification of law is its completeness, which reflects two main points: the extent to which the set of competencies established under this law covers their maximum possible list; how thoroughly and exhaustively the content of each of the powers is defined. The completeness of the specification is important, since the subject of property right can not in principle, use more powers than it has. The wider the set of powers, the more complete they are, the greater the benefits of possessing a resource, it can extract. In addition, the clarity of rights is essential for economic entities in the sense that the certainty of the state of the economic environment depends on it and, accordingly, the stability of the expectations of participants in economic interactions when choosing the form of their behavior. In real life, however, the specification of property rights is usually not exhaustive. There are two main reasons for this: the economic reason. The more fully the rights to the resource are specified, the more benefits the owner can receive when he is included in the economic turnover. But at the same time and higher the costs of the specification. The increase in the completeness of the definition of law is economically justified, until the costs of the specification override these benefits.

The non-economic reason for the incomplete specification of property rights is the existence of all kinds of external constraints imposed on the owner by a person possessing the potential of coercion (by the state or by illegal centers of power). Among such limitations are: the reduction of the boundaries of the object of law relative to the boundaries of the real resource, the exclusion of certain powers from the structure of law, the narrowing of the filling of individual powers with respect to their potentially possible filling. The possibility of realizing the property right in the case, that is, securing the property right, presupposes that violation by non-owners is excluded. The components of the property rights system are control over their compliance and protection. The control function is to identify and identify violations of rights. The function of protection - in the appli-

cation of effective incentives, counteracting such violations. The provision of property rights can be based on different grounds and implemented by different entities. It can be based on the application of law and make up the function of the state; on impersonal social impact and moral incentives; on illegal violence by illegal structures or persons with the potential for coercion; on the efforts of the owner as a subject of control and sanctions. The choice in favor of this or that method is largely predetermined by the costs of their implementation and effectiveness. The rights of the owner must be known to others. Otherwise, there is a possibility of their unintentional violation. Therefore, the maintenance of property rights also requires a mechanism for communicating information about them to all stakeholders of economic activity. Accordingly, the society should have a system for providing information on property rights (on the owner, the property object and related rights and restrictions, how to establish and protect these rights). The more valuable is a specific property right, the more accurate and reliable the information related to it should be. The basis for production and reproduction, as well as the formation on their basis of the economic system, is ownership of the means of production. Property relations are relations between people regarding the use, disposal, possession and appropriation / alienation of material or spiritual goods. It is not necessary to confuse relations between people about appropriation and the attitude of a person to a thing. The thing is only an object of property. Subjects can be an individual, groups of people (collectives) or society as a whole. As a rule, in the latter case, the state is the concrete owner. Property is the basis of all production relations, since production is organized only by the owner of the means of production (or the one who has the money to buy them) for the realization of his specific goals. The distribution of the created product is also in the interests of the owner, and the same serves the exchange. The final point is consumption, in the process of which the specific goals of the owner are realized. Western theorists are now practically not paying attention to the consideration of the essential features and contradictions of property relations. Recognizing ownership as the basic production relation, the basic condition for the organization of production and the appropriation of the created product, they thus recognized the right of existence of any form of property that ensures the efficiency of production, and created conditions for the sale of property. In a market economy, state property is preserved, but it loses its monopoly character.

The presence of diverse forms of ownership brings one of the first places to the problem of its realization. The problem of realizing property is that the owner has the opportunity to benefit from the property object. If it is an object of consumption, then the owner has the right to use it, satisfying their needs. If it is a means of production, then it should be of use in the form of income from its use, and the income of the owner depends entirely on how his property is used. Therefore, having created conditions for the realization of property, it is possible to solve the problem of production efficiency, since each owner will conduct the farm with the least expenses in order to obtain a greater income. From this point of view (and this was confirmed by world practice) private property is most effective. The forms of ownership are mainly determined depending on the subject of ownership, therefore distinguish between private property (the property of an individual), public or collective (when the owner is a group or a collective) and state property.

Private property is the property of an individual, but it can also act as the property of an individual family. We still distinguish between private and personal property: consumer goods are classified as consumer goods, and means of production, which generate income, at the expense of which the person lives mostly, belong to the private. So, for example, a sewing machine, if it is sewn clothes for family members, is personal property. If it is used to fulfill orders for sewing clothes to strangers and brings income, it becomes private property. In the whole world, what belongs to an individual is called private property. The cooperative property consists of the share contributions of members of this cooperative. Distribution in the cooperative is carried out depending on the size of the enclosed share, and the supreme management body is a meeting of shareholders. The joint-stock ownership extends to all property of the enterprise, is divided into separate shares, which are paid by the shareholders. This payment is confirmed by securities - shares or bonds. A shareholder is not the owner of property, he owns only shares. Therefore, he does not have the right to claim the property of a joint-stock company when he leaves, he can only sell his securities.

State property is an obligatory attribute of any economy, including the market economy. It includes all objects belonging to the state: land, individual enterprises, structures, transport systems, etc. The problem of developing a market economy is to find the optimal relationship between

individual forms of ownership and ensure the effective functioning of each of them. If such a ratio is found, the reproductive process in the given society develops normally and stable rates of economic growth are provided. Property is a multidisciplinary category that exists both in the economy and in law. The theory of property rights arose in the early XX century. Its founders consider American economists R. Coase and A. Alchin. In the 60-ies of the XX century. Coase published an article "Problems of social costs," which set out the fundamentals of the theory of property rights. In 1991, for his work on problems of transaction costs and property rights, Kouzou was awarded the Nobel Prize. R. Coase focuses on the "specification of property rights", which, in his opinion, ultimately determines the effective use of specific property. R. Bouaye, D. Galbraith, O. Williamson and others, draw attention to the enormous capabilities of professionals in the management of the entire organized set of property elements. The theory of property rights of neo-institutionalists is of great importance for modern economic science, and, consequently, for practice. First, it further develops the category of property as a basic one, supplementing the political and economic cut with legal analysis, the consequence of which is finding specific forms of realizing property. The economic interest of the owner is thus not only reinforced by law, but also protected by him, offering certain sanctions for violating the "ownership". Secondly, the institutional approach to property overcomes the oblivion of this category by neoclassicists who also dogmatically repeated the thesis of the effectiveness of private property for a long time, like the orthodox Marxists on the advantages of public property. In other words, the real process of property development has considerably outstripped its understanding, which up to now has been built on the axiomatic theses of neoclassicists.

Thirdly, in our view, the theory of property rights more largely develops Marx's ideas of ownership. For example, Marx singles out "tribal property", "antique, communal and state," "feudal, or estate," bourgeois, or "pure private property," "communist". In these classifications, the institutional dominant influence on the movement of the realization of property is established. Fourthly, the theory of property rights actualizes the problem of the organization, outside of which no company and no economic system can function at all. A. Marshall was the first economist to give the organizational status the status of an independent factor of production. True, at this hypothetical level, economists up to the 80's. his analysis was stopped.

Significantly succeeded in the theory and practice of organizations, managers, encountered the obvious dependence of the "economy" on "organization". But if at the micro level the organization itself is engaged in the firm itself, addressing or not addressing theories, the nature of the social form organization is explored is clearly not enough. The category of "spontaneous order" put forward by F. Hayek in opposition to the planned organization, while represents a "black box". More fruitful in this respect are the French institutionalists who describe the laws and principles of regulating the economy at the public level. Property does acquire its completion if its various aspects in the process of use are stipulated and limited by the legal framework. In this regard, those rights to the elements of the ownership structure proposed by the lawyer A. Honore enable us to more clearly define the subject-object property relations with its adequate institutional forms. This is a very important point in the theory of property, because, on the one hand, the existing barrier between economics and law is overcome, and with the other, general discursive reasoning constantly acquires an applied aspect. From the answer to the question "what should we do" to effectively use the available resources, we turn to the answer to the question "how should this be done." If Marxism has revealed the interrelationships of economic, political and social factors in the process of historical development at the level of general trends, then institutionalists try to work out concrete recommendations on the mechanisms of the influence of various institutions on the economy.

Their practical recommendations were, however, quite scattered: -posing the "Technicians' Council" at the head of the economy (Veblen); to carry out economic planning (Mitchell); create a representative government from all social strata of the population (Commons). In the late 50's. in the countries of Western Europe, the ideas of F. Perrou, who came up with a substantiation of the state policy of regulation -indicative planning, are disseminated. This policy is based on the development of the theory of the state (public) sector.¹ Socio-psychological aspects of implementation, the manifestation of property while economists are practically not developed. Methodological approaches to the analysis of the problem of the effectiveness of the public sector are determined by the framework of schools and directions in the structure of economic theory. Particular and more specific theories can be grouped as follows:

1. The theory of public services and public goods (E. Lindahl, P.

Samuelson, J. Stiglitz).

2. The theory of public choice and political decision-making (K. Wicksell, R. Posner, R. Magsreyv, J. Buchanan, M. Olson).

3. The theory of effective demand and budget regulation (J. Keynes).

4. Theory of effective supply and monetary regulation (G. Stein, M. Friedman).

5. Economic theory of "property rights" (R. Coase, A. Honore).

6. The theory of political influence (J.-J. Rosa).

7. The superstructure theory of the economic role of the state and the theory deficit economy (J. Kornai).

8. The superstructure-basis theory of the economic role of the state (A.I. Pashkov, N.A. Tsagolov).

9. Theory of the optimal functioning of the economy (V.S. Nemchinov, N.P. Fedorenko, V.N. Cherkovets).

10. The theory of two-level functioning of socialist economy (N.A. Tsagolov, V.N. Cherkovets).

The right of ownership is the right of the subject to use his own resources at his own discretion. This right can be formal, i.e. legalized by state bodies, or informal, determined by customs, morality, and so on. From the point of view of this theory, property is a set of certain rights:

- 1) to own;
- 2) use;
- 3) management, i.e., the right to decide who and how will enjoy the benefits;
- 4) on income from the use of goods;
- 5) alienation, consumption, modification or destruction of the good;
- 6) security, i.e., the right to protection from infringement and harm to the environment;
- 7) transfer of goods to inheritance;
- 8) indefinite possession of the good;
- 9) prohibition of use to the detriment of the environment;
- 10) recovery of the good to pay the debt;
- 11) the existence of procedures and institutions that restore the violated powers.

Conclusion:

Property rights disclose its specific content, determine the relationship

between participants in the process of selling property. The inaccurate formulation of property rights deforms the incentives for the development of production, reduces the motivation for the effectiveness of labor. The theory of property rights was based on the recognition of limited resources. If the good does not possess the property of rarity and it can be used by any subject, it is meaningless to determine the property rights to this good, it can not be an object of ownership. Therefore, property relations in the theory of property rights, in fact, are a system of exclusions from access to various goods. To exclude entities from free access to goods means to certify their ownership rights. The meaning of this is to create conditions for the acquisition of property rights by those entities that are able to derive great benefit from them. The content and features of various forms of ownership are the basis for the existence of various economic systems.

THE LIST OF LITERATURE:

1. Институциональная экономика: учебное пособие /С.С. Винокуров [и др.]; по ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Грошева, д-ра экон. наук, проф. Л.А. Миэринь. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2014. – 125 с.
2. Васюченко Л. П. Характер, структура и факторы формирования экономических отношений. - Минск : Навука і тэхніка , 1992. - 191 с.
3. Вегер Л. Л. К вопросу о соотношении форм собственности // Россия и современный мир. – 2001. - N 3.
4. Глушецкий А. А. Новые тенденции в развитии форм собственности. - М. : МГУ , 1992. - 79 с.
5. Головцова М. А. Реформа отношений собственности и новые формы хозяйствования. - Л. : Знание , 1991. - 20 с.
6. Зибер Н. И. Избранные экономические произведения : в 2 т. Т. 2. Очерки первобытной экономической культуры : статьи. – М., 1959. - 694 с.
7. Красникова Е. В. От единообразия к многообразию форм собственности // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. - N 8. - С.
8. Тамбовцев В. Л. Собственность и эффективность // Общественные науки и современность. – 2002. - N 4. - С.

9. Широков Г. К. Запад-Восток : эволюция форм собственности в XX веке // Россия и современный мир. – 2002. - № 2. - С.
10. Коуз Р. Фирма, рынок, право. М.: Дело, 2007. 224с.
11. Уильямсон О.И. Экономически институты капитализма. СПб.: Лениздат, 1996. 365с.
12. Бузгалин А. Переходная экономика. М.: Таурис Просперус, 1994. 398с.
13. Лемешенко П.С. Теоретическая экономика: структура, классические традиции, новые тенденции. Мн.: БГУ, 2001. 345с.
14. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности. М.: Наука, 1990. 271с.
15. Ойкен В. Основы национальной экономики. М.: Экономика, 1996. Апаева М.М. О роли стратегии управления государственной собственностью // Вопросы структуризации экономики. – 2014. - № 1.
16. Прокофьев С.Е. Управление государственной и муниципальной собственностью : учебник и практикум / С.Е. Прокофьев, А.И. Галкин, С.Г. Еремин. – М., 2016. – 262 с.
17. Камарова Е.А. Собственность : сущность, функции и многообразие ее форм в развитой рыночной экономике / Камарова Е.А., Еникеева Д.Д. // Экономика и социум. - 2013. - № 2/1.
18. Миннигулова Э.Ф. Собственность : сущность, функции и многообразие ее форм в развитой рыночной экономике // Экономика и социум. - 2013. - № 2/2
19. Михнева С.Г. Государственная собственность и ее роль в рыночной экономике / Михнева С.Г., Русакова Ю.И. // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и об-ве. - 2012. - № 2 (3).

ISAZADEH AYTAN

Doctorate of BSU

MODELLING ISSUES OF NATIONAL CURRENCY RATE IN AZERBAIJAN

SUMMARY

In the article, the actual problems for researching of time series with applicable methods are investigated. The priority for stationarity of time series and modern processing methods are discussed. The issues about establishing an econometric model which reflects the dynamics and formation factors of Azerbaijan manat, meets adequacy terms and is useful for prediction of manat are reviewed.

Keywords: *rate of manat, econometric modeling, adequacy indicators, Chaddock scale, stationarity, Dickey–Fuller test, cause and effect additions, Granger test*

The prediction faces with the appropriate problems due to the fact that the dynamics of currency markets is a complex system. Depending on the economic factors (at both macro and micro level), the research, analysis and modeling [1,3,4,5] of fundamental economic indicators that affected currency rates give opportunities to carry out perspective assessment on the basic of extrapolation methods due to the defined legality and to determine the change mechanisms of prices.

Especially, the situation in the financial and banking sector caused by national economic systems of the economic crises of recent times, negative effect on import-export operations respectively, to the payment balances of countries, sharp depreciation of national currencies, the rise in inflation rates in some countries, emergence of foreign currency deficiency, increase of negative settlement in trade balances, decline in production levels in the countries without strong economy indirectly, decreasing of employment level, “collapse” of the banking sector, the emergence of serious problems in money circulation and many other cases show the urgency of the investigated issue. As well as, the urgency of these studies is explained with the necessity of the importance of application of new approaches for the regulation of currency rates considering the globalization terms, increasing

the importance of predictability of currency rates and new modeling methods and improvement of the prediction methods in an environment of integration of our country to the world economic union.

Exchange rate is a dynamic indicator formed under the influence of numerous factors. You can see that the approaches are different to the classification of the factors that defined the dynamics of exchange rate and there is no single system of criteria in many of the reviewed literature, as well as in the selected cases mentioned at the end of the work. From this point of view, establishing of the substantiated econometric model by evaluating as a complex and multidimensional category of the exchange rate and the prediction on the basis of this model can be regarded as a new approach for the solution of the problem [2, 3,5].

In condition of instability caused by global financial crises and interstate financial relations, basing that it would be important for strengthening, stabilizing of national currency rate of researching the mutual dependencies with macroeconomic indicators of Azerbaijan manat subjected to the denomination (2006) over the last two decades and devaluation twice (February, December of 2015) with the mathematical-statistical methods, assessment of the dependencies quantitatively by investigating its features, predictive estimation of perspective period on the basis of the trends that can provide balancing between exchange rate and factors affecting it [6,7]. We have set up the following econometric model expressed the dependence on macroeconomic indicators of manat (MAN_DOL) as inflation rate (RATE_OF_INF), Gross Domestic Product (GDP), trade balance (EXP-IMP) and budget deficit (BUDGET_DEFICIT) by studying the dynamics of national currency rate in Azerbaijan:

$$Y_MAN_DOL=1.16+0.034X1_RATE_OF_INF+1.60X2_GDP-7.97X3_EXP_IMP+2.65X4_BUDGET_DEFICIT$$

The observations in model cover the period of 2006-2016 according to the quarter indicators. The statistical information used in the research has been obtained from official electronic sources of State Statistical Committee of Azerbaijan and Central Bank of Azerbaijan [8,9].

Let's review the possible correlation coefficients on the result and explanatory factors included in the model.

Table 1. Correlation matrix

	Y_MAN_D OL	X1_RATE_O F_INF	X2_GDP	X3_EXP- IMP	X4_BUDGE T_DEFICIT
Y_MAN_DOL	1.000000	0.546369	0.266265	-0.727256	-0.266137
X1_RATE_OF_INF	0.546369	1.000000	0.061719	-0.786641	0.034558
X2_GDP	0.266265	0.061719	1.000000	0.158387	0.529086
X3_EXP-IMP	-0.727256	-0.786641	0.158387	1.000000	0.316388
X4_BUDGET_DEFICIT	-0.266137	0.034558	0.529086	0.316388	1.000000

Source: author's work

According to the result and independent factor pairs in model, it can be determined by Chaddock scale whether or not Pearson coefficients are significant.

$$r_{yx1} = 0,54; r_{yx2} = 0,3; r_{yx3} = 0,73; r_{yx4} = 0,3; r_{x1x2} = 0,06; r_{x1x3} = 0,78; r_{x1x4} = 0,03; \\ r_{x2x3} = 0,2; r_{x2x4} = 0,52; r_{x3x4} = 0,3$$

According to the indicators of correlation matrices in table 1, dependence between $YX3$, $X1X3$ pairs is strong level because it is greater than 0.7, dependence between $YX1$, $X2X4$ pairs is tangible level because of placing in the range of 0,5-0,7, dependence among $YX2$, $YX4$, $X1X4$, $X2X3$, $X3X4$ pairs is weak level because it does not exceed 0.3 based on Chaddock scale. Note that, absolute prices of correlation coefficients in evaluation for the scale are reviewed.

Durbin-Watson coefficient is close to 2 that it is positive case for model, so this case shows the absence of autocorrelation in the model, this means that the absence of dependence among the levels of time series. It is also confirmed with the defined rates for the number of observations $n=40$ (according to the quarter indicators, the number of observations is $n=44$ for the years of 2006-2016, but for the table of critical boundaries, we may choose $n = 40$ or $n = 45$) and the number

of independent variables $k=4$ on the table of critical boundaries at the 5% significance level for Durbin-Watson criterion. Rate of DW criterion for model ($DW = 1,89$) don't fall into uncertainty zone (critical boundaries $DL = 1,29$ or $DU=1,72$).

Table 2. Results of the Dikki Fuller test for the model

Null Hypothesis: D(Y_MAN_DOL_2) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 3 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.785798	0.0064
Test critical values:		
1% level	-3.615588	
5% level	-2.941145	
10% level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(Y_MAN_DOL_3)

Method: Least Squares

Date: 03/29/18 Time: 19:50

Sample (adjusted): 2007Q3 2016Q4

Included observations: 38 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(Y_MAN_DOL_(-1),2)	-3.411122	0.901031	-3.785798	0.0006
D(Y_MAN_DOL_(-1),3)	1.318035	0.746374	1.765918	0.0867
D(Y_MAN_DOL_(-2),3)	0.444749	0.509266	0.873315	0.3888
D(Y_MAN_DOL_(-3),3)	-0.420651	0.262640	-1.601625	0.1188
C	0.013049	0.009990	1.306120	0.2005
R-squared	0.936393	Mean dependent var		-0.001395
Adjusted R-squared	0.928683	S.D. dependent var		0.210084
S.E. of regression	0.056104	Akaike info criterion		-2.801156
Sum squared resid	0.103871	Schwarz criterion		-2.585684
Log likelihood	58.22196	Hannan-Quinn criter.		-2.724492
F-statistic	121.4521	Durbin-Watson stat		1.897168
Prob(F-statistic)	0.000000			

Source: author's work

Generally, the stationarity of time series is very significant from the point of econometric analysis. When the series is not stationary, however the results and qualitative characteristics of the model explains the adequacy of the model, it is observed with the mistakes and the established model would be useless for forecast estimation by losing its significance. In this regard, in order to provide the significance of established model, the stationarity of model has been checked on the basis of the extended Dickey–Fuller test (*Augmented Dickey-Fuller Test – ADF*) and the following results were obtained: according to the autoregression model (AR) with second drawn differences, constant, maximum number of lags – 4, length

of lag – 3, number of observations – 38, $t = -3.785798$, $p = 0.0064$. Estimated probability level allows the rejection of H_0 hypothesis about having a single root of model. The rate of t-student statistics due to the model is less enough than critical prices of t at the 1%, 5%, 10% significance level. The obtained rates confirms the stationarity of time series due to dependent variable of Y_MAN_DOL by rejecting H_0 hypothesis (See: Table 2).

According to Dickey–Fuller test in the software package of Eviews-10 for model (according to the autoregression model (AR) with second drawn differences, constant, maximum number of lags – 4, length of lag – 3, number of observations – 38), the estimated results confirm that the adequacy indicators are sufficient satisfactory. Number of observations for $n=38$ is $R^2 = 0.93$; $DW = 1.89$; $F_{model} = 121.5$. Considering that maximum limit for linear model of determination coefficient is unit and it is equal to 0.93 due to model, we come to conclusion that accurate selection of dependent variables included in the model and approaching the "share" of random quantity to the minimum price. The significance of the determination coefficient can be checked on the basis of statistics.

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} \frac{n - m - 1}{m}$$

Here n expresses the number of observations, m expresses the number of dependent factors included in the model. $H_0: R^2 = 0$ hypothesis is checked opposite alternative hypothesis $H_1: R^2 > 0$. If $F_{model} > F_{table}(\alpha, m, n - m - 1)$ condition is met, H_0 hypothesis is rejected. Fisher criterion is quite higher that so this gives positive result at the time of comparison with the table price of F-criterion. Table price of Fisher criterion is defined on the basis of independence limits $k_1 = m$ and $k_2 = n - m - 1$. $F_{model} > F_{table}$ condition is met because of $F_{table} = 2.61$ due to $k_1 = 4$ and $k_2 = 39$ ($k_2 = 40$ is chosen in the table) independence limits. Note that, error price for F- criterion is $prob = 0.000$. Thus, determination coefficient is significant.

We may refer to Granger test in order to evaluate cause and effect relations in model. Firstly note that, participation of one factor in the first equation as a dependent variable, as well as independent variable for lane and participation of other factor as independent variable for lane, fulfillment of the same conditions are required for characterization of cause and effect dependencies between pairs of factors due to Granger test:

$$\begin{aligned} y_t &= a_0 + a_1 y_{t-1} + \dots + a_n y_{t-n} + b_1 x_{t-1} + b_n x_{t-n} + \varepsilon_t \\ x_t &= c_0 + c_1 x_{t-1} + \dots + c_n x_{t-n} + d_1 y_{t-1} + d_n y_{t-n} + \varepsilon_t \end{aligned}$$

H_0 hypothesis is checked for both regression equations:

$$H_0^1 := b_1 = \dots = b_n \quad \vee \quad H_0^2 := d_1 = \dots = d_n$$

This hypothesis confirms the absence of cause and effect dependencies among factors. Hypothesis is checked on the basis of Fisher criterion for multidimensional regression and H_0 hypothesis is rejected, if the calculated F is greater than critical F in the table. Thus, according to Granger test of cause and effect, in order to cause changing of levels of time series for one factor (x_t) to changing of levels of time series for other factor (y_t), it must be done more quickly by time.

The main purpose of the research work is setting up a useful econometric model for the prediction formed by causative factors for Y_MAN_DOL (exchange rate of manat to US dollars) dependent variable. Basing the significant effect of usage of lags to the results of this test, we have obtained results from Table 3 taking the appropriate test in Eviews-10 software package by using lags in the range of 1-5.

Table 3.
Results of Granger tests (with 1-5 days)

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____	43	4.18080 2.61870	0.0475 0.1135
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_	43	13.8138 2.05201	0.0006 0.1598
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause Y_MAN_DOL_ Y_MAN_DOL_ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M	43	5.19736 4.15167	0.0280 0.0482
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____ X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_	43	4.61445 5.04038	0.0378 0.0304
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF____ X1_RATE_OF_INF____ does not Granger Cause X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M	43	1.13077 4.38452	0.2940 0.0426

X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__	43	1.10655 0.2991
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.58930 0.0230
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	42	3.64560 0.0359
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__		6.77744 0.0031
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	42	6.97734 0.0027
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		1.26278 0.2948
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF__	42	12.7542 6.E-05
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		6.59141 0.0036
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN__	42	9.34713 0.0005
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		0.24122 0.7869
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__	42	0.78336 0.4643
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.04927 0.0115
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	41	4.32772 0.0109
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		0.81674 0.4936
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF__	41	7.95790 0.0004
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		8.84111 0.0002
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF__	41	4.49087 0.0093
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP__MIN_ABS_DOL__		3.56017 0.0242
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF__	41	6.07548 0.0020
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		5.62663 0.0030
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN__	41	5.38529 0.0038
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT__MLN_M		3.34434 0.0304
X1_RATE_OF_INF__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	40	1.916130.1326
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X1_RATE_OF_INF__		2.884610.0386
X2_GDP_MLN_MAN__ does not Granger Cause Y_MAN_DOL__	40	3.717070.0139
Y_MAN_DOL__ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN__		0.920860.4643

X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	5.129100.0027
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_		6.780030.0005
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	5.315640.0022
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_		2.450470.0668
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	40	4.628420.0048
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		3.353150.0216
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN_	40	1.300760.2914
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		4.711720.0044
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_	40	0.454500.7684
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		3.864730.0116
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.248310.0053
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause X2_GDP_MLN_MAN_		7.701030.0001
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.247460.0053
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_		2.124280.0919
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X1_RATE_OF_INF_	39	4.444470.0042
X1_RATE_OF_INF_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		2.425720.0601
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X2_GDP_MLN_MAN_	39	0.729970.6069
X2_GDP_MLN_MAN_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		6.840630.0003
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M does not Granger Cause		
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_	39	0.918360.4836
X3_EXP_IMP_MIN_ABS_DOL_ does not Granger Cause		
X4_BUDGET_DEFICIT_MLN_M		2.775240.0370

Source: author's work

The results with the unilateral and bilateral positive conclusions from the numerous cause and effect tests performed by the lags of 1, 2, 3, 4, 5 in Table 3, so the results that makes it possible for the rejection of H_0 hypothesis have been chosen. The following results have been considered more important for our research work, because our purpose is setting up the model with causative factors for the exchange rate of manat and considering $F_{critical} = 2,61$ according to the lags of 1-5 in Table 3 making comparisons with F - criteria for the results of Granger test: $X4Y(1)$, $X1Y(2)$, $X2Y(4)$ pairs meet the terms of bilateral causation and $X1Y(1)$, $X2Y(1)$, $X2Y(2)$, $X2Y(4)$ meet the terms of unilateral causation (Note: The number of lags are showed in the brackets). H_0 hypothesis is rejected for these pairs. Thus, it is confirmed that factors of $X1$, $X2$, $X4$ make causation for Y and this allows to conduct evaluations of prediction on the basis of model formed by the independent factors. Factor of $X3$ is considered useful for model because it doesn't meet the terms of Granger test.

Thus, the quality and quantity dependencies defined between the exchange rate of manat for the established model and main parameters of the financial market, their quantitative assessments, tendencies in the dynamics of exchange rate of manat against dollar may be used first of all, in scientific researches in this direction, as well as at the defining the priorities of the state's macroeconomic policy and in the events of effective regulation of exchange rate of manat.

LITERATURE LIST

1. Afanasyev V.N. Development of a system of methods for statistical study of time series // Вестник НГУЭУ. Novosibirsk, 2012, №1, стр.10-242
2. Afanasyev V.N., Lyubchich V.V. Modeling the behavior of economic actors on the basis of an understanding of causality // Вестник ОГУ. Orenburg, 2008, No. 84, pp. 4-6
3. Giciev N.S. Economic Growth Based on International Integration: Foreign Trade and the Exchange Rate // Regional Problems of Economic Transformation, Dagestan Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, No. 9, 2014, pp.259-271
4. Kadochnikov P. External Factors of the Monetary Policy of the Russian Federation // Economics of the Transition Period: Collection of

- Selected Works. 1999-2002. Moscow: The Case, 2003. - pp. 467-492
5. Klimova N.V., Mozhegova V.D. The causes of currency fluctuations and their impact on macroeconomic changes // The Political Network Electronic Scientific Journal of the Kuban State Agrarian University, №113 (09), 2015, pp.1-12
 6. Orudzhev E.G., Isazadeh A.E. Factors affecting the dynamics of exchange rates and their econometric analysis. Caspian journal of applied mathematics, ecology and economics. 2017. Volume 5, №5, pp.103-112
 7. Orudzhev Elshar G., Isazadeh Ayten E. Currency course of the manat and its impact on selected macroeconomic indicators of the national economy of Azerbaijan // Actual problems of economics. National academy of management. №12(198) 2017, pp.54-62
 8. Monetary and credit indicators. Official site of the Central Bank of Azerbaijan // <https://www.cbar.az>
 9. Finances and banks. Official website of the State Statistics Committee // <http://www.stat.gov.az>

RAJABOV TUNCAY ALIM*Full-time Ph.D. candidate of the Chair of "Finance"
of the Azerbaijan State Economic University***VIEW TO THE FINANCIAL CONSOLIDATION ISSUES****SUMMARY**

Issues of true management and consolidation of financial flows influences directly to the economic development. Finance is considered the blood-vascular system of the government, because the economic development and the power of the government depends on the volume of its finance and true utilization. It plays an important role in the state's carrying out its socio-economic policy. It is known that in the process of commodity turnover, finance divides from the commodity turnover and moves relatively independently. One part of finance established in this process sums up in the hand of population. Taking into account all of these, view to the financial consolidation issues is considered as a research problem of the article.

Key words: *consolidation, strategy, growth.*

The state provides the uninterruptedness of large re-production on the account of the financial means. It directs the certain part of financial funds for supply of non-production field and maintenance of the army playing important role in providing the territorial integrity of the country. Consolidation of financial flows is connected with the financial policy. Every government that achieved economic development groups its policy mainly in 5 directions: on economic fields; on social fields, from the national interests standpoint, from military potential standpoint, geopolitical. It should be emphasized here that the sound financial policy and dynamic economic development that is carried out in our country, created deep foundation for the high increase of export potential and strengthening of the financial stability of the republic and increase of currency incomes. Continuous economic reforms carried out in the Azerbaijan created considerable foundation rising the prestige and rating of our republic in the international sphere besides with expediting the economic development. The President of Azerbaijan noted that the position of our republic strengthened in the international sphere and achieved progress in the reports of the most re-

spected economic agencies of the world in last one year (2).

Financial policy is the content part of the economic policy. The efficient financial management of the financial policy depends on reserving financial flows in the optimal level. Carrying out the economic policy largely depends on the general development directions of the society and the level of formation and organization of financial policy. The financial policy is divided into two parts depending upon the character of the targeted purposes and solution methods. The financial strategy and Financial tactics.

The financial strategy covers the main directions of using the finance, changing the forms and methods of the financial relations organization. It is the long-termed line of the financial policy accounted for long-termed perspectives and considering as a rule the solution of wide-range of issues.

The financial tactics is directed to the fulfilment of the current duties by changing the forms and methods of the financial relations and communications. The financial tactics are the solution methods of the financial problems faced in the most important fields of the financial strategy. Though the financial strategy is relatively quiet, the financial tactics should be prompt. Tactics and strategy of the financial policy are mutually related.

The government is deriving advantages from the financial funds in order to achieve its macroeconomic purposes (providing the economic balance, economic growth, realization of the development). Increase of state incomes, the balanced budget are the main means leading to the economic growth, providing these means is the main duty of the financial policy.

During the classification of financial flows they are divided into two types in some theoretical approaches. These are the internal and external financial flows. Formation of the internal financial flows is connected with the internal resources of the government. We can define this by the line of state-state, state-citizen and citizen-state. Some financiers understand the movement of financial means as a difference between the all input and outputs for some period. The right direction and consolidation of financial flows depends on preparing the organizational-control model over their movements. Generally, financial flow – is the movement of financial means as a result of financial operations: taking and closing credits and loans, payment of percentages, investments to the authorized capital, dividend payments.

The institution playing an important role in the management of financial flows and coordinating economic development is the state budget. The

budget providing stable development of the national economy is a financial instrument expressing the purpose of financial policy and that is balanced every year. From theoretical point of view, the budget is an important tool of realization financial policy being the main mean for realization of the economic policy that is worked out by the government. It comprises actions such as financing concerning to the expedient spending the financial funds, payment of salary from the budget besides with taxes and state loans being the formation tool of financial funds. The budget influence on the production fields and mutual relation with them appears in the form of incomes and expenditures. Incomes of the budget considerably depends on the profit obtained by the production and non-production fields and taxes paid instead and development of those fields themselves depends in whole or partially. on the financing sources from the budget. With the purpose of developing the economy, meeting the social-economic requirements of people, strengthening the defence ability of the country and management of society, the government redistributes its budget among the production and non-production spheres and economic regions. The government regulates the economic system of the country and economic relations in whole by means of the budget. State budget has great role in the development of economy, stimulation of production and also socio-economic development of society. This appears both from qualitative and quantitative point of view. One of the main terms of state management system in every country is connected with the budget expenditures necessary to take actions in this field. For this purpose the state organizes its taxation policy so that production fields obtain more means and their reinvestment opportunities is strengthened. Methods of influencing into the production in this way also allows the state budget to find deeply and widely its internal economic essence and role. By the budget policy the government provides distribution and redistribution of gross domestic product, state regulation of economy, financial provision of carrying out social-economic policy and establishing funds of centralized financial means, both the development of production and establishing gross domestic product and its distribution and redistribution. One of the main purposes of direct regulation methods of state is connected with the economic growth. Here, investment that allowing the macroeconomical balance, also the problem of establishing suitable comparison between the demand and collection are of special importance. Fiscal policy among the economic regulation methods that are executed by the govern-

ment has its large place. This policy being the important content part of financial policy that is executed by the government in connection with establishing budget means and its usage, causes stabilization impact as a regulation system regarding with the state expenditures and tax (3, p.9).

Tax system has special role in providing economic development and consolidation of financial flows of the government. Establishing of the advanced tax system in providing strategic development of the country economy is realized by the functions showing the essence of tax. The government should use such tax mechanism that its activity could create real condition for the development of the national economy besides with establishing financial reserves. Improvement of taxation mechanism may not be realized in separation with the other economic regulation tools. Tax policy should be viewed as abovementioned in the context of macroeconomic policy and budget-tax policy. It is without saying that tax system should create a condition for yearly reduction of tax gap. Besides this, high level of financial control should be provided for both allocating the means that mobilized to the budget to the necessary directions and spending the allocated means wholly for its assignment. The financial control should be organized in such level that there should be no doubt for spending taxes which are collected from the tax-payers according to their assignment. Only by establishing such transparent budget system the Increase of the optionality level of tax-payment is possible that is one of the main strategic targets of tax policy. While increasing the optionality level, the level of non-payment risks is reducing, and thus there appears the opportunity to narrow the radius of tax control and reduce the frequency, so this allows to collect the tax unit with less costs. It is real that the true established tax system should not only provide the needs of the government for financial funds, but also, increase the interests of tax-payers to the ownership activity and as well as, motivate them to the efficiency of economic activity. Tax load on the economic subjects is the result of the tax policy executed by the government and is considered the quality characteristics of tax system (4, p.69). The level of taxation may influence to the investors' decision just where to invest within a certain region. At the same time this process may create incorrect ideas in those who are defining the policy course on stimulating involvement of international investors and activity of the owners and positive impact of the taxation level to the income. Moreover, though tax rates glitter like clearly expressed figures, this impression may be delu-

sive, because, developed taxation regimes in most times put forward such complex rules that this hampers the companies to define before the tax that they should pay. As a result, the lower nominal tax rates look less affectable for the experienced businessmen comparing with the general tax load. Here such sound idea comes that while making decision with regard to investments, investors pay more attention to the base infrastructures, political stability, also labour expenditures and the existence of working power rather than the tax rates. Therefore, notwithstanding that taxes are the important and real content part of the expenditures of each investor, the economists warns that tax discounts are “weak mean to compensate the negative factors in the investment atmosphere of any country”. In addition, the extreme generous tax discounts that providing the international investors with special concessions may affect to the small and moderate enterprises and national investors, also increase the management costs and falsification in the markets. It is clear from all these that the approach considering reduction of the existing corporative tax rates for all companies is more balanced and expedient policy for long-term period. The government pursuing a general policy that is supporting the competitiveness instead of direct management of economy is a fundamental step that made in right direction. The whole withdrawal from applying administrative regulation methods as an important element of the economic system is not targeted as a duty in any country. The world experience confirms once again that using administrative methods in regulating the economy is of dangerous character only when there is no economic base for it. State section should be widely used as a mean for regulating the economy. Thus, in case of economic conjuncture was intensified, special capital investment reduced in depression or critic condition, investments towards the state section should be increased. By this method the government should try to prevent the reduction of production capacity and increase of unemployment. The world experience shows that in countries with less tax load, the temp of economic growth is higher. The modern tax system should base on he requirements of market relations by taking into account socio-economic development perspectives. It should provide collection of budget incomes, create condition for economic regulation in whole and in separate fields of the national economy by taking into account formation and redistribution features of incomes of different section of people. Necessary actions should be taken towards increasing the role of stimulating tax mechanisms from the

standpoint of formation of suitable business atmosphere and legislative base could be improved.

The executed tax reforms should support the business activity. At the same time, regulating and fiscal functions of tax as an important economic tool should be related with each-other. Executing the offered actions might allow to rise the efficiency of economic regulation mechanism by the government and formation of progressive macroeconomic regulation system and suitable business atmosphere in the Azerbaijan Republic (5).

The main purpose of analysing the financial flows consist of revealing the shortage reasons of financial means and defining their involvement sources and usage directions. Analysis of financial flows is conducted separately on the main, investment and financial activity of the state that, this allows to define the density of incomes obtained from each of activity types and appreciate the development perspectives. In the world rate-analytic experience direct and indirect methods of the analysis is used in order to define the movement of financial means. The direct method bases on the input of financial means and calculating the usage and allows to evaluate the liquidity of the company, to come to an operative conclusion on whether financial means being sufficient to make payments on the current obligations, investment activity and for additional costs. The defective aspect of this method is the company failure to define the relation between the obtained financial results and changing the financial means in the settlement account of the company. An indirect methods base on the accounting of operations and balance with regard to the financial means and conducting certain modifications in the amount of the net profit and allows to make clear the relation between the net profit of the company and changes in its assets. There are such types of income and costs that they create net profit without touching to the financial means. During the analysis process some revisions are made to those clauses of incomes and costs and net profit, because, cost clauses do not depend on input of financial means. Income clauses that are not observed with spending means do not affect to the amount of the net profit.

Defining the optimal capacity of the capital plays great role in the suitable management of financial flows. Thus, lack of cash financial means may lead the government to decay and financeless risk may be greater because of its quick development temp. Overcollection of financial means is not suitable on the other hand. Because, the government loses profit, so,

this can be obtained by the investment of means. Such condition leads to the “death” of the capital and reduces its usage efficiency. One of the control methods to the financial flows is a right definition of the density of cash financial means in the turnover capital. The coefficient of cash means (percentage) is defined by dividing the amount of the cash financial means to the amount of turnover capital.

Following general requirements are given for the efficient management of financial flows: * base reserve of financial means is needed to fulfil the current settlements; * there should be certain amount of financial means to cover the unexpectable costs; * the existence of free financial means is important to widen the prognosed activity (6, p.296).

Thus, while estimating the impact opportunities of the consolidation of financial flows to the economic development we may to the following conclusion. The certain legal-normative base should be always improved according to the requirements of time with regard to the management of financial flows and regulation of the financial means movement. Because, newly arisen realities makes necessary the existence of prompt legislative base, at that time the participants of the financial process increase their opportunities to provide their interests. With regard to the management of financial flows and regulation of the financial means movement development of mechanism and tools is important. First of all, innovative methods, technologies basing on the modern and international experience should be used. The initiative and arising ideas of the subjects acting in non-governmental sector should be paid special attention in this issue. The direction of such financial flows always exists among the non-governmental subjects or governmental and non-governmental subjects. As coming to the consolidation issue of financial flows synergetic mutual activity should be provided on the optimal forms of this. Thus, taking into account the interests, economic target and priorities of the subjects engaged with the economic activity is of great importance in the consolidation of financial flows. While estimating the impact opportunities of the consolidation of financial flows to the economic development, the right establishment of communication between the government and private sector and providing the activity of the subjects that are engaged with the financial mediating activity is necessary. Because, the government may not use only the administrative means during the management of financial flows and as well as, proper direction towards the economic development policy. In such case, providing the ma-

terial interest principles may not fulfil the function of economic profit catal-
izator.

PUBLICATIONS:

1. JAFAROV Vasif: Budget is a powerful tool in the economic development. // Express – 2012. – 19 October – S.9
2. Jafarli E. The development ssenarios of Azerbaijan. <http://vergiler.az/art-view/862/>
3. The management of financial flows. <http://banker.az/pul-axinlarinin-idar%C9%99-edilm%C9%99si>
4. Sharifov A. The role of the advanced tax system in the provision of the sustainable development of the national economy. // TAX NEWS OF THE AZERBAIJAN. 9/2011. Page. 69-76
5. Rzayev P. The role of tax mechanisms in formation of business atmosphere. / TAX MAGAZINE OF THE AZERBAIJAN. 4/2012. Page. 81-98
6. Kovalev B.B. Financial analysis: methods and procedures. Moscow. Finance and statistics 2006., 560 p.

NİJAT İSAGOV TABİB

Phd student, Baku State University

POTENTIAL TO OUTSOURCE FOREIGN SOCIAL PROTECTION MODELS TO IMPROVE SOCIOECONOMIC SYSTEM

SUMMARY

In recent years, the state has taken steps to improve the social status of the population in Azerbaijan. Various state programs, targeted state social assistance to vulnerable families and other measures taken have contributed to the social well-being of the population. But dynamic and rapidly changing social protection systems require regular updates in this area. Important for now is to study popular social protection measures of different countries around the world and adapt them to the realities of Azerbaijan. The article describes social protection models of different countries and examines the possibilities of applying their experience in our country.

Keywords: *social protection, models of social protection, allowances, social insurance, poverty, program*

Popular social protection is a matter of concern to all levels of government. The state is interested for several reasons in supporting the socially vulnerable population. First, if the state acts as a civilian, law-governed state, its direct duty is to ensure a decent standard of living and protection of human rights in accordance with the human rights declaration. Secondly, every state is interested in professional workforce recycling, which has an effect on its competitiveness as a state. Thirdly, the socioeconomic support of vulnerable people stimulates the bettering of the popular economic situation and reduces social tension in the society. As a rule, social protection is multifunctional and is directed against social risks. Risks are divided into social and economic groups. According to the International Labor Organization's experts, when describing social risks, it is necessary to understand the need to provide them with a minimum standard of living regardless of their individual abilities and capabilities. At the same time, the extent to which social risks are most frequent and recurring, the optimal level of financial assistance, the length of the risk, and other parameters

should be considered. As outcomes of social risks serve damage to health, loss of labour capacity, death, number of people being in charge for, etc., while compensation of income loss as a result of disability, rehabilitation and other medical services act as outcomes of economic risks. Thus, the risks include:

- complete or partial compensation of income or complete or partial medical care for complete or temporary disability during the risk of sickness (temporary or complete disability for a period defined by legislation);

- granting pension and allowances to disabled people or those under 18 who partially or completely lack labour capacity during the risk of health limitations and have limited access to normal life; offering medical care for disability and rehabilitation;

- pensions, benefits and other direct payments in the risk of industrial injury and occupational diseases; special medical care and production rehabilitation, sanatorium-spa treatment and other social services;

- Pensions and allowances for loss of householder in the risk of losing householder, granting one-time allowances for funeral activities;

- full or partial unemployment allowances in the risk of unemployment for a period specified by law; payments by public authorities for temporary or episodic labour, which does not substitute this allowance;

- covering costs associated with relocation, re-training and re-qualification of labour forces in the risk of migration, paying allowances for relocating the unemployed for employment;

- Granting subsidies for housing and communal services to a particular group of population during the risk of losing the place of residence;

- allowances for pregnancy and birth, examination of child and mother and other medical services to them in the risks regarding maternity (pregnancy and delivery, birth, child care);

- certain allowances and financial assistance in the form of food for victims in the risks of emergency situations (natural disasters, wars, etc.).

But in the context of economic crisis and financial shortage, saving budgetary funds on the one hand, and financing the increasing social security measures, on the other, appears to be a contradictory problem, which makes it mandatory to find a solution. The focus is particularly on the implementation of large-scale reforms in order to overcome financial deficits and to stabilize the situation, along with more efficient use of budgetary and non-budgetary funds. Many countries' experience in this area and new

ideas serve to improve the quality of reforms.

Modern social policy models are explained depending on the degree of state involvement in the socioeconomic realm, the degree of social protection of citizens, the free choice opportunity of different populations and groups, and the impact of social processes on the country's economic life. When looking at the experience of foreign countries, we can see different social protection models. These models are seen to be linked, in addition to national mentality, to country's power structure and institutional features, economic status and the degree of social tension. There is a particular difference in the organization and implementation principles of social security programs under the social protection model. According to the European Commission's report, four major models - Continental, Anglo-Saxon, Scandinavian and South-European, dominate in European countries. However, in scientific research works of different scientists, the social model of the market, in general, and the social popular protection model, in particular, are classified in a different manner. We can summarize the approaches of G. Esping-Andersen [2], N.U.Safarov [8], A.V.Gubin [5], K.Nedelyakov, E.Tankova [7] and others as follows (Table 1), and in our opinion, this approach may allow to see their positive aspects and take account of their shortcomings.

The social protection system of different countries differs in terms of composition and volume of social payments, transfers and subventions, content of programs at different times. This is due to the fact that this area is dynamic enough and varied. Over the past two years, many states have been experiencing a decline in state involvement in social sphere, and many experts have pointed out that the period of the general social welfare state model is not on the ongoing agenda any more. But the model of general social welfare state mostly implies social models of Western European countries. Of course, the economic and ecological crisis in these countries since the 1970s, including the recent years, has undoubtedly affected the social sphere. However, at present, a certain part of GDP is directed to social programs, which accounts for 5% more in Scandinavian countries and 4-5% in Western European countries. Simply, new approaches have been introduced to solve social issues under different processes and influences.

The goal is to integrate all those in need into social protection programs, to increase efficiency in social protection costs and to strengthen the coordination of social assistance and labour stimulation.

Table 1.

Classification of main popular social protection models

<i>Social protection model title</i>	<i>Applied in</i>	<i>Principles</i>	<i>State involvement in social protection</i>	<i>Security and allowances</i>
Conservative, continental or "Bismarck's" model or social market economy (created by Ludwig Erhard)	Germany, France, the Netherlands and Switzerland	Free competition, free choice of consumer goods, free personal development and expression	State is highly involved in social protection and leads redistribution channels of public funds.	Compulsory
Liberal, Anglo-Saxon, neoconservative or social market model (created by W. Beveridge)	Great Britain, Ireland, USA, Japan, Canada	Severity in social sphere, prioritizing market regulation methods over state regulation, widespread application of market instruments, decentralization of social sphere, minimization of state grants and subsidies, universality (generality) of social protection, i.e. application of social protection to everyone in need, unification of social services, i.e. provision of pensions and allowances irrespective of income	State involvement is weak, checking revenues for social benefits is mandatory.	Financed at the expense of insurance payments and taxes. Social insurance payments are minimal. Social aid dominates.
Social-democrat or solidarity model, Scandinavian model	Denmark, Sweden, Norway, Finland	Universality (generality) of social protection, applying social protection to most segments of population, protection from multiple social risks, availability of warranty of ensuring major social needs, needs are mostly taken into consideration rather than service achievement, state regulation is preferred.	Social protection is under full control of state	Social services and payments are offered to all population. Not conditioned by insurance payments, employment and work experience.

Southern Europe or rudimentary model	Italy, Spain, Greece, Portugal	Social protection is transmitted to family or relatives, protection of traditional family and its structure is a key factor, family eases the burden of the state for social infrastructure development, by providing financial and other assistance.	State involvement in social protection is null or very weak	Social allowance is given under choice on an unequal basis
Paternalist socialist model or social model of Planned economy (administrative-command system)	Former USSR and post-Soviet states	Property belongs only to the state. High social stability, social protection and loyalty are observed. Because of the planned economy, there is only state regulation in the field of social security and social protection. Low quality of social services due to lack of market economy and competition. Individuals are dependent on the state.	Social protection is under full control of state, administrative economic and compulsory impact methods are applied.	It is compulsory, social services and payments are provided to the whole population by the state
East Asian model	South Korea, Taiwan, Singapore, Malaysia	Sosial rifahın yüksəlməsində və xidmətlərin göstərilməsində ailə və yerli icmanın rolu, global iqtisadi proseslərə reaksiya və uyğunlaşma yüksəkdir.	State involvement in securing social welfare is limited	Social allowance is given under choice on an unequal basis
	China	Social security applies only to part of the population, primarily to those working in the public sector. Most of the population, including villagers, is deprived of social protection. Responsibility and security for the second and subsequent children are imposed on the parents because of the birth limit. The policy of restricting migration abroad is applied.		

Model of Latin American countries	I group - socialism-oriented Venezuela, Ecuador, Bolivia, Nicaragua II group - Mexico, Chile, Peru, Colombia, applying neoliberal model III group – Brazil, Argentina, Uruguay applying corrected liberal model, Cuba, applying left socialist model	Social protection has a great place. However, sharpness and polarization are not allowed during reform. Protection against unemployment, medical care, etc. is applied. The role of civil society is high.	The role of state and civil society institutions in ensuring popular social welfare is high	The state is the provider of social services and payments to the population
-----------------------------------	---	--	---	---

For example, the transition to a program that encourages citizens to work in the Netherlands has been observed since the 1970s. In the 1980s, the majority of Eastern European countries, which transitioned from socialist governance to market economy, began to diminish the number of social programs. Large-scale steps are still being taken in Greece and Portugal to improve the social protection system.

One of the reasons for the reduction of social programs is that it does not provide conditions and encourage the elimination of the reasons for social benefits, which has resulted in irresponsible use of public resources and formation of patronage relations. For example, retirement for disabled people in the Netherlands in the 1970s was a trend, and those with any psychological illness, even with a simple headache and depression, could retire and live an average life. This condition began to disturb the state as it made its way to bankruptcy, and the responsibility to fund this program was thus imposed on employers. The latter, in turn, made changes to the program and added the mechanisms for returning patient workers to work more quickly, and one such mechanism was the organization and implementation of rehabilitation. These mechanisms caused a change in the situation. In the UK, it is recognized that the social protection does not encourage vulnerable to eliminate circumstances and their causes. Because the more people earn, the lower the amount of allowance. Therefore, in the UK, the

system of allowances has been shaped so that they are less dependent on the labour income. Some incentive measures have been introduced to ensure employment, one of which is the continuation of allowances for a while during permanent employment. In parallel, vulnerable people are re-trained and job-seeking skills are taught. All measures are targeted at switching from passive people receiving social assistance to active participants in the labour market, and checking the living conditions of those receiving social assistance to abandon mechanized long term social benefits. Shorter programs have been adopted for this, allowing to monitor the situation for vulnerable families and help them solve their problems. In general, the changes observed in the social protection system are implemented not only in European countries, but also globally all over the world. A detailed analysis of social protection participant's problems and the development of clear individual plans that reflect the way out of the current difficult situation are considered best practices and models. Such a model has been applied in Chile. A program of involving people having difficult situation in social life has been used for many decades in Chile. The issue of forming the base income of those in need of social aid, put forward by monetarists, has been discussed in many countries since the 1950s until now. Found its application in Canada, Germany and recently in Finland, this approach makes non-transparent and complex relationships between the state and citizens easier and transparent in systems with complex social protection, allowance, benefit and tax rules and regulations. The key point of the approach is that citizens can receive base allowances of the same size, regardless of their age, availability of property and participation in the labour market. The mechanism of base income allows for simplification of settlements between the state and citizens, but does not solve social problems. The trend in the world is developing in a way that social protection is targeted and that it focuses on the needs of a particular family or citizen. It does not just end with money transfer. Other activities, such as psychological rehabilitation, retraining, increasing financial literacy, and helping to plan life, activity and career, are also implemented along with social allowances. Another process going on in social protection in the world is supporting people in need of social aid as a result of the 2008-2010 economic crisis through social programs. A number of countries faced the lack of effective mechanisms that would help assist those in need of social assistance when the companies went bankrupt and their jobs were closed,

and the funds were not available during the economic crisis. For this reason, several countries made political decisions regarding the development of social programs that would help address the problems that may arise before the next economic crisis. Thus, wide-range measures are being undertaken in the BRICS countries. In India, an act was adopted to ensure that the social protection system is accessible to all, and as a result, 700 million people received food aid and 150 million made an earning by joining public affair jobs during 150 business days. China has been improving social protection system since the 1980s, providing social assistance to more than 70 million poorest people. In Brazil, efforts have been made since the 1990s to improve the social protection system and the interaction between the citizen and the state on the program basis. The Bolsa Familia, a major program of transfers, is the largest program used in this regard, and 20% of the country's poor population benefit from it. It also means taking advantage of healthcare, education, and employment in the labour market, along with regular allowance. Although Brazil is one of the countries with the most powerful social inequalities, this program has enabled the development of social processes in a positive way. In the USA except social insurance, there are more than 100 grant programs, most of which are short-term and they are replaced with other social programs at the end of their term. These programs differ in size, selection criteria, sources of financing, direction and other indicators. Most are implemented under the organization and supervision of five federal ministries – the Ministries of Health and Social Services, Agriculture, Labour, Housing and Urban Development, Internal Affairs, as well as Economic Affairs Committee, Department of Veteran Affairs, Railroad Retirement Board and Civil Service Commission. The social programs, implemented under the influence and control of these authorities indicate that a large number of government agencies are directly involved in social policy. However, to achieve a radical solution to social problems is to achieve the ability of the population to solve these problems at the expense of their own income. This is possible by increasing the employment and income of the population. During the period when the structure of the economy changed and the unemployment rate increased, thanks to the development of science and technology, many countries have begun to give preference to the programs of unemployed individuals' involvement in individual entrepreneurship activities. For example, in the United States, this form of employment includes "home-based employment" or "home-

works". It is a job of which part is based on the functionality at home, and being considered an ideal job for many people it also helped to boost employment across the country. Thus, according to the data of the National Bureau of Labour Statistics of the United States of America, the number of people doing work at home was 19,76 mln. and 5.87 million of them (29.7%) belonged to the sphere of self-employment. In 2003 only 23.5% of 22,2 mln. disabled worked in institutions. The rest did home-based job. In 2004, the number of households working at home reached 21 million. Finally, in 2007, 20% of the employed population fulfilled the work at home. This new approach has given entrepreneurs a chance to reduce costs (lease, utility, transportation, etc.) and create conditions for people to live independently. It should be noted that certain steps are being taken in this direction also in Azerbaijan. At the meeting dedicated to the socioeconomic development of the country in 2017 and the challenges ahead, President Ilham Aliyev noted that "the number of families receiving targeted social assistance is 116,000. It covers more than 400,000 people. On average, each family receives 150 AZN social assistance. This is a manifestation of our social policy. At the same time, we must try to employ the citizens who live in difficult situations and create opportunities for them, including involve them in job within the self-employment program, in order to reduce the number of people who need social assistance". [1]

With the transition of the South African government to a democratic system, the social protection system was viewed as the basis of new social contracts. Here, universal grants, child benefits, and granting of pensions for those who have never worked in the formal sector of the economy, are applied. Large funds are spent in the South African Republic primarily to help eliminate social tension and bring normal living to those in need. Overall, about 1.6% of the world's GDP is spent on social protection. However, the need to improve the social protection system in Africa, East and South Asia is far greater. Each country has its own identity, nationality, historical development and political structure, and it is difficult to find two countries with the same social protection system worldwide. But in all social protection systems, participants have their own payments (social insurance fees) and tax revenues as financial sources. The characteristics of the social insurance system are determined by finding the balance among them.

The legislation of the EU countries now gives every citizen the right

to receive social protection and social benefits. When exercising these rights, the following principles are taken as a basis [3]:

- to prevent discrimination on the national ground during social protection,

- the payment of certain types of social payments irrespective of the place of residence, ie payment of social payments to persons who have a status for receiving a social payment by the laws of the EU country, but are stateless in that country,

- giving the individual the same social benefits in different countries of the EU,

- Transparency of information on the amount of social payments for persons (this is due to the fact that different EU countries have different social payments and people can make choices based on this information);

- Mutual consideration of the insurance period, in such case the payments he/she wishes to receive in a different country from the country of residence are possible when it is approved that he/she works and pays for insurance in accordance with the legislation in that country,

- It does not mean that the situation in the field of social payment and protection cannot be diminished as a result of the application of the EU regulations.

- Prevent deterioration of the situation, that is, it is not allowed to worsen the situation with the existing social payment and protection as a result of the application of the EU rules.

According to the latter principle, if the person has the right to receive high benefit according to the social insurance allowances he/she pays in the country he/she works and if he/she receives high benefit, then he/she is entitled to receive such benefit even when returning to his/her home country. In Germany, the disability benefits are high, and if a person receives a pension for a disability in Germany, he will receive the same amount of pensions even he returns to his country, and this is due to high social payments made by him in Germany. This principle not only allows free movement of labour migrants in the EU territory, but also provides them with equal social protection.

All Western European countries apply social insurance scheme and social insurance payments are a source of funding for social protection. However, social protection and social insurance systems are used differently in different countries. Based on the analysis of the experience, countries are

divided into four groups according to the use of social protection and social insurance systems:

Table 2

**Comparison of Countries for the Use of Social Protection and
Social Insurance Systems**

Reforms in the social protection system are implemented in the fol-

Group	Countries	Characteristics
I group – insurance principles dominate.	Germany, France, Belgium, Luxemburg	The amount of payments and benefits depends on the individual insurance payments. Social protection of the population is based on insurance-contractual principles. Both hired workers and employers transfer funds to the insurance fund and provide assistance to the needy worker from the collected fund. Often, the amount of the insurance benefit depends on the size of the salary (except for medical care and family allowances). The purpose of the system is to support the person when he/she is ill, disabled, or unemployed. In a few cases, the insurance fund can be expanded due to the budget-tax. Also, countries are obliged to provide them with a guaranteed minimum before the citizens, and this is done from the state budget. Health services are financed by insurance payments, but only minimal medical services are paid from the budget. Medical services are provided by the private sector, but some of the citizens' expenses are covered by the state.
II group – insurance principles are less visible	Great Britain, Denmark, Ireland	The amount of payments and benefits is more appropriate to individual needs, and funding is made at the expense of tax funds. The weight of state budget is high in financing. So, social protection is associated with a minimum of social insurance. The difference between social payments and benefits is that social payments are absolute and every citizen can get it, and the benefits are regulated by law and are given to certain individuals depending on the social risk. Medical care is concentrated in the state (public) sector.
III group – keeps the position between the first 2 groups	Netherlands, Italy	Being a mixed system, it is close to a system where mainly insurance principles predominate. However, in Italy the state does not take the obligation to provide citizens with a guaranteed minimum. Such a commitment may be restricted to a limited number of local authorities in certain provinces. In the Netherlands, on the contrary, every citizen can benefit from social security.
IV group – social protection is still being formed	Spain, Portuguese, Greece	The state does not take the obligation to provide its citizens with guaranteed minimal income and only fewer citizens can benefit from social services.

lowing areas:

1. Adapt the state's social expenditures to the state's capabilities and replacement of budget subsidies with targeted social assistance;
2. Give social support according to the family's financial situation;
3. Except the poor, transfer all to the basis of social insurance on the principle of compulsion.

Determining the scope and form of social assistance at the regional or local level and strengthening public oversight can contribute to the fair use of funds. Addressing mechanisms may vary depending on the region and the specific conditions and capacities. The need for targeted assistance of the regions can be found on the basis of the comparison of the number of poor people and the state transfers to the region with the depth of these needs of those in need of social assistance.

However, there has been a tendency towards transition to a model that has been dominated by most non-governmental organizations in recent years. This is due to an increase of measures for reducing government spending. But the amount of public spending on the social sphere does not always reflect the real state of the country's social protection. That's why many countries tend to keep track of social spending, and better social protection. In this regard, Australia's experience in the field of social protection is of particular interest. Thus, Australia's administrative structure operates as 900 local authorities. As a major problem, it is disbalance between budget expenditures and revenues by federal and sub-national (states and local authorities) levels. The central government collects 70-80% of all taxes but only finances only half of all state spending, which leads to displacement in a vertical hierarchy. As a result, though social protection of the population is under the responsibility of the federal government, but 53% of all state spending is realized by states and 5% by local authorities. Social guarantee is 44 % in the budget structure of the states and only 4 % of the local budget structure [6]. Despite the fact that the social sphere is considered to be the main expense, about 35% of all collected taxes are directed to this area. In addition, the state provides budgetary financing and concessions for transport, healthcare and social welfare services. 50% for transport services, 30% for winter utility (gas, light) payments and other discounts are applied. The population is provided with special cheap housing, nursing homes and etc. In Australia, unemployment benefits are not given, but the state helps all those who are in misery and needy. The De-

partment of Social Guarantee helps only those who are retiree, unemployed, or sick, or unable to work for any reason but have dependent children. Social assistance can be in the form of reimbursement of benefits, helping to find a job, helping to pay the rent, and being moved to state apartments to live. Thus, a properly implemented social policy besides allowing the government to carry out strict control of public spending, also arranges budgeting through state subsidies. In order to overcome financial difficulties (for example, when the world market prices rise), special subsidies are given to the states temporarily.

The effectiveness of social policy depends on the purpose and the mechanisms of its realization. If the purpose is to grant benefits to those who are poor or who need other social assistance, this is measured mechanically by the specific weight of social programs and budget allocations to the social sphere or if the purpose is to reduce poverty and improve the welfare of people, then the role of social programs also varies. Thus, in the United States there is a federal program for distribution of targeted social catering cards financed from the state budget to the poor (it is only possible to get a meal on the card) and this program is in the first place according concerning the efficiency indicator in terms of targetedness in the world. The distribution of cards is carried out as targeted social assistance and is organized on the basis of the system of issuance only to those in need in presence of local communities and schools. It does not allow the occurrence of negative events and at the very least retains the desire of people to apply for a job and work and saves the family from poverty providing the minimum. In Latin American countries, other useful social software transfers are based on certain conditions, such as the implementation of the medical examination protocol, the active search for a job, and other similar conditions.

The factor kept in focus in terms of efficiency is measured by the adequacy of the social assistance, that is, relevancy to the situation. In many countries, the minimum amount received by people as social benefit cannot change their lives. However, social programs in Latin American countries provide families with access to social support, such as schooling and medical examination. In this regard, most countries reduce their administrative costs in their budgets and direct financial resources to social programs and prefer a complex social protection system, abandoning various small social programs. Basically, the inter-agency coordination work is being developed

in the states and new strategies are introduced through innovative administrative mechanisms. As such an innovative administrative mechanism, Brazilian social register under the name of Cadastro can be shown that through this system data of 27 million people are gathered. Then it is electronically checked whether these people have relation with 10 social programs and determined which programs the people in need of social assistance use. This innovative administrative mechanism allows the use of social software resources more efficiently and reasonable orientation of resources to those in need according to each program. More than 68 countries across the globe (let's note that in 2009, the number of these countries was 19) apply an innovative approach to the implementation of the social protection strategy. More than 10 countries have developed organizational mechanisms (base and exchange platforms, web portals, etc.) to coordinate the activities of ministries, administrations and representatives of different sectors involved in the implementation of social protection programs [3]. All these mechanisms serve to make the social protection system more efficient, accessible and effective.

LIST OF LITERATURE:

1. The meeting of the Cabinet of Ministers presided by İlham Aliyev dedicated to the outcomes of the socioeconomic development of the country in 2017 and the forthcoming tasks was held. <http://www.president.az/articles/26709>
2. Esping -Andersen G., The Three Worlds of Welfare Capitalism, Princeton University, 1990, p. 142 The author identifies three main models of social states: liberal, conservative (corporate) and social-democratic.
3. Antropov V.V. Social protection in the countries of the European Union: history, organization, financing, problems. – M.: Economics, 2011. - 271 p
4. The World Bank. Social protection systems are expanding, but they can do more to reach the poorest segments of the population <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2014/05/13/social-safety-nets-expand-better-reaching-poorest>
5. Gubin A.V. Features of the social protection system in the United States // Omsk socio-humanitarian readings -2015, Materials of the

- VIII International Scientific and Practical Conference. Ministry of Omsk region; Omsk Branch of the Russian Sociologists Society; Omsk State Technical University, Faculty of Humanities Education, Department of Sociology, Social Work and Political Science; Responsible editor L. A. Kudrinskaya 2015 — P. 53–60.
6. Yermasova N.B. State and municipal finance: theory and practice in Russia and abroad http://www.e-reading.club/chapter.php/98322/20/Ermasova_-_Gosudarstvennye_i_municipal'nye_finansy__teoriya_i_praktika_v_Rossii_i_v_zarubezhnyh_stranah.html
 7. Nedelakov K., Tankova E. Social Protection and Social Policy in the European Union Countries // Applied Economic Research. — 2014. No. 1. P. 35–39.
 8. Safarov N.U. World experience of social protection and struggle against poverty // Fundamental researches. —2016. — No. 5–3. — p. 634–639

HUSEYNOVA SARA MUBARİZ

Ph.D., docent of math economy department of BSU

e-mail : sarahuseynova@gmail.com

DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE ECONOMY OF THE POST-SOVIET COUNTRIES

SUMMARY

The main purpose of the article is the economic analysis of the sustainable economic development of post-Soviet countries. Economical growth of the country considered as the important macro-economic indicator.

Development of the sustainable economy of the post-soviet countries takes place in all areas of the economy through the implementaion of innovations and "know-how".

Country's inclusive parameters of the development policy and stabilization of the macro-economical, tax-budget and cash-loan policies are the main factors to be takne into consideration for the development of the sustainable economy.

In post-Soviet countries, the improvement of the sustainable economic development through the social and economic development of the country by means of new innovative methods is one of the key issues in the future.

This is mainly based on the growth of investment in human capital, reduction of poverty rates, economic development, restoration of economic balance between regions, eliminating the difference observed in social life of the regions and ensuring employment of the population are the main directions of the country's economic growth for the coming years.

Sustainable economic development of Azerbaijan for the next years is the provision and improvement of sustainable and high growth rates in industry and industrial production.

Economic development of the non-oil sector through revenues from oil, namely acceleration of transition to the application of international standards in industrial enterprises based on modern technologies, development of fair competitive environment, the development of rational investment policies and science-driven production promotes the country's sustainable economic development for the future.

Key words: *Azerbaijan, economic growth, development of sustainable economy, Kazakhstan, Russia, post-Soviet, GDP , technology, development, profit of population.*

In general, economical growth gathers positive dynamic, which makes the country's ecological strategy and environmental protection more strong in coordination to the national, international and regional levels of the protection of natural resources, implementation of the scientific development principles, which on its turn protect the interests of the current and future generations of the country, as well as the wise usage of the human resources.

Characteristics that show the sustainable development are: social-economic development, sustainable consumption and production, social tendencies, demographic changes, health care, climate change, energy transportation, natural resources, global cooperation and efficient management.

In order to identify the economical growth in post-soviet countries, analysis of the rapid increase or decrease of economical process and macro-economical indicators shall be carried out.

Reform implementation in the post-soviet country's economies, is one of the main factors of the social-economic development.

Analysing the sustainable economy of the post-soviet states, the Russia's economical situation and future development of their economy shall be considered.

Firstly, Russia's geo-political situation, territory, population and potential natural resources, ability to have the nuclear missiles have to be considered in analysis of the economical development.

Russia's territory and natural resources forced the development of multi-purpose procurement. However, economy used the old technical and scientific methods of economic development which reduced the growth. CIA World Factbook statistics show that (2) GDP has been decreased from 3.7% to 1.7% in 1990-1997, whereas the production has decreased from 4.6% to 1.8%. In terms of reforms Russia's GDP has been relocated from 8-9 position to 14-15, whereas the GDP per capita reduced from 43rd position to 58th.

Difficulties in economy still keeps the Russia among the strong countries of the world. Machinery, energy, forestry and chemicals are the strong parts of the Russia's economy. In 2012, most of the world was facing the recession, where as the Russia stayed away of the situation. Nowadays, Russia's economy still in a good condition.

Economic development in 2012-2013 has shown the growth of 3.9%-

4%. Decrease in economical development of Russia cannot be seen in Table 1 below. Realistic salaries and production confirms the Russia's economic development. In parallel, inflation and employment records are low. Currently, usage of the Russia's industrial potential has reached the level of the years 2007-2008. There is a capital flow from Russia, which is the result of the surplus in balance of payments. After the stagnation in Russia's economy, which last many years, there is a growth starting from 2011 in terms of consumption and production, repayment of corporate loans. Currently, investments into the Russia's business have been processed.

Table 1:
GDP Growth of Russian Federation

years	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GDP%	6.4	10.0	5.1	4.7	7.3	7.2	6.4	8.2	8.5	5.2	-7.8	4.5	5.3	3.7	1.8	0.7	-2.8	-0.2	1.5

Source :[2]

Currently increase of Russia's GDP depends on large companies and state-owned enterprises. There is a low increase in salaries. In case if the economy will be directed to the development of small enterprises, the growth of GDP will be visible, which will involve more human resources and increase in salaries. Salaries are the 64.7% of the Russia's population income. In 2008, this indicator was 68.4%. During this period, business income has been decreased from 10.25% to 7.8%, but the social payments have been increased from 13.2% to 19.2% (2).

Research made by E. Q. Yasin, shows that population's income has been "nationalized", thus the state does not increase the salaries. Increase of salaries in state-owned enterprises is very slow in comparison with the increase of inflation. The reason for that is the decrease of budget and struggle with the inflation growth: reduction of cash may reduce the inflation (3, page 37).

Integration of Russia into the world economy may increase the development of the sustainable economy. As per research made, Russia needs another 7-10 years to have an economical growth of 3%. The main reason to get that: "Russia is not able to increase the export of a new goods. Having a cheap working force doesn't help to get the growth, this will drive

only to the poverty. Russia needs to develop its technology”(4,p.21).

Despite the fact that national economy has been increased by 1.5% in 2017, investments and consumer's demand have also been increased, there is a need to work hard in political, social, technological, intellectual spheres to increase the competitiveness in order to reach the sustainable economy.

It is recommended to increase the investment opportunities, increase small and medium enterprise developments in order to increase the country's inclusive parameters and to reach sustainable economy.

We also can consider the macro-economic data for Kazakhstan, which has the natural resources, and developed other spheres of economic, as such as energy, metallurgy, mechanical engineering, chemicals, light industry, and food industry. Grain and cotton grow in agriculture. Cattle breeding, sheep breeding, horse-breeding, beekeeping and camel breeding have been developed in livestock. Transport has been developed in all areas.

Table 2 mainly shows the Kazakhstan GDP in 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 and 2005 years with the following increase of 9.8%, 13.2%, 9.5%, 9.2%, 9.4%, and 9.2% respectively.

Kazakhstan has a rich natural resources which consist of 4 bln. Ton of crude oil and 2,000 bln m³ of gas. As per statistics, Kazakhstan can explore up to 3 mln barrels a day, which makes Kazakhstan one of the 10th oil exporter country in the world.

Table 2:
Kazakhstan's GDP Growth

years	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GDP %	1.7	10.5	12.2	9.5	9.2	9.1	9.5	10.6	8.5	2.4	1.2	7	7.5	5	5.7	4.3	1.2	1.1	4

Source: [2]

The main economic drive is the increase of investment opportunities and internal consumer's demand. Economic growth consist of 60% of a non-oil industry. There is an increase of GDP in all spheres of economy.

Table 2 shows tat there is decrease in GDP from 5.7% to 4% in year 2014. The table also shows the highest increase of 7.1% in industry, 4.8% in transport, 3.3% in communications and 3.2% in trade. Processing indus-

try has reached its maximum by 5.1% increase for the last 5 years. Pharmaceutical sector increased by 41.8%. Foreign trade turnover increased by 25.1% year-on-year and amounted to 69.5 bln, whereas unemployment is 5% (6 p.76).

Dynamic economic growth did not have a significant impact on income in the country, while poverty was significantly reduced. Poverty reduction also reflects GDP growth.

During the Soviet time, in the early 1990s, one out of every three person, or more than 40 percent of the population lived below the poverty line, now this figure is 3 percent.

At present, Kazakhstan, a post-soviet country, has a stable economic development in human capital investments, infrastructure development, industrialization, savings for future generations, and is a key aspect of the country's economic growth for the coming years.

Looking at Azerbaijan, generally, referring to Table 3, the main reason for economic growth in 2005-2014 is the increase in the export volume, the rise of world oil prices and the government's infrastructure projects. The amount of goods exported in Azerbaijan in 2005 was increased by \$3.9 bln reaching \$7.6 bln compared to the previous year.

Out of the total increase in the commodity export, 59 is associated with the price factor, and 41 are related to the physical volume factor. Over the past years, public funds allocated to investments have significantly been increased (1). Capital expenditures increased 14 times in nominal terms since 2004, and non-oil products accounted for 25.7% of GDP in 2007. In 2005-2007, the government heavily invested in infrastructure, social services, energy, transport and communications.

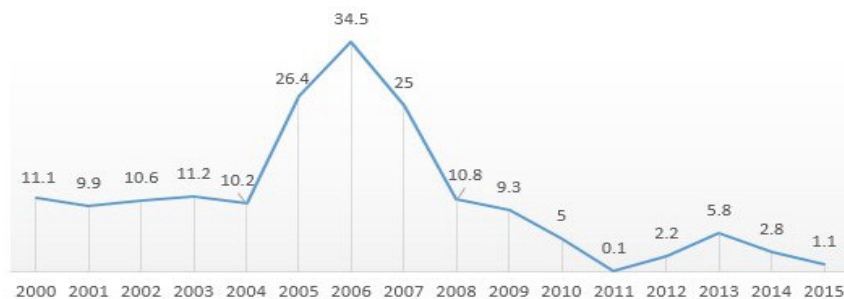
According to the GDP growth rate, Azerbaijan achieved the same result in 2015, which was lower than in 1995 (1.3%) if we will not take into account the minimum in 2011.

This weakening was related to an oil-related economy. Looking at statistics, we can see that from the moment we gained independence, GDP volume us increasing almost every year. Only in 2009, due to the Global Financial Crisis, the amount GDP has relatively declined in comparison with the previous year.

State budget revenues for 2018 are estimated at 20,127 bln manat, which is 29% of the country's main macroeconomic indicator. Compared with the state budget of 2017 revenues are 3.36 bln. manat or 20% which

is more than the budget revenues of 2016, or 2.621 bln. manats or 15%.

Table 3:
Real GDP increase in Azerbaijan



Source : [1]

Analysis of economic indicators in Azerbaijan makes it possible to come to the conclusion that the recent economic changes are positive. However, there are still elements that can prevent sustainable development. Thus, the increase in macroeconomic indicators is a quantitative aspect of economic growth. The key issue is to achieve qualitative changes in economic growth.

In comparative analysis of Azerbaijan with Russia, Kazakhstan and other post-Soviet countries, Azerbaijan ranked third in the post-Soviet territories among the best developing countries in the "Inclusive Development Index 2018", the prestigious index of the World Economic Forum.

In the inclusive growth report of the World Economic Forum, Azerbaijan lags behind other developing countries except Lithuania and Hungary. The Index of "Inclusive Development Index 2018" assesses GDP per capita, labor productivity, healthy life expectancy, employment, gender ratio, poverty rate, adjustment of net savings and other sub-indicators (9).

The development of these indicators in the country indicates the country's steady economic growth. In contrast to the post-Soviet countries, there has been no significant economic downturn in Azerbaijan's GDP.

In addition to long-term economic growth in Azerbaijan, short-term economic growth is efficiently implemented. Short-term economic growth

reflects the level of labor and capital utilization. When the economy is experiencing instability, growth is hesitant, its velocity is high.

According to the Davos Forum 2018, Azerbaijan's growing influence in the region demonstrates its commitment to real socio-economic, political, cultural and energy parameters.

Today, the economic growth in Azerbaijan is carried out not through the depletion of natural resources, but rather the way of economic development, which is largely due to the development of the value-added areas. Since economic growth has been achieved mainly due to natural and material factors in Azerbaijan, efforts are being made to increase the quantity and effectiveness of all factors in order to sustain a long-term growth.

At present, the main priorities for Azerbaijan are the development of industrial production, ensuring the access of new highly added products to foreign markets, stimulating domestic demand in the country, eliminating the obstacles created by the demand and division factors, and ensuring the interaction of its social orientation with the efficiency of economic growth.

Generally, the main priorities of the post-soviet countries' sustainable economic development are to ensure the sustainability of socio-economic development in the country in the long-term perspective by raising competitiveness and effective integration into the global economic system.

The analysis of macroeconomic indicators of post-Soviet countries shows that for the future economic development of the country, first of all, the development of inclusive parameters in the country, the use and development of social and economic benefits of the regions, the creation of new jobs, poverty reduction should be at the main focus, as well as the development of entrepreneurship and elimination of barriers to this step, and improving the quality of social services across the country.

BIBLIOGRAPHY

1. <http://www.stat.gov.az/>
2. The WORLD FACTBOOK www.cia.gov
3. E. Yasin. Russia's Economy. Sources and outlook of the market reforms. 2002
4. L.N. Ovcharova. Issues of social politics and decrease of poverty in Russia in the context of the development in centuries. 2004

5. E. U. Esipova. System of national accounts: Short course, finance and statistics. 2010
6. Kazakhstan. Economy in growth, it is forced, first of all by oil. 2017
7. Jones G., Kaufmann D. Seize the state, seize the day: State capture, corruption, and influence in transition economies // World Bank policy research working paper. № 2444. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=240555
8. E. U. Meleshkina. State conditions of the post-Soviet territorial policies. 2012
9. <https://www.weforum.org/reports/>
10. www.worldbank.com

ABISHLI LACHIN VAZIR

*Baku State University, Associate professor,
Department of Economy and Management
Email address: abishli@gmail.com*

IMPACT OF ECONOMIC SPACE PHENOMENON IN TERMS OF CYCLIC TENDENCIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT

RESUME

The article examines economic cycles, endogenous and exogenous factors that form its content. At the same time, the definition of the concept of economic space is given, as well as the interaction between the phenomena of economic space and the economic cycle. The ideas of various scientists about the economic space and the recycling process were examined, and it was tried to determine the relationship between these concepts and the economic cycle phenomenon.

Keywords: *economic cycles, economic space, exogenous factors, endogenous factors, reproduction process*

A number of well known economist scientists have tried to find out the essence of economic cycles. There were also Marxists among them. For instance, according to Marxist theory, the material basis of crisis cycles consists of the average service life of equipment. [6, p. 16] Besides, Menshikov and Klimenko grouped the founder of the theory of "long waves", Marxist Kondratyev's elements of the internal endogenous mechanism of long waves as follows [6, p. 17-18]:

- The capitalist economy consists of the movement around the balance existing at several levels. The balance of the "Basic capital resources" (production infrastructure and qualified labor force) determines the current technical method of production with all the factors of social and economic life. When the balance is disrupted, there will occur a need to formulate a new reserves of capital resources.
- Renewal process of the "Basic capital resources" is carried out by bumping rather than fluctuation. Scientific and technical inventions and new applications take the decisive part here.
- Duration of the proceedings of a long cycle is determined by the

average lifetime of the infrastructure of production, which is a key element of the society's capital wealth.

- All social processes - wars, revolutions, and migration - are the result of the change of the economic mechanism.

- It is required to collect resources as the natural currency form, for replacement of "Basic capital resources" and to get rid of long-term crisis. When these savings reach the required level, the opportunities for radical investments taking the economy to the new progress will be created.

A.N.Granberg considers the economic space as the link interrelated between "object like residential areas, industrial enterprises, lands for recreation and economy, transport and engineering networks and so on." and its internal elements.[3] We imagine the economic space as a complete set of objects, subjects, processes and events (components). [4] A.V.Gulbasov offers a clarification of a number of issues to disclose the essence of the economic space as an objective economic category: firstly, to define the essence of production and economic relations that constitute the content of this category; secondly, to determine the position of this category in the production relation system; thirdly, to define the economical system of law and regularities that regulates the dynamics of development of economic space as a socio-economic event. [3, p. 27] But, at this point, we can explain this concept differently with a more detailed approach. So, we know the essence of the space. Generally, the economy, is the production, distribution, exchange and consumption system of products and services. Then, the economic space is a concept that characterizing the structure and the size of the production, distribution, exchange and consumption system of products and services. The characterization of the structure and size of the phases of the recycling process must be commenced with the identification of the driving force of the process. Here we consider the division of labor as the main driving force. Indeed, division of labor does not only lead to the production circle but also to the corresponding relationships in the distribution and consumption spheres. In this sense, we think that the division of public labor can be evaluated as a general basis of all socio-economic relations.[1, p. 47-48] Due to the division of labor, economic space is formed and with the increase of the labor division, the quality settings of the economic space are also rising. At last, the boundary of the economic space are created where the relations formed on the basis of the labor division were decreased or even completely disappeared. This process is es-

tablished both between the enterprises (within the field) and within the enterprise, at the same time, territorial units and between them (regional), and also at the country and worldwide level.

To determine the concept of economic space, it is necessary to clarify the essence of space and time in philosophical terms. Because, all the processes of any economic space take place within a certain time frame and space. So, the space broadly, is the form of existence of objects and events in the material world. It characterizes the structure and the size of objects and systems in the material world. Time is the sequence of events and processes in the material world. [5, p. 41] Of course, in modern age in natural science concepts, the concepts of time and space was explained differently. The concepts of space and time are thought to be organically connected, so that both concepts are perceived as integral to each other. From this point of view, economic processes are, of course, take place within a certain time and space. As the macroeconomic cycle is affected by the communication environment of these separate points, the functioning of the elements of this economic system is directly or indirectly linked to other directions. Therefore, we can mention that, economic space is the driving force behind economic cycles, playing the role of a specific factor.

V.V.Chekmaryov's views on the subject of economics science are very necessary. So, he mentions: "... now the object of economics science is formed as a multilevel space by a common economic space. Each level is based on an economic system set of economic relationships that are formed at the expense of the rate of change of the density. Let's list these levels. The first - nanoeconomics (the economy of individuals). The second - nomoeconomics (the economy of households). The third - microeconomics (the economy of the firm). The fourth - mezeoeconomics (regional or field economy). The fifth - macroeconomics (nation economy). The sixth - subeconomics (economy of transnational corporations). The seventh - megaeconomics (global economy)". [10, p.8]

Even though we formulate abstract ideas about the concept of economic space, here we should not disregard the concept of space that describes geographical parameters. Here we must consider V.V.Chekmaryov's. The key determinant of all these levels of the economic space is the division of labor and its various forms and levels.

The emergence of agriculture as an innovation conquering the world was the first serious step taken by the humanity to move away from both

natural and growing anthropogenic risks. The first food crisis has resulted in agriculture, production relations, and also the occurrence of the economy. [7, p.122] The emergence of agriculture was actually the formation of a division of social labor. Initial era economic processes, of course, have been caused by changes in natural events and conditions. Subsequently, the emergence of the economy has already caused endogenous factors to show the cyclical processes. The deepening of the division of labor has increased the dependence of society on the processes of society (social-socio-economic-political), while reducing dependence on nature. This is a natural phenomenon. In this case, we must identify endogenous and exogenous factors that affect cycle cyclical economic processes. Theories of economic cycle are sometimes divided into two directions - economics in the category of exogenous factors and endogenous factors. [9, p.510] The famous American economist, Alvin Hansen, devoted himself to several chapters for the analysis of endogenous and exogenous theories of economic cycles in his work "Economic cycles and national income". From the analysis of Hansen's work, we conclude that exogenous factors in the formation of economic cycles cause random and non-cyclic collapse. The endogenous factors form cyclical cycles and form economic cycles. A. Hansen does not exacerbate the effects of exogenous factors, with their influence, the constant relationship existing within the economic structure reacts and forms cycles. A. Hansen considers endogenous factors as a cumulative process upward or downward. [9, p. 511-512] Thus, focusing on the total volume of funds, depreciation and investment, directs the process of cycles to internal - endogenous factors, but at the same time he did not forget to mention exogenous factors. To justify the idea we have mentioned before, let's pay attention to the explanation of an American economist Gottfried Haberler.[9, p.515-516] Gottfried Haberler mentioned: "On the one hand, it's not just an exogenous theory. Imagine that cyclicism occurs from the change of air, then it is necessary to explain the specific reaction of the economic system. As it turns out, climatic change translates into productive change (flowering) and decline (depression)." [8, p.24] Here, G.Haberler does not deny the influence of exogenous factors, but questions how these external influences form systematic processes. We can conclude that cycles are formed at the expense of endogenous factors and are exposed to exogenous effects. It means the cycle process is determined by endogenous factors, but the cyclic phase characteristics are formed by both endogenous

and exogenous factors. For example, the substitution of the chapters of the year and the cycle of this process is a cyclical process. This process is explained by the a simple natural phenomenon – the movement of a certain trajectory of the Earth around the Sun. At this point, the position of the Earth's rotation axis at a certain angle relative to the Sun, the proximity of the Earth to the Sun, and so on. factors form the segments, and this is repeated every year. This cyclic event is formed by the internal organs of the celestial bodies (gravity force etc.). We regard such processes as processes that arise from the objective necessity, and we regard the change of chapters as absolutely necessary. But, it does not mean that, If the asteroid collides with the Earth and its orbit changes, then the chapter change will remain as it is or a celestial body with a huge gravitational force without collision, influencing the Earth's orbit, its trajectory of the Sun, its trajectory and the pivoting axis around itself, the character of the chapters, the duration of its existence, and so forth. may change the features. But this does not mean that these exogenous factors formulate cyclical processes.

And here we pass to the new level in the study of cyclical economic processes. The cyclic nature of the economic processes and cyclic properties, ie phase characteristics, should be conditionally separated. In this case, research of economic cycles can be more easily realized. At the same time it is important to mention that such differentiation must not be constrained and should not be considered in any other way than conventional character. If we make that mistake, then we will act in error in the study of economic cycles. Indeed, most researchers in the modern era are mainly researching cyclic progress and fluctuations.

REFERENCES:

1. Gafarov S.S., Social division of labor and its modern socio-economic problems B.: Baku University Publishing House. 1999., 388 p.
2. Granberg A.G. The basis of regional economics. Textbook for high schools. – M.: GU VSh.E, 2000, 496 p.
3. Gulbasov Aleksei Viktor, Smolensk Humanitarian University, Concentration of the economic space and its potential in the study of economic processes and phenomena. Smolensk – 2007,
4. Kochetov E. G. Geoeconomics: (Development of the world eco-

- omic space). - M.: BEK, 1999, 480 p.
5. Lixin A.F. Concepts of modern natural science: Textbook for high schools. — M TK Velbi Publishing house: Prospectus, 2006. - 264 p.
 6. Menshikov S.M., Klimenko L.A. Long waves in the economy. When society changes mind. Monograph – M.: « International relationships, 1989. 270 p.
 7. The space of cycles: World – Russia – Region / edited by. V. L. Baburina, P.A.Chistakova – M.: Publishing house LKI, 2007. – 320 p.
 8. Haberler G., Prosperity and Depression: Theoretical Analysis of Cyclic Oscillations: translation from english language - Chelyabinsk: Socium, 2005. - 474 p.
 9. Hanson A., Economic cycles and national income. M.: Foreign Literature Publishing House 1959, 780 p.
 10. Chekmarev V.V., Lagushev G.E., Tishina V.N., « Theoretical economics » №1, 2013, p.8

AGHALAR ABBASBEYLI*Baku State University**Head of the Department of International Relations***THE SOUTH CAUCASUS IN WORLD POLITICS****SUMMARY**

The article by Professor A.N.Abbasbeyli "The South Caucasus in modern international relations" examines the conceptual issues of modern geo-strategy, which revolves around the Caucasus and in particular the South Caucasus.

In the article special attention is given to research policy of the great and regional powers in the Caucasus and around the Caucasus.

Keywords: *geo-strategy, terror separatism, safety, conflict, tension, confrontation, sovereignty, independence, disintegration, post-Soviet, universal system.*

After the collapse of the USSR, Russia, which declared itself the legal successor of it, counted upon automatically maintaining hegemony over the other former Soviet republics. Instead of helping the newly independent states of the South Caucasus, it has sought to make use of the conflicts in the region to strengthen its geostrategic position. However, the United States have joined in the struggle for spheres of influence in the South Caucasus, which military action in Iraq helped to create a geostrategic foothold in the Middle East, the misuse of the proximity of the South Caucasus. The entire South Caucasus became an arena of rivalry between Russia, US, Turkey and Iran. Responsibility for Interests and aspirations of the peoples living in the South Caucasus have the coordinated positions of all states in the region, elimination of hotbeds of conflict in the territory of Azerbaijan, Georgia, Russia, the transformation of the Caucasus into a zone of peace and cooperation.

The preservation of peace in modern conditions derives from the objective state of the world community on the threshold of the XXI century. After a 50-year era of confrontation and "cold war", mankind had a unique opportunity to develop a universal system that can protect it from all sorts of military adventures, "small" wars, battles for supremacy in the geostrate-

gic races, attempts of different clans and terrorists etc., aspiring to political supremacy. Their actions in Africa, Asia, and the Middle East are a clear confirmation of this. Commitment geostrategic supremacy was reflected in the Soviet military invasion of Afghanistan. The Soviets were defeated and forced to leave Afghanistan, but there was left the war, which for many years happened between domestic political factions and clans, behind which stood the foreign forces seeking to regional or geo-strategic domination. Due to the geostrategic interests of the powers Afghans were killed. And, as shown by the events of recent years, they have spread to neighboring countries, particularly in Central Asia. The proximity of the Afghan conflict has found echoes in neighboring Tajikistan. And the result was the "infringement" of geo-strategic interests of the successor of the Soviet Union - Russia and the response from her. Russia sent troops to the territory of a sovereign Tajikistan under the guise of "peacekeeping forces" of CIS. What's next? This is what has to happen, so this is what is happening. All this resulted in responsiveness. The US intervention in the internal affairs of Afghanistan under the guise of fighting with the Taliban, the establishment of the occupation regime and the establishment of the puppet Afghan government. A similar thing happened in Iraq. Blackmailing the international community for a long time by Iraqi dictator ultimately has led to two wars and executions of Saddam Hussein regime in some 10-15 years.

In modern conditions, when the socialist system ceased to exist and the international community is to unify - the market economy, the world is becoming much more manageable. Of course, there remains the term "developing countries", which sooner or later will go along the capitalist path of development. The socialist, pro-Soviet experiments in Laos, Cambodia, Angola, Ethiopia, Nicaragua, and even earlier in Indonesia, Burma, Egypt, Syria, Algeria, Yemen, Mali, Guinea, Ghana, etc., ended in failure. Now, more than ever, in full compliance with the objective laws of human development, it is necessary to look for ways of mutually beneficial cooperation of the states located in different regions and at different levels of socio-political development. And interaction of these factors can be very different. We need a differentiated approach to each region, in particular the Caucasus, where four subjects of international law are located. For the national and international security of Russia, Azerbaijan, Georgia and Armenia we should seek common ground, not contradiction, which can lead to unpredictable consequences.

The XX century is full of such facts and let protect the XXI century from these phenomena. In this regard, the preservation of peace depends on the internal situation and foreign policy of the young sovereign states formed on the ruins of the Soviet Union. The world has not realized yet, what may be happening, if all leave for the so-called "great powers." In this case, the USA and the Russian Federation play this role, considering the states as the area of their geo-strategic interests. At the same time it rejected the analogy from the history of other countries and empires. The above mentioned can be confirmed by the desire of Russia to have Vietnam and Cuba, Syria and Iran, South Caucasus and Central Asia in its geo-strategic interests. The logic is simple, because Russia declared itself the legal successor of the Soviet Union took over all the assets and liabilities of the Soviet Union. A named republics and regions were part of the Soviet sphere of influence. The changing balance of power in favor of a universal system of capitalism, promotes peace and understanding.

Of course, one system or uniformity of state as it happened many times in the history of international relations, do not exclude all possible collisions. We know that the two world wars in the twentieth century started between the same types, the capitalist states. Of course, in any way we do not rule out the fact that competition with the same type of the capitalist system is capable of causing a collision. And this is not exception to the rule. The problem is that the ideological basis will not take place at the heart of a potential conflict. And the conflict is especially likely that in the absence of ideological confrontation, they are more or less predictable, humanity no longer comes at the tip of the blade in the name of ideological ambitions or superiority of one system or another. It is known that in the second half of the twentieth century, the ideological factor was one of the main areas, contributing to heighten international tensions in the world. The collapse of the socialist system and its foundation as Soviet Union made the world safer in many ways. It is important that the military-political and ideological confrontation between the two opposing systems disappeared. Striving for geostrategic supremacy was the main line of the watershed of the two blocks. Now there are no opposing military-political blocs, but there's geo-strategy. After some time, under the flag of the so-called "Arab Spring" West began to implement "democracy and freedom" in Libya, Yemen, Syria and so on. It's been a few years, dictators Saddam Hussein and M. Kadaffi was executed, Saleh Yemele was ousted, B.Asade

in Syria was stalled. All this gave the US and Russia an excuse, of course, under various pretexts to start bombing Syrian towns and villages to destroy the terrorists. However, international experience shows that bombings do not solve the problem. This striking confirmation is destruction of Russian civil aircraft over Sinai (Egypt) and barbaric shooting peaceful civilians in Paris by terrorists in mid-November 2015. There will never be an excuse to this act of international terrorism. Terrorism is international in nature and we have to work together over the world to deal with it.

The point is that, both the Americans and Russian are checking their tactical and strategic objectives, experience weapons in combat, check the readiness of their aircraft and pilots. They forgot that the United States and the Soviet Union (Russia) once tested weapons in Korea and Vietnam.

Russia has repeatedly said that it will not allow infringement of its interests anywhere in the world. This may explain that in recent years Russia has started to show increased interest in Cyprus, Iran, as well as Armenia, Belarus, Ukraine, Tajikistan, Kyrgyzstan, etc. Although there are no Russian military bases in many of these countries, but there are modern Russian weapons. These include missiles "SS-300" sold to Cyprus, modern launchers, missiles, aircraft, helicopters, artillery, submarines, etc., advanced military aircraft, helicopters and etc. sold to Iran, Malaysia, Indonesia, India. The question arises, if there is no global confrontation, what are these weapons for? This is a very dangerous and slippery pitch that can cause a reaction from other powers.

This also explains the striving of Russia and the United States to establish a geopolitical umbrella over sovereign countries. This is consistent with the predictions of E. Hobsom, who noted in 90-es that "the Cold War" oversaturated world with weapons to the limit, thus leaving behind a powerful ticking time bombs.[1] The main point is that, every country has the right to decide their internal cases regardless of the wishes of other states, without outside pressure. And in this case, the big states do not have the right in the name of its geostrategic aspirations infringe on the dignity of others, in particular, small countries. In such situations, local conflicts become the epicenter of attention of the rest of the world, and especially the major powers. Many countries in this situation are forced to carry out a reconnaissance of its foreign policy. Similar phenomenon in the history is the set. Thus, when the Russian Federation tightened its policy on sovereign Baltic states as Western Europe, the US - have made it clear that such ac-

tions on the part of Russia will affect its relations with the West. This position was clearly stated by the former US Secretary of State G. Kissinger: "The Kremlin does not have the right to exercise pressures that were established by kings and commissars around Russian wide borders for more than 300 years". [2] So the US made it clear that Russia cannot act arbitrarily, at its discretion in the XXI century.

International security is not a local phenomenon in the modern era. And you need to take into account the whole global situation to avoid the autonomous conflict. If you use the logic of those who started a particular adventure, humanity will not get anything except humiliation, because similar phenomena in the international and inter-state relations may become the norm, the so-called power diplomacy. In this case, United Nations Declaration on the equality of all - large and small countries, Final Act of the European Conference on the inviolability of borders will be meaningless. And more states in its sole discretion may dictate, to humiliate, to ignore the will and desire of small nations and states. In this case, the future of the global community will be elusive and unpredictable. In this case, the logic of development will be that, when any nation, humiliated and trampled their rights, years or even a century after wards will seek to restore their dignity and recover their loss. The centuries-old experience of the world diplomacy shows that yesterday's winners can become tomorrow's vanquished and humiliated. C. Clausewitz stressed that war is "not only a political act, but also a true political instrument, a continuation of political relations, holding them by other means". [3] This opinion is shared by modern English scientist E. Kingston McCloughry. In the "Global Strategy" he rightly points out that "war is an instrument of public policy through which the State seeks the implementation of their aims or the strengthening of its power". [4] These words are well suited to the purposes "of the Karabakh war". Its initiators, not puppets, set before themselves adventurist goals on a global scale. The initiators and executors of the Karabakh adventure, failing to achieve its objectives by other means, started this terrible war in the sunset of the twentieth century.

Historical responsibility, elementary common approach, and a simple instinct of human life, once bestowed by God, do not allow anyone to kill another one. Centuries of experience of human history shows that peace and peaceful co-existence is the same for all - large and small states. We must not forget that the two world wars in the twentieth century began with

a collision of major powers with small. The history does not forgive political blunders and it is better to consider its lessons than to seek to present a lesson to others. Of course, it may be the interests of one or another state. And it is natural. But they should be resolved in a civilized way, through diplomatic and other channels, rather than resorting to overt or covert blackmail and pressure. As it was in Vietnam, southerners were supported by Americans, northerners – Soviet Union, but died mostly Vietnamese, testing weapons of the two superpowers. Today Vietnam belongs to Vietnamese; all aliens seeking hegemony get out. This is also a lesson for history. Killed millions of Vietnamese, but they defended their land and their dignity. Speaking about the incident, we aim to warn of current issues - politicians from hasty decisions. It's hard to keep the peace; it is easier to break it. What is next?

International Security - is not an abstract concept. It is determined by the national security of any state, regardless of its geographic location, the size of the territory or population. Therefore, speaking about international security should be taken in its volume and space. What does it mean? Firstly, the fate of international security today depends on the particular isolated conflicts, incidents and collisions, and, secondly, from the large-scale, inter-states conflicts and military confrontations. What is easier to solve? It seems that each of these phenomena themselves to some extent equivalent, i.e. both can cause a world of conflict, lead to international complications. In this case, both factors require close attention, timely solutions. The dynamics of their development does not allow delaying them. Cardinal important concept of the geopolitical world order and security, require a civilized approach on the part of all, and above all by the great powers. It is necessary to look for common ground, rather than alienation.

Caucasian people - neighbors, not by choice, but by will of God, therefore, we should live together without strife and without capturing the territory of a neighbor. In the Caucasus, a lot of things mixed: the nation, their culture, customs, languages, traditions, etc. On the other hand, for a long time nations have passed national borders, they have many relatives living on the other side of the border. In fairness, it should be noted that this does not refer to Armenia, where only Armenians live.

However for making Caucasus a zone of peace and cooperation, firstly, extinguish hotbeds of conflict in the territory of Azerbaijan, Georgia and Russia. Secondly, to restore the territorial integrity and sovereignty of all

countries of the Caucasus. Without this it is impossible to provide political and economic cooperation between four the countries.

After solving these problems in geo-perspective should be created Caucasian Common Market, where later would be invited - Turkey, Iran and the countries of Central Asia and the Middle East

This international economic structure could attract foreign investors, based on the fact that the Caucasus and Caspian region have enormous energy resources, reserves of minerals, oil, gas, iron, manganese, gold, there is very well-developed transport infrastructure, telecommunications and the reviving Great Silk road, etc.

Creation of Caucasian Common Market, would contribute to the integration of the Caucasian countries, like the European Union, in turn, economic relations would have a huge impact on the stability and security throughout the region. We are talking about the integration of the Caucasus, not as an abstract phenomenon, but as a movement both vertically and horizontally, covering all above and below. All this will help to establish economic, cultural, scientific, and then the political relations between the countries of the region, cities, regions, scientific and industrial centers.

The driving forces of the Caucasus Common Market could become - mutual benefit, voluntary, economic cooperation, equality of all states and of every nation.

Implementation of such measures - would lead to a duty-free and visa-free zone in the Caucasus, there should be formed a kind of "Schengen" zone of cooperation. In perspective they would have a single currency.

The logic of the development and cooperation of the countries located in this region would be the creation of the International Caucasian Bank of Development and Reconstruction. All this would provide a change to have a common financial leverage, mechanism calculations and payments, to fund priority and promising sectors of the economy, science, education, tourism, transport, etc. By doing this, nations and countries of the Caucasus would exclude war once and for all from their relations. However, despite the obvious benefits for everyone in the Caucasus Region, it is impossible to implement. What is the reason? The reason is that while the Republic of Armenia, with support from the outside, keeps under its occupation 20 percent of the national territory of the Republic of Azerbaijan, there cannot be a common Caucasian home. On the other hand, this will not happen until then the territorial integrity of Georgia will be restored. And finally,

until there is not established stability in the North Caucasus.

Coherent policies would allow a common position to work against the initiators of the conflict; it is allowed to repay the hotbed of tension in the bud. In this case, it would have disappeared deceit, separatism, religious and geo-strategic temptation. And in such cases, the great state in the name of global security could not be guided by narrow national interests. What does it mean? Firstly, great or regional powers will have to drop their own interests for the sake of peace in the world and commit themselves to equal security of all States in the region. Consequently, in both cases, there is a need in a clear and honest approach to the problem. The dynamics of their development requires timely, urgent solutions. The geostrategic concept of world order and security has cardinal importance. It requires civilized approach and above all those who are involved directly in the conflict, and those who are involved in the whirlpool of events.

The experience of past wars in the history of mankind shows that someone starts loses it; the aggressor state degrades and loses moral qualities. On the other hand, the victim of aggression accumulates force, making conclusions from the defeat, albeit temporary. Recall Gaius Julius Caesar, Alexander the Great, Genghis Khan, Napoleon, Hitler, let us remember the recent past, the US attack on Vietnam and the Soviet Union on Afghanistan. All these military campaigns ended in defeat. This is the inexorable law of history and logic of development of human society. The one, who disturbs the peace and quiet, gets the laurels of temporary heroes, but fame is fleeting. In turn, humanity gets devastation and poverty. Nothing goes unnoticed. Everyone should get what they deserve. The one, who plots an adventure, should think again. Stopping halfway does not mean defeat; it is the recognition of necessity.

Factors pushing states to the road of violation of international safety are multi-faceted and multi-layered. They usually do not occur in one day or hour. They arise, forms over the years. The internal policy of the state should be traced. The preservation of peace and international security contributed to the creation of a comprehensive international legal regime, as reflected in the UN Charter, which reaffirms respect for national sovereignty and territorial integrity of any member of the UN. This is reflected in the Final Act of the Geneva Declaration of the OSCE.

The universal nature of the rules of general international law, the common need of all countries in them, including bilateral relations, means that

any local rules of contemporary international law must conform to generally accepted and agreed principles of relations between states. Their unilateral interpretation equivalent to ignoring them and, as a result, there is a failure in some states. This means the creation of specific situation in a particular world region, which sooner or later may develop into a global conflict. In such a situation it is necessary that the relevant international organizations use proactive methods, with the ability to extinguish or suspend the tensions, to be able to react long before than the spark of global conflagration blazes at full power. We have already noted that the world's conflicts arise and are formed for a long time. They can be identified in advance. Otherwise it makes no sense to have such a prestigious, expensive international organizations. The foregoing can be analyzed on the example of the Chechen war, which raged there long before it turned into a bloody war. On the other hand, this conflict is unique in the sense that it originated within the same state. Theoretical outlines of the Chechen war could have been predicted a few years before it began. Of course, there will be the public interest powers; however they can find their solution not by force of arms, the pressure methods, a disguised form of threats, undeclared blockade, etc., but by civilized methods, taking into account national interests and dignity of certain states. The delicacy of the affected problems is in that, it affects the interests of many countries and people living in the Caucasus. There will be successes and failures. The main thing with all this diversity, do not let anyone and anywhere undermine overall Caucasian House. Caucasian peoples living as neighbors for centuries and they are able peacefully solve all the problems here.

But these definitions should make significant changes that have occurred since the beginning of the anti-Iraq war, by the global coalition of powers, under the aegis of the US and England. The United States of America, in the course of this campaign, ignored the UN Security Council, as well as conclusions. On the other hand, ignoring the warnings of the Russian Federation, the United States actually have reduced its role of secondary countries that do not affect in any way the US position. It is known that it was a resounding statement of Russian President Vladimir Putin that "the actions of the US - this is a big political mistake", and later spread to the United Nations as an official position of the Russian Federation in the anti-Iraq war.

The problem is that, after establishing dominance over Iraq, the United

States thus have closed geostrategic ring: from the east (Afghanistan) and the West (Iraq). This act of the United States decided a few problems: First, they established control over one of the major oil producers in the world - Iraq, and even earlier, during the first anti-Iraq war in 90 years of the twentieth century, in Kuwait and Saudi Arabia. Now the United States for a long time will be able to preserve their oil fields for future generations.

Second, the US victory in Iraq tied the hands of ambitious neighbors of Iraq.

Thirdly, and this is one of the main objectives of this war, they cut Russia from its main ally in the Arab world and its Caucasus.

Fourth, this US came close to the borders of Syria and Iran, which have the support of Russia and provided it with weapons.

Fifth, now impact on the Israeli-Palestinian conflict by the United States will take practical steps towards its solution.

Sixth, the United States have closed a large ring with geostrategic importance, by passing Russia from the south, creating a strong foothold in the Caucasus, the consequences of which will be obvious later.

And, finally, going to war without actually counting the support of England (it sent 45 000 troops), the US began it alone. They have shown the world that they are the only super power in the world today and in the queue can be any country that is not submit to the will of the United States

In fact, the South Caucasus has become a sphere of geostrategic interests of the US. The greatest role in that played the Russian Federation itself. After the collapse of the Soviet Union - this is a strategic region for some time been abandoned. Russia, which was occupied by domestic affairs, did not think that the former Soviet republic will be able to feel the benefits of freedom and to pursue an independent foreign policy so quickly. In this regard, the Secretary of State in the government of Boris Yeltsin - G.Burbulis openly said let independent, post-Soviet states to make fun because of freedom and after losing all, they will plead Russia to take them back. In the first years after the formation of independent states, Russia essentially squeezed them out of its sphere of influence. However, happened another thing, sovereign, independent republic more and more every day distanced themselves from Russia due to Russian policy. The mistake of the Russian government during this period was that, instead of establishing equal and normal relations with independent states, it has chosen the way of threats, intimidation, economic blockade, creating conflicts between countries, etc.

Russia just left them alone with their problems. And all of this did not escape the attention of the West, and they began to act more decisively in all the States of the former Soviet Union: Latvia, Lithuania, Estonia, Ukraine, Azerbaijan, Georgia and Central Asian countries. In its desire to manipulate the conflict parties, Russia acted so shy that started thereby to lose its position in these countries. And this contributed to the fact that the South Caucasus countries began to prefer the Western countries, rather than relying on the “objectivity” of Russia in regulating inter-State and intra-State conflicts, such as: Armenian-Azerbaijani, Nagorno-Karabakh, Georgian-Abkhazian, and Georgian-South Ossetian. The reason for the inefficient actions of the Russian leadership during this period was in several aspects: firstly, Russia is not fully aware of their role and place of the former Soviet Union, it seemed to RF that by declaring itself the legal successor of the USSR, it automatically takes everywhere its place. Secondly, instead of quickly extinguishing the hotbeds of conflict that began in the former Soviet Union, the Russian Federation started to inflate them, hoping thereby to gain a foothold in the new, sovereign states. Its preached short-sighted, pro-imperial foreign policy was that all the newly independent countries, becoming subjects of international law, must comply with Russian and enter its area of responsibility.

However, after some period situation changed and became out of Russian control. Soon, all South Caucasus became the area of rivalry USA and regional powers like Turkey and Iran. As time shows, geo-strategy of Russian Federation and USA in the given region has the opposite character. Each of Post-Soviet countries, after proclaiming independence, began to pursue an independent foreign policy, often without looking at the great powers.

REFERENCES:

- 1.E.Hobsom. The Age of Extremes. A history of the world. 1914-1991.N.Y. Pantheon Books. 1994, P.38
2. Г.Киссинджер. Дипломатия. М., 1997, С.746
3. К.Клаузевиц. О войне. М., 1934, С.5
- 4.О.Дж.Кингстон-Макклори. Глобальная стратегия. М., 1959, С.25

IBRAHIMOV ALIMUSA GULMUSA

Ph.D. in political sciences, lecturer at the Department of International Relations of the Baku State University
ialimusa@mail.ru

**NAGORNO-KARABAKH CONFLICT: PREHISTORY,
DEVELOPMENT, CONSEQUENCES**

SUMMARY

The Nagorno-Karabakh conflict entered the history of the twentieth century as one of the most tragic, reflected in the destinies of millions of people. As in the pre-war stage of the conflict, and subsequently, the moral truth was on the Azerbaijani side, which defended the status quo, the administrative-territorial division, which did not impede the comprehensive development of the Azerbaijani and Armenian nations.

As a result of the aggression of Armenia in 1993-94, seven districts were captured: Kelbadjar, Lachin, Kubatly, Jabrail, Zangilan, Agdam and Fizuli. About 1 million people became refugees and internally displaced persons. In May 1994, the Bishkek Protocol on Armistice was signed. The escalation of the armed conflict in 1993 resulted in the adoption by the UN Security Council of four resolutions in 1993: April 30, July 29, October 14 and November 12, 1993. These resolutions confirmed the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan and adopted the formulation "Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan".

The future of the Nagorno-Karabakh conflict is not a direct continuation of the current state of affairs. First of all, because the events of diplomatic history after the conclusion of the truce are evaluated according to one moral criterion formulated by the President of the Republic of Azerbaijan, I. Aliyev: "Diplomatic successes, of course, please us ... But if our lands are still under occupation, the results are of no fundamental importance. They will make a difference when the Azerbaijani lands are liberated from the occupation forces, and our compatriots will return to their homes. Our compatriots must return to the occupied lands - the territories adjacent to Nagorno-Karabakh and Nagorno-Karabakh. "

Keywords: *Nagorno Karabakh, conflict, Armenian aggression, occupation, refugees.*

The analysis of primary sources and literature shows that the main goal of the territorial claims and aggression of Armenians against Azerbaijan from the very beginning was the desire to lay the foundation of the Armenian state at the expense of the Azerbaijani lands, and then, by expanding it in various ways, to create "Great Armenia". Although during the Soviet period the issue of Nagorno-Karabakh was raised many times, but the Armenians and their patrons at that time were unable to achieve their goals. Therefore, they were forced to wait for a certain historical moment.

Karabakh is one of the oldest historical regions of Azerbaijan. The name of Karabakh, considered an integral part of Azerbaijan, came from the Azerbaijani words "Gar" (black) and "bag" (garden). The phrase "gar" and "bag" has the same ancient history as the history of the Azerbaijani people. The attribution of this word combination all over the world to the specific territory of Azerbaijan is an irrefutable truth. The word "Karabakh", which the Azerbaijani people called part of their native land, was mentioned in the original sources 1,300 years ago (from the 7th century!). At first, "Garabagh" as a historical and geographical concept designated a specific space, later it was attributed to the vast geographical territory of Azerbaijan.

Apparently, as a political and geographical space, in the history there has always existed the notion of "Mountainous Karabagh", and the concept, covering the whole territory of Karabakh as a whole - mountains, plains - the general concept of "Karabakh". In other words, the term "Nagorno Karabakh" is a "product" of a later time and is the name given to the separatist intentions of one of the parts of Karabakh. The usual logic confirms this: if there is Nagorno-Karabakh, then there is also a plain one; lowland, Karabakh! The truth is this: today in Azerbaijan there is both Nagorno-Karabakh and Niznam Garabagh (ie, plain Karabakh!). Both the plain (lowland) and highland Karabakh in all historical epochs was the homeland of only one people - Azerbaijani, in the language of which there are the words "gara" and "bag".

Hundreds of the oldest, rare examples of folklore, musical masterpieces of the Azerbaijani people were created precisely in Karabakh and connected with Karabakh.

According to the Kurekchay treaty, the Karabakh khanate, as exclusively Muslim-Azerbaijani land, was subordinated to Russia. The Kurekchay treaty, reflecting historical reality, is at the same time the most

reliable document proving the belonging of Karabakh, including the upland part of this region, to the Azerbaijani people.

According to the Kurekchay treaty of 1805, the Karabakh khanate was in fact annexed to Russia. During the liquidation of the Karabakh khanate, his ethnic composition was reflected in the "Description", compiled by order of the commander-in-chief of the Russian army in the Caucasus, A.P. Ermolov (1816-1827). According to the "Description" in the Karabakh province of 20 095 families, 15 729 were Azerbaijani (1111 in the city, 14 618 in the village), 4366 Armenian, including Albanian (421 in the city, 3945 in the village). By the way, most of these Armenians were Grigorianized and Armenized Albanians. As a result of the mass migration of Armenians to Karabakh, new Armenian villages began to appear there. (Later, Armenians "erected monuments in honor of" the resettlement in Karabakh, but in the 80s of the 20th century, after the claim to Azerbaijani lands, they were destroyed). According to official data, from 1828 to 1830, in just two years, 40,000 Jews were resettled from Northern Iran to Northern Azerbaijan, including Karabakh, and 90,000 Armenians from the Ottoman Empire. With the unofficial Armenian settlers, their number passed 200 thousand.

Thus, Tsarist Russia created good conditions for mass migration of Armenians to Northern Azerbaijan, in particular, to Karabakh, as well as for their administrative, political, socio-economic and cultural development. Soon the Armenians began to openly fight for the implementation of the idea of "Great Armenia" on the Azerbaijani lands. One of the main components of this idea was the destruction of the local population, i.e. Azerbaijanis in Karabakh, Irevan, Nakhchivan and other Azerbaijani lands, and the seizure of the lands on which they lived. Since 1890, after the failure of the mutiny of Armenians against the Ottoman state, North Azerbaijan became the center of the struggle.

Armenians, beginning in 1905, started the deliberate mass extermination of the Azerbaijani people. The policy of genocide against Armenians against Azerbaijanis in Karabakh took a more tragic form. However, even the slaughterhouses in 1905-1906. they did not reassure the Armenians. Using the historical conditions created by the First World War, they again set out to create a mythical state - "Great Armenia".

In 1915, after the failure of new revolts against the Ottoman state, the Armenians, having concentrated the main forces in the South Caucasus, continued the genocide against the Azerbaijanis. After the fall of the tsarist

power in Russia (1917, February), then the coming to power of the Bolsheviks (1917, October), in the anarchist situation that was created in Transcaucasia, the Armenian armed groups united with the Dashnak Bolsheviks moved to a new, more terrible stage of genocide against Azerbaijanis.

The new mass extermination, which began in March 1918 in Baku, then enveloped the whole of Azerbaijan, dealt a crushing blow to the Azerbaijani people. With the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic in the history of Azerbaijan, a new stage has begun. The Azerbaijani Democratic Republic took measures to stop the implementation of plans of armed bandit groups and the Dashnak-Bolshevik regime for the destruction of the Azerbaijani people in Northern Azerbaijan.

May 28, 1918 the Azerbaijani people created an independent state in Northern Azerbaijan. In the Declaration of Independence, the Azerbaijan Democratic Republic announced that it is the legitimate heir to the lands of Northern Azerbaijan, occupied by Russia on the basis of the Gulistan (1813) and Turkmenchay (1828) treaties.

The Azerbaijani Democratic Republic has published a legally and politically justified geographical map of its territory. The Azerbaijani Democratic Republic sought to restore its legal authority in the entire historical territory of Karabakh, which is an integral part of Azerbaijan. At the same time, the newly announced Armenian (Ararat) Republic put forward its unreasonable claims to Karabakh. The government of the Azerbaijan Democratic Republic rejected these claims.

To capture Karabakh, the Armenians continued the genocide that had been started earlier in the period of the Azerbaijan Democratic Republic. The Azerbaijani government, taking into accounts the current situation, in January 1919 created the Garabagh province, which included Shusha, Javanshir, Jebrail and Zangezur counties. In late 1919 and in the spring of 1920, armed bandit groups of Armenian Dashnaks on the territory of Zangezur committed mass destruction of the peaceful Azerbaijani population.

During the period of the Azerbaijani Democratic Republic, one of the most treacherous armed revolts of Armenians in Shusha occurred on March 22, 1920, on the day of the celebration of the Novruz holiday by the Azerbaijani people. This separatist insurgency was ordered by the Bolsheviks, who wanted to seize Azerbaijan. Despite the fact that it was possible to suppress this Armenian-separatist insurgency in many places, they still

managed to capture the fortress of Askeran. As a result of military-political measures, the Azerbaijani People's Republic restored sovereign rights in Karabakh. However, the separatist rebellion of the Armenians against the state on whose territory they lived and the genocide committed by them on the eve of the occupation in April 1920 damaged the protection of the northern borders of the country and accelerated the collapse of the independent Azerbaijani state.

According to the relief, Karabakh is divided into the plain and mountain parts. This reality has found its confirmation in science. So, the son of the well-known Caucasian scholar M. A. Skibitsky, A. M. Skibitsky, in his article "The Caucasian crisis" writes: "The mountainous part of the Karabakh khanate at that time was called Nagorno-Karabakh, which belonged to the Karabakh mountain chain in the east, Zangezur, as well as the Karabakh plateau separating Upper Garabagh from Lower Karabakh, Aran ". As it turns out, the territory of Karabakh, when it was part of tsarist Russia, that is, the lands of the former Garabagh khanate underwent various administrative divisions, and therefore the concept of "Karabakh" lost its former significance. The term "Nagorno-Karabakh" was put into circulation at the same time by the Dashnaks.

Since that time, the notion "Nagorno Karabakh" has begun to acquire not only geographical but also political interest. After the Bolsheviks took over power in Northern Azerbaijan, this concept begins to acquire administrative and political significance, turns into Azerbaijani-Armenian relations into one of the main concepts. At the same time there is a change around Nagorno-Karabakh from the geographical point of view. As A. M. Skibitsky writes, "... The Karabakh plateau acquired autonomy in 1923 and was named the Nagorno-Karabakh Autonomous District or within the new borders of Azerbaijan - abbreviated Nagorno-Karabakh."

Thus, the integral part of Azerbaijan, Karabakh was artificially divided into the lowland (aran) and mountainous parts and the Azerbaijani leadership was forced to give the status of autonomy to the Armenians who settled on the upland part of Karabakh later. And this step was adopted without taking into account the opinion of Azerbaijanis living in the same part of Karabakh, grossly violating their rights, a corresponding referendum was not held.

The territory of the Nagorno-Karabakh region was not formulated on the basis of scientifically geographic principles reflecting real history, but

was formulated on the basis of a voluntaristic approach with its own specific goals, that is, it was organized by combining local territories densely populated by Armenians under the name of autonomous associations.

On the one hand, the preservation of Nagorno-Karabakh as a part of Azerbaijan, as historically its land, and on the other hand the special care rendered to Azerbaijan by the NKAO, created exceptional opportunities for its socio-political and economic development during the period of Soviet power. However, in 1980, aiming to separate Nagorno-Karabakh from Azerbaijan, Armenian ideologists and their patrons began to openly deny this. Even in the preamble of the decree adopted on March 24, 1988 as a result of serious diligence on the part of the protectors of the Armenian separatists, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union and the Council of Ministers of the USSR, speaking of the social and economic development of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region, especially noted the results of development in the social and economic sectors of the region.

The first clashes between Armenians and Azerbaijanis occurred in February 1988 after an attempt by the leadership of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region to withdraw it from Azerbaijan. By joint efforts of the troops and local law enforcement bodies, the situation was taken under control, the epicenter of the conflict temporarily shifted to the political plane.

Regular inter-ethnic clashes in the Nagorno-Karabakh Autonomous Region in the autumn of 1988 led to a sharp aggravation of the situation. In late November - early December, Armenian armed forces carried out the first large-scale operation, deporting, with the support of local law enforcement agencies and inaction of internal forces, about 200,000 Azerbaijanis from the areas of compact residence in Armenia to the territory of the neighboring republic. The consequence of the deportation was the general destabilization of the situation in Azerbaijan. Mass protests took place in Baku, Ganja, Nakhichevan, and other cities.

On January 15, the regime of the state of emergency was introduced in the territory of the NKAO and adjacent regions of Azerbaijan, additional troops were transferred. Seeking to regain control over Azerbaijan and prevent the transfer of power to the opposition, the military-political leadership of the USSR headed by Mikhail Gorbachev, once again ignoring the reasons, nature and specifics of the events, sanctioned a large-scale military

operation. On the night of 19-20 January, troops were entered into the city, undertaking an operation to unlock engineering obstacles created at the approaches to Baku and in its line. The introduction of troops was accompanied by deliberate fire on the defeat and significant casualties among the population.

From the end of August, the internal troops of the USSR, by order of the command, practically ceased to provide the regime of the state of emergency in the Nagorno-Karabakh Autonomous Region. Taking advantage of this circumstance, the leadership of the separatist movement withdrew from the underground, legalized its activities and proclaimed the creation of the "Nagorno-Karabakh Republic" on the territory of the autonomy on 2.09.91. All armed groups (local militia, party formations, detachments from Armenia) of up to 15,000 fighters were consolidated into united "NK defense forces" (later renamed the "NKR Defense Army") and subordinated to the Defense Committee.

Armenia fully utilized the features of the new geopolitical situation in the interests of strengthening its positions. At the end of January 1992, Armenian groups began to seize the last Azerbaijani settlements of Karabakh, which were completely isolated. During the first half of February, Armenians, with the support of artillery and armored vehicles, captured the suburbs of Stepanakert (Karkidzhakhan), settlements along the Shusha-Khojaly road and around Shusha. The city of Khojaly was completely blocked, the air communication with it was interrupted due to the intensive use by the Armenian side of portable anti-aircraft missile systems and antiaircraft artillery against Azerbaijani transport helicopters. A small garrison of the city consisted of a company of OMON, a territorial battalion of local militia and a mortar battery. On the night of February 25 \ 26 after the assault with the units of the 366 Guards Motor Rifle Regiment of Khojaly and the nearby airport were captured by the Armenians. At the same time, the personnel of the Armenian formations under the direct order of the command made massacres against the population of the city, which was moving eastwards towards the Azerbaijani positions.

On the night of 7/8 May, an operation to seize Shushi began, accompanied by the commissioning of large: forces supported by artillery, tanks, infantry fighting vehicles. As a result of coverage from three sides, the Azerbaijani garrison, which had lost its support and lost contact with the command, after several counterattacks, was forced to withdraw on May 10

through the Lysogorsky pass to Lachin, after destroying the remaining armored vehicles without fuel and ammunition. For seven consecutive days the Armenian units continued their offensive. By May 18, by converging strikes from the districts of Goris (Armenia) and Shusha (Garabagh), they established control over Lachin and the highway passing through it. Thus, the Armenian army managed to create a ground corridor with a width of up to 20 km between Armenia and the territory of Karabakh.

At the turn of 1992 \ 93 gg. The military-political situation around the Armenian-Azerbaijani conflict has undergone a significant change. It was based on general progress in Russia's policy, the growth of power trends, resuscitation of the traditional southern vector of Russian geopolitical expansion. By that time, the Armenian leaders, supported by a number of groups in the leadership of the Russian Federation, managed to form an unambiguous conviction in the Russian side that Armenia is the only ally and the last springboard of Russia in the strategically important Caucasus region, viewed by Moscow as a zone of geopolitical rivalry and intense penetration of neighboring states.

On March 27, the large forces of the Armenian army, under the guise of a propaganda campaign for the onset of the Azerbaijani offensive, began to seize the Kalbajar district. By the evening of April 2, after fierce fighting, Armenian units occupied the district center. The occupation of the Kelbajar district marked a qualitatively new period of the conflict escalation - the beginning of implementation by the military-political leadership of Armenia of plans for the stage-by-stage occupation of part of the territory of Azerbaijan. After assessing the situation in Azerbaijan as a result of the events in Ganja, the Armenian commander regrouped forces and gave the order to start the operation. On the morning of June 12, parts of the Armenian Expeditionary Corps launched a massive offensive in the direction of the regional centers Agdam and Agdara. As a result, on the night of July 23 and 24, after 42 days of continuous fighting, parts of the Agdam brigade were forced to leave the city and withdraw in the northern and eastern directions. On August 20, after persistent fighting, Armenian troops occupied the district center of Jeyrail. By August 25, the entire territory of the district was occupied. On August 22, parts of the Azerbaijani army were forced to leave Fuzuli and the same-named region. At the end of August, after regrouping, the Armenian army struck at converging areas from the territory of Armenia and Karabakh along the Gubadli district of Azerbaijan. On Au-

gust 31, the regional center of Gubadly was taken; The northern part of the district was occupied by September 2.

In mid-October, the Armenian armed forces launched another offensive on the southern sector of the front. The Armenian armored column occupied November 1 Zangilan and adjacent settlements.

During the eight months of 1993, Azerbaijan, which was in a state of permanent internal political crisis, lost control of the territory of six districts with a total area of 14,000 square kilometers as a result of the enemy's offensive. km.

Since May 12, 1994, active fighting on the front line has ceased. Nevertheless, despite the losses suffered, the existence of domestic and economic problems, Azerbaijan has retained sufficient political will and significant military-technical, industrial, demographic, ideological potential for continuing the struggle.

The damage caused to Azerbaijan during the Karabakh war can not be estimated by numbers. First, the Armenian aggressors brazenly seized 20% of the land of the sovereign Republic of Azerbaijan. As a result of this aggression, about 20,000 people were killed, 50,000 wounded and disabled, more than a million people lost their native land, became internally displaced, 5,000 people disappeared. In addition, as a result of the war and the occupation of the territory, Azerbaijan suffered enormous socio-economic damage. The total amount of direct and indirect losses amounted to about 56 billion US dollars.

In the region there were powerful communication lines with a length of 25 thousand kilometers, motorways - 3.984 kilometers, electric lines - 14 thousand kilometers, water pipeline - 2.3 thousand kilometers, gas pipeline - 2 thousand kilometers, sewage lines - 240 kilometers, 2.500 transformers, 34 thousand telephone numbers. In addition, 4 airports, a railway (Baku-Agdam-Khankendi and Baku-Nakhchivan-Yerevan) remained in the occupied territory.

As a result of the occupation of Azerbaijani lands, 647.9 thousand hectares of fertile land were destroyed by Armenians, including 199 thousand hectares of sowing land, 62 thousand hectares of perennial crops, more than 50 thousand vineyards, 244 thousand heads of large and small cattle, etc. In addition, a large number of tractors, combines and cars were left in the occupied territories, as well as 7.296 hydraulic installations, 36 pumping stations, 26 water-irrigation systems, etc.

In the occupied territories, 690 schools, 250 kindergartens, 65 professional institutions, and 2 higher educational institutions were destroyed. In the occupied territories, about 700 medical institutions (polyclinics, maternity hospitals, children's hospitals, emergency stations, pharmacies, etc.) were destroyed. The damage to health care is 1.2 billion US dollars. As a result of the occupation of the territory of the Republic of Azerbaijan, the Armenian armed forces destroyed and destroyed - 1,421 houses of culture and clubs, 8 regional, 32 urban, 10 children's and 683 rural libraries, 6 cultural and recreation parks, 47 children's music schools, 3 theaters, 3 galleries, 464 historical monuments, about 40 thousand historical items and 4.6 million books.

Of the 22 looted museums, Armenian aggressors carried away 40,000 museum valuables and exhibits, including a worldwide value of 20.5 billion manat. Invaders in the number of looted and destroyed museums Kalbajar Historical and Local History Museum with unique historical exhibits, gold and silver products, rare and expensive stones, carpets and other handicrafts and handicraft items, the museum of the history of the city of Shushi and the museum of bread in the city of Agdam, as well as the museum stone monuments in the Zangelan region. In Agdam, Lachin, Fizuli, Shusha, Gubadly, Jebail and other regions, 20 modern buildings of palaces of culture were destroyed.

As a result of military aggression by the Republic of Armenia, thousands of Azerbaijani citizens were taken prisoner or hostage, and also disappeared. Presenting itself to the whole world as a long-suffering people, the Armenians committed crimes against humanity in the most cruel and merciless manner against Azerbaijanis.

On January 13, 1993, the State Commission for the Affairs of Prisoners of War, Hostages and Missing Citizens was established and its Working Group was established to search for and release Azerbaijani citizens who were captured or missing, as well as coordinate the activities of state bodies in this direction. . As a result of the implemented measures, 1,335 Azerbaijani citizens, including 129 children, 312 women and 246 old people, were released from the captivity. 4869 people, including 55 children, 326 women, 409 old people are reported missing. In the course of the work carried out with the released citizens, as well as other irrefutable facts, it is pointed out that out of 4,869 missing citizens, at least 783 people (18 of them children, 46 women, 69 old people) were taken captive or hostage by

Armenians. Despite the fact that the Armenian side completely refutes the fact of capturing these people, some of the list were visited by representatives of the International Committee of the Red Cross. As well as the International Working Group on the Search for Missing Persons, the Release of Hostages and Hostages, as part of human rights defenders from Germany, Russia and Georgia, confirm the fact of capturing some of the persons on this list. As a result of the latest ethnic cleansing policy carried out in a planned manner by Armenia in 1988-1992, 250,000 Azerbaijanis living on its territory and having refuge in Azerbaijan were forcibly expelled to the last of their homes. Since 1988, the plan of forcible expulsion of Azerbaijanis living in 126 settlements of Nagorno-Karabakh, which is an integral part of Azerbaijan, is being implemented. It was during this period that the most tragic event of the twentieth century took place. The Armenian armed forces with the support of the Soviet troops in one night in Nagorno-Karabakh routed the city of Khojaly, which housed 6,000 Azerbaijanis, brutally 613 civilians were brutally killed, 150 people were lost to lead. In this bloody tragedy, 1000 civilians were injured to varying degrees, and 1,275 people - the elderly, women and children - were taken prisoner and subjected to cruel insults, torment, humiliation.

As a result of the military aggression of the Armenian armed forces, more than 600,000 people were forcibly expelled from their permanent places of residence and temporarily settled in more than 1,600 objects for living in 62 cities and districts of the country from the nearby regions of Nagorno-Karabakh.

BIBLIOGRAPHY

1. А. Гасанов, Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана, Баку, 2007.
2. А. Гасанов, А. Аббасбейли, Азербайджан в системе международных и региональных организаций, Баку, 1999.
3. Джангир Араслы, "Армяно-азербайджанский конфликт. Военный аспект" Баку-1995, Издательство "Эргюн".
4. http://www.irs-az.com/gen/n7/n7_1.htm
5. http://www.mfa.gov.az/ssi_eng/armenian_aggression/legal/Legal%20aspects%20of%20NK%20conflict%20-%20Rus.pdf

- 6.http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_History/_history_r.html
- 7.http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_SocialEconomy/_socialEconomy_r.html
- 8.http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_HumanitarianTragedy/_humanitarianTragedy_r.html
- 9.http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_Documents/_documents_r.html
- 10.<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw>
- 11.http://mns.gov.az/armenianterorgs_ru.html

NAZIM IBADOV SADIG

*Associate professor of Political Science
and Sociology at Baku State University*

SOCIAL DEMOCRACY AND SOME PROBLEMS OF ITS EVOLUTION

SUMMARY

As an ideological-political phenomenon, socialism itself had different directions. One of these directions is social democracy. In this article the essence of social democracy had been specified and the explanation of the main provisions and principles of the concept of democratic socialism had been given. The article also touched upon the idea of "social property" and "social state", which is important in the doctrine of democratic socialism.

Keywords: *social democracy (reformist movement), Socialist International (non-governmental organization), social state (social protection, living standards, participation in production).*

The ideological and political view of the modern era differs with its diversity and complexity. Being in a state of competition ideological movements characterize ideological and political view and development of the world. One of these ideological and political movements is the ideology of socialism. Although the ideas of socialism have been known since ancient times, theoretical justification of these ideas and its formation as an ideology coincides with the 19th century.

As other ideological political movements, socialism also had different directions: early socialism (S. Simon, C. Fourier, R. Owen), Marxism (K. Marx, F. Engels, V. Lenin), anarchism (Proudhon, Bakunin and etc.), Lassalists (Lassalle), reformist-socialism (Bernstein, Kautsky and etc.), reformist communism (Tito), Soviet and Chinese (Maoism) models, neomaxism (Fromm, Habermas, Mills and etc.), African socialism, national socialism and etc. (7, p. 446).

As it was mentioned above, as an ideological political phenomenon, socialism entails theories that are different from each other. But in general, the two main movements- "political socialism" and "social democracy" are represented in political ideology, which is termed as "socialism." From the

middle of the nineteenth century, socialists were at first divided on the ideological, and from the early parts of the twenties on the organizational grounds. The views of K. Kautsky, A. Bebel and E. Bernstein have laid the foundations of a new movement (ideology) - social democracy in the ideology of socialism (2, pp. 288-259). Scientific socialism has prevailed in Russia after the 1917 October Revolution and following The Second World War in some countries of Eastern Europe and Asia, and in Cuba the socio-political life was organized in accordance with a model based on the principles of scientific socialism which existed as reality determining the world's political landscape until the 90s of the XX century. The main directions of the scientific socialism doctrine are state entrepreneurship that overshadows the freedom of the individual and centralized governance which strangles democracy as well as the policies which suppress economy (3, pp. 20-20).

Unlike scientific-socialism, social democracy is considered as a reformist trend.

Social-democracy was shaped in the first half of the 19th century. The spread of social democratic ideas came from the fact that his supporters did not believe that socialist society was created by violence and power.

Albeit, in the early 20th century Marxism was regarded as the supreme socialist doctrine, the supporters of this theory differed on their views about the historical fate of capitalism and on the socialism and on the methods of protecting the interests of the working class. Consequently, new directions emerged within Marxism.

The views of K. Kautsky, A. Bebel, E. Bernstein, who had been opposing Marxism, laid the foundation for a new direction in the socialist ideology - social democracy. Bernstein, in his work titled "The Prerequisites for Socialism and the Tasks of Social Democracy" (1899), denied Marx's thesis that the antagonistic contradictions between productive forces and relations of production would ultimately lead to the defeat of capitalism and the emergence of a new socio-economic formation. Unlike Marx, Bernstein argued that the end of capitalism is still far away. He tried to point out that practice did not confirm the idea of the destruction of capitalism.

The basis of the evolutionary position of social democracy was laid down by the famous thesis of E. Bernstein which states that "The movement is everything, the ultimate aim is nothing." Bernstein sought to substantiate the replacement of capitalism by socialism through reforms.

K. Kautsky, who devoted numerous works to the propaganda of Marxism, in his book "Bernstein and the Social Democratic Program. A counter-critique", rejected some of Bernstein's anti-Marxist ideas and justified the need for a socialist revolution and objected to his calls for the transformation of social-democratic parties into a social reformist party. Kautsky affirmed that under the conditions of capitalism, reforms were temporary and superficial, and ultimately leads only to the rise of social contradictions and the sharpening of the struggle and the restructuring of the society as a whole. Revolutionary Marxists such as K. Kautsky and other social-democrats, who criticized Bernstein's reformism, did not unite with the Bolsheviks, and labeled themselves "Marxist Center."

A. Bebel, who was one of the founders of the German social democracy, defended Marxism from its critics, insisting on the correctness of the principal provisions of the revolutionary theory. Bebel pointed out that the best way to "protect drum-fire which inspires the masses" is to solemnly declare the approval of socialism as the ultimate goal of the struggle of social democracy and the working class (1, p.448-450).

Unlike the Marxists, the fundamental values that social democrats defend are universal principles such as social reconciliation, peace, and cooperation in interstate relations. Within social-democracy attempts to create a just society that is crucial for the whole ideology of socialism are closely related to the principle of freedom and proactiveness of individuals. The social democracy, which rejects all kinds of violent and extremist tendencies, sees the only acceptable way to change society, in contrast to the Marxists who have chosen the path of class struggle and social cataclysms, in social reforms and in a process of purposeful evolution, which gradually leads to the rule of people and to the principles of local self-government. Against the concept of class struggle, social democrats propose "social partnership" concept.

Social democrats see the roots of their ideology in the worker movement, the people's liberation movement, mutual assistance, cultural relations and public solidarity of peoples, as well as in colorful humanist traditions. The basic principle of social democracy is the principle of freedom; the principle of justice envisages "the elimination of all forms of discrimination of personality, as well as the equality of their rights and capacities", the removal of the dependence of people from the owners of means of production or holders of political power, solidarity, is understood

as the practical expression of "unity of people and those who care about the victims of injustice". These principles combined describe the model of a society called democratic socialism. It is understood as a "constant process of social and economic democratization and strengthening of social justice" (3, p.206).

Social democracy objectively reflects the historical origin of socialist ideas in the context of Western European political culture. The Declaration of the Principles of Socialist International states that, the idea of socialism has shaped the minds of people all over the world, led to the emergence and successful development of political movements, and improved working conditions of the labor force and had a strong impact on the course of events in the 20th century (8, p.1).

Social democracy is leaned on the historical experience of the European countries and proceeds from the principles accepted by world social thought about the patterns of internationalization and globalization of international relations, mutual relationship between contemporary social progress and the technological revolutions.

In addition to many other events in world development, the elaboration of the doctrines about its future is also at the center of attention of social democracy.

The doctrines of world development are reflected in the program declarations of social democrats. These are the following: "The Purposes and Tasks of Democratic Socialism" (adopted in 1951 at the founding congress of Socialist International in Frankfurt am Main); "The world today socialist perspectives" (adopted in Oslo in 1962); "Declaration of Principles" (adopted in Stockholm Congress in 1989) (5, p.103). The Stockholm Congress announced that the Socialist International included parties and organizations guided by various traditions, but with the same purpose, coupled with democratic socialism. At present, the leading parties of many countries of the world social democracy are closely involved in the work of the Socialist International.

Socialist International is one of the largest and oldest political associations in the world. Founded in the last century, this associative organization was restored in Frankfurt am Main in 1951. There are many socialist, social democratic and laborer parties and organizations functioning within this association.

The Congress (is held every three years) and the Council (meets twice

a year) of Socialist International forms the supreme staff that gathers all member parties and makes decisions. Leaders' meeting which is held periodically does not make any decisions and is dedicated to the discussion of problems. There are committees and working groups on the regions and problems.

As a non-governmental organization, the SI has the UN advisory status and cooperates with many international organizations in addressing international problems.

The Council and the Secretariat lead activities of the Socialist International in the period between congresses. The Presidium of the Council includes vice-presidents and the General Secretary. Honorary presidents elected from the prominent figures of socialist and workers' movements are also invited to the presidium meeting. The General Secretary directs the executive body of the SI, the activities of the Committee, and working groups. The headquarters of the SI is located in London (9, p.21-24).

The basis of the modern social democratic program and movement is the concept of democratic socialism (this term was first coined by K. Kautsky). (4, pp. 319).

The main provisions and principles that constitute the content of the concept of democratic socialism are the following: the facilitation of regulation of economic life by the state and the advantage of the mixed economy, the nationalization of some major industrial enterprises, the strengthening of the social function of the state, finding the best option between individual and collective beginnings of social life, granting citizens broad powers in managing various spheres of society, and so on.

Social democracy means that socialism is a goal, and humanity is striving for it by enriching it with new political social content. The doctrine indicates that implementation of the principles of democratic socialism is a long and difficult task, and social-democrats try to fulfill it.

The notions of "Social property" and "Social state" occupy an important place in the doctrine of democratic socialism. "Social property" includes state-owned property in the exploitation of which representatives of laborers involved as well, municipality entrepreneurship, and enterprises which laborers buy. The main principle of this concept coincides with the concept of economic democracy, which envisions the involvement of laborers in the administration of production. An important place is given to trade unions and collective agreements in the regulation of these issues.

The social state combines the measures on the social protection of a person.

The characteristic feature of the social state is reflected in its social policy. These ideas have contributed to the significant changes in the nature of the state, strengthening the role and importance of the state's social function. The logical consequence of these changes is the emergence of the notion of social state.

A social state is a state that seeks to provide a decent standard of living, social protection, and participation in production, as well as equal opportunities as ideal for every citizen. By working towards the full implementation of the principle of social justice, a social state softens the inequality of property among people and other disparities painlessly (6, p.105).

High material and economic indicators of a state turn strong social policy in these countries into effective mechanism. At the moment the idea of the social state is successfully implemented in Scandinavia and other countries, where social democracy is powerful.

At the present time in all countries where social democracy exists, new changes are taking place in the concept of "democratic socialism." Some researchers suggest "ideas about the formation of social democracy without socialism."

REFERENCES:

1. Efendiyev M. History of political and legal doctrines. B., 2002.
2. Shirinov A., İbadov N. Political science. B., 2017.
3. İsmayilov D. Ideologies in the process of transformation of Azerbaijan: conservatism, liberalism, social-democracy. B., 2005.
4. Shireliyev H., Ahmadov A. Political Science. B., 1997.
5. Bases of Political Unions (II volume). B., 1999.
6. PiriyeV.A., Efendiyeva X. Texts of lectures on Sociology and Politicalology. B., 2009.
7. Pugachov V.P. Politologiya. M., 2001.
8. Iz deklaraci i principov Socialnogo Internasionala. Kommunist, 1989, №6.
9. Sovremennaya social-demokratiya. M., 1990.

TAGHIZADA KONUL

Phd student, Baku State University

**GLOBAL THREATS TO INTERNATIONAL SECURITY
IN MODERN TIMES CHARACTERISTIC:
SCIENTIFIC-POLITICAL ANALYSIS**

SUMMARY

In the development course of humanity there appeared so many global problems that many of those notified not to be solved by world countries either individually or in a group. The problems contented globally enclosed all aspects of human society and its active spheres, formed in the period of scientific-technological growth, can all detriments be eliminated only by the mutual relationship of the international union and are directed in concrete priorities. At present, global security is key to the international security system, which is closely linked to disarmament and the lack of new weapons. In the modern world, various political and strategic research centers in the world are trying to clarify the essence of the problem by conducting official researches about the wars and the wars that have brought disasters to humanity and do extensive researches in this direction. The scientific-technical revolution has made rapid progress in the development of the millennium that such progress has sometimes been necessary in ancient times, the transformation changes have greatly increased human creativity, and at the beginning of the 21st century, giving rise to the uneven development of states, some sort of international political scene of the twentieth century re-animated. The article analyzes scientific-political analysis of the problems of ensuring international security against the background of the large-scale changes in scientific-technical progress in the means of destructiveness and summarizing.

Keywords: *international security, global threads, international norms, disarmament, modern weapon types, "nuclear club", weapons of mass destruction", simple weapons, rapid arming, nonnuclear zones, nonnuclear countries.*

In the development course of humanity there appeared so many global problems that many of those notified not to be solved by world countries

either individually or in a group. The problems contented globally enclosed all aspects of human society and its active spheres, formed in the period of scientific-technological growth, can all detriments be eliminated only by the mutual relationship of the international union and are directed in concrete priorities. Regardless who or when “Globalization” concept is used by, commonplanet characterized issues have been cared by world countries since XIX-XX centuries that of their first manifestations can be considered establishing of international organizations and holding international conferences related with disarmament.

Such issues in the report addressing to J. Carter administration in 1980 made by one of the groups of U.S explorers were ranked as the following order: population, economical inequality of countries, foods, natural resources, forests, water sources, air, energy and genetics (24, 27).

S. Cheyz, one of the figures of Western political ideas, declared that he regarded the list of the global problems which can be solved neither by a state by itself nor as a group and considered the following to the list:

Disarmament, demographic outburst, pollution of environment, use of world ocean efficiently, mineral reserves, mastering of space, establishment of effective global currency- accounting systems, transportation and communication, health care of population, carry out of control over the activity of multinational monopoly. (21, 46-48)

In contemporary period international security takes the main role within the global problems system that its provision closely connected with disarmament and creation of new weapons. By the break out the World War II, that caused substantial changes at the geopolitical view of the modern world, and creation of nuclear weapons which are the most modern of mass weapons of destruction, meanwhile worldwide internal conflicts and wars have given new content to the international security whose implementation is the main task in front of the world union.

It was not accidental that, the action plan of the UN charter 1 declares:

”Protecting of International peace and security” and with this aim The UN does: directs to peace, prevents and eliminates of any danger, co-works against the violation of peace and violence to prevent conflicts, helps parties in conflict make peace or peacekeeping, creates the conditions to allow peace to hold justice and to keep international law principles to respond. (2, 5)

Nowadays, different political and strategical research centers at-

tempt to clarify the gist of the problem by doing official investigations on the war affected by disasters and how to have a universe without conflicts and wars. In modern time, according to the UN's common statistics 196 million people were killed because of the wars and conflicts broke out in the XX century whereas 126 million of the dead were the result of the conflicts. (6, 34)

At the end of World War II –on August 6 and 9 in 1945 the United States detonated two nuclear weapons over Japan killing 468,000 people, where its disasters and harms are still making problems for the society and the people living in Japan. (1, 441). The invention of the atomic bomb and discover of chemical chain reactions made such global danger that the human mind is feeble to imagine their borders.

From this standpoint of view, the US politician H. Kessinjer warned 50 years ago saying” The humanity has invented such a destructive weapon that probable use of the atomic weapon is seen so real in the period when confrontations among nations are massive. (14, 47).

Since the end of XX century, there has been so many breakthrough scientific-technological advances that these developments were taken a 50 year-effort to be realized. All these changes have improved the people's creative potential a lot and meantime, the international political view occurred in the beginning of XX century that contitioning of inequal developments of the countries. Since scientific-technological development has made such a lot of changes in devastation arms that the mankind faced a terrible contition which were not appeared bofore. At present time peace, disarmament and international security issues are both on diplomats', officials', political figures', historians' and explorers' center of attention. According to public opinion existing now, international security will surely keep its actuality from time to time as being both theoretical and practical problems of international relations. Considering all of those above there have to be struggled against threads as they are global, this is why, it is important to the mentioned phenomenon to be studied with the way of induction-deduction but in the state of complex, analized relating to cause and result and found the ways of provision of internal mechanizm. In modern diplomatic lexicon the concept of “ international security” does not have the exact definition and meanwhile, there is not expressed any unanimous attitude towards the problem by experts. This concept is appreciated of this issue as the protection of the main values by and large. Broadly, interna-

tional security protects the crucial fields of human activity such as: military, economics, ecology and values generally.

Limitedly, security -is the national safety of individuals, groups and society whereas global security deals with the safety of world order. (15, 8-9).

From the beginning of the world history, even if the practice of provision peoples' security for the sake of imminent harm other states' and peoples' national interests caused plenty of military conflicts and wars, it is still searched the peaceful ways of civil development at the background of all of these bloody disputes and wars. Peace and war issues, discussions among states to restrict any military violence, philosophical, political, and legal cognitive thinking have always been factually proved and practised.

The investigation and analyse of the collected materials show that, at present no countries are insured from the affect of international terrorism. During the second half of the XX century conflicts between geosystem-socialism and capitalism systems brought such terrible devastations and damages that one has not witnessed them ahead of. The estimated cost of World War for the mankind is 338 billion dollars, of which more than 208 billion dollars were spent directly on military purposes.

More than 60 people were killed, material casualty were estimated 4000 billion dollars, overall military expenses were 1trillion 380 billion with US dollars that with this great amount it was possible to provide with food and necessary equipments the suffered population by famine in the African continent for years or make the planet Earth into a paradise. (4, 8). Some experts relating to the US press declared that after the World War II untill the middle of 80s, the US used 260 times of hostility actions in order to attain its foreign policy aims.

Regardless of its consequences, applying weapons in mutual relationship between countries is violation of international law principles irrespectively. This can be seen at the foreign policy of England, France, the former USSR and other countries. (13, 64-65). The destiny of the international security was closely be connected with the growth of amount spent on military purposes and the armament at a large scale. If adressed to statistics, the estimated amount for common military expenses was 950 billion with US dollars in 1990, as it increased respectively in the following years. On the same year military expenses of NATO were approximately 300 billion dollars, but the USSR spent 71 billion with AZN.

Considering the rapid arming of mass weapons of destruction, the Moscow Treaty on Banning Nuclear Weapon Tests in space, atmosphere and undersea signed between the US, the USSR and Great Britain in August of 1963, and also the agreement that came into force of non-proliferation of Nuclear Weapons signed in March of 1970 have special importance. (12, 64-71).

From this point of view, SWA-1 (1972) and SWA-2(1979) agreements have a great importance, because after these agreements, all these ended with the diplomatic-political negotiations carried out on appropriate convention and agreements on the reduction of Strategic Weapons. Such as; SAS-1 and SAS-2 agreements and the agreements signed on the reduction of Strategic Attack Potential (SAP) are substantial contribution to the international security. (15, 200-204).

At the threshold of the third millennium, the US tendency to achieve global hegemony and Russia's coming to power after the tremendous shocks, as well as the improvement and democratization of relations between the world countries and the emergence of new political thinking in international relations, have led to the fact that the focus on global problems started to play a great role. Nevertheless, the subsequent events demolished these illusions and revealed Bismarck's inner face of real politics. It was no coincidence that one of the Russian authors gave the classic characteristic of the situation in interstate relations: "peace is a break in the period between wars". Rapidly increasing the cost of armaments after the 2001 events in the United States has evidently demonstrated the growing ethnic and inter-state conflicts around the globe. So, for the beginning of the century, 38 percent of world arms sales fell to Russia. The weapon, sold by the United States, Britain and France, accounted for 41 percent of the world's weapon (15, 189).

Disarmament measures in international security have been more effective since the second half of the 80's of the last century. Thus, on December 7-10, 1987, Washington signed a historic agreement on the abolition of two types of nuclear weapons - near and medium range missiles. Under the Agreement, the parties had to start carrying out nuclear disarmament work (16, 39). The second important step was the Moscow Treaty, signed in May 1988. Under the treaty, the USSR and the US had to destroy the near and medium range missiles (9 countries) in the territory of NATO and Warsaw Pact countries and to destroy them under the supervision of international

experts. (17, 26).

The agreements reached as a result of long-term diplomatic and political negotiations allowed for more rational steps, along with the negotiations on nuclear disarmament, the issue of reducing the usual armed forces in Europe was again raised. In modern times, the main threat to international security comes from the massive weapons of mass destruction (WMD) and their spread – and absolutely we do not make mistakes. According to official statistics, the United States, Russia, China, Britain, France, India, Pakistan, Israel and North Korea currently have weapons of mass destruction. According to the Stockholm Institute for Peace Problems, the United States and Russia possess about 93% of world reserves of nuclear weapons. According to estimated costs, Europe has about 200 tactical nuclear warheads owned by the United States, while Russia's tactical nuclear warheads are close to 6,000, which could give Russia a great deal of mutual disarmament (11). In the contemporary world politics, the question of removing nuclear weapons stockpiles from the states of the world is of the utmost importance to ensure mutual security so that various "zero options" have been discussed and are being discussed for this purpose. As it turned out, in spite of the global changes in the geopolitics of the early 1990s, the threat of nuclear warfare was not only eliminated, but India and Pakistan became more powerful by creating their own nuclear bombs. (3). Officially, although the number of nuclear states is 9, the efforts of some countries to stabilize the nuclear weapon is a serious concern.

According to UN experts, if the 1968 Nuclear Non-Proliferation Treaty is to be abolished, then some 40 states in the world will be able to do it. The US has prepared 60,000 nuclear warheads shortly after atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki, and has spent \$ 750 billion on these targets. (7, 135-136).

The situation requires not only the United Nations and its specialized agencies, but also other regional organizations, to take action without eliminating the threat of atomic-nuclear war. The United Nations, on the one hand, protects proposals for the creation of a nuclear-free zone, struggles against the use of nuclear weapons, the creation and dissemination of nuclear weapons, but on the other hand, trying to overcome the conflict between the nuclear states and to soften the contradictions.

At present, 5 non-core zones have been created with the efforts of the international community. As a result of the struggle in 1969 in Latin

America and the Caribbean (Tlatelolko Treaty), in 1986 in the southern part of the Pacific (Rarotonga Treaty), in Southeast Asia (in Bangkok Treaty) in 1997, in March of 2009 in Central Asia (Semipalatinsk contract), and in July of 2009 on African continent (Pelindab Treaty) prohibition of treaties were signed.

At the 64th session of the UN General Assembly in September 2009, Russia's call for a Middle Eastern Free Zone was unanswered. For 2011, the number of countries covered by nuclear free-zones has reached 110 in number. (20, 449-450).

The 1971 treaty prohibited the deployment of all types of weapons of mass destruction at the bottom of the oceans and seas, including the prohibition of the deployment of nuclear weapons in Antarctica in 1959 as well. After the continuing diplomatic and political struggle in the UN structures, contracts were signed in 1967 for the peaceful study of the Moon and other celestial bodies, so that the nuclear weapon was not to be transported to the celestial bodies. The 31st session of the UN General Assembly adopted a resolution on the signing of the Universal Declaration of Commitment in International Relations after a tensed struggle of decades in 1976. (7, 135-138).

A number of innovations have been made, adjusted and completed with additions to changing conditions, and also it has been made some amendments to international treaties and conventions after the global scale changes and the 2001 terrorist attacks in the United States. According to media reports, on July 7, 2017, more than 50 countries have signed an agreement on the prohibition of nuclear weapons at the UN House in New York. Representatives of the United States, Russia, the United Kingdom, France and China refused to participate in the signing ceremony. Shortly after the signing of the treaty, the United States, Britain and France issued a joint statement saying that they would never join that treaty.

The Russian Ministry of Foreign Affairs also announced that it would not join the agreement based on the national interests of the country (8). Negotiations on the overall prohibition of the atomic weapon began in the 1990s. In diplomatic negotiations, they were committed not to carry out investigations related to weapons, not to carry out tests or production, and also not to create and implement them. The contract was first signed by Brazilian President M.Temer, followed by Austria, Ireland and Cuba, Guyana, Vatican and Thailand.(8).

Modern scientific-theoretical ideas and diplomacy portray nuclear-weapon as a peacekeeper in the world. The same idea has been repeatedly voiced by the heads of different states. As it turned out, the negotiations on the use of strategic weapons after the 1968 Nuclear Non-Proliferation Treaty eventually resulted in the signing of the next treaty on the prohibition of the weapons in 1986, although not all states ratified it. At present there are no generally accepted statistics on the number of nuclear heads in the world, based on estimates of various scientific centers, there are almost 20500 nuclear warheads around the world (the differences in statistics are related to the confidentiality of the information in the nuclear arsenal of states), but the number is increasing in descending line.

Hence, the danger of the missile-nuclear war is quite large and its falling into the hands of the terrorist network is a disaster for humanity. (19). According to the experts of the Stockholm Institute for Peace Problems in the world, there are about 15,000 nuclear warheads in the nuclear arsenal of 9 nuclear states that have been distributed as follows: Russia – 7000 units, the USA – 6800 units, France – 300 units, England – 215 units, China – 270 units, India - up to 130 units, Pakistan - up to 140 units. Meanwhile, unofficially, Israel has about 80 nuclear weapons and North Korea has about 20 atomic bombs. Despite the huge amount of nuclear weapons, Russia's 1790 units, 1930 US, France, 280 units, and Britain's 120 nuclear-capable missiles are ready for battle. (22). As it is known, at present, 25 countries possess ballistic missile systems, which means that it is possible to commit massacres with ordinary weapons in the military arsenal of those states.

160 units out of the 225 rockets of the UK are deployed on submarines, whereas Russia has 1480 rockets and 367 rocket carriers. The People's Republic of China is also rapidly advancing in this area, as in China, with a nuclear-capable missile of 240, there are about 1,000 small-size, 40 nuclear-capable nuclear missiles in China as well. India, with 30 nuclear-capable missiles, has the opportunity to produce more than 90 types of nuclear-missile weapons. (24, 284).

In the modern era, despite the enormous efforts to limit or eliminate the various types of weapons of mass destruction, the majority of nuclear weapons stockpile retains its own dangers. First, the seizure of nuclear weapons and related materials by terrorists and others, and, secondly, accidental incidents. Thus, during the 1950-1970s, more than a hundred nu-

clear weapons related damages were reported in the US Army. Tens of thousands of people were evacuated from the crash site during the forest fires near the bases of nuclear weapons in the center of the US in May 2000.

Tens of thousands of families were evacuated from the accident site during the forest fires happened near the bases of nuclear weapons in the US center in May 2000. (5). Because no country in the world has been insured from nuclear accidents, in the 1980s there were occurred nuclear accidents in the United States.

In 1986, the nuclear power station in Chernobyl clearly showed the limits of the nuclear disaster that could have created nuclear weapons. The October 1987 session of the UN General Assembly held open and close discussions on these issues, and numerous documents were adopted. At present, one of the major problems facing the world community is related to the nuclear power stations, which is one of the realities of our modern world, with nuclear power grids of electricity penetrating all areas of life and everyday life. Currently, there are 191 Nuclear Power Stations with 449 energy blocks in 31 countries worldwide. (18, 174-175). The number of nuclear power plants in the former Soviet Union was 15 (46 energy blocks), of which 10 are now Russia, and in 1990, 12.5 percent of the electricity produced in the USSR was supplied by AES. (9, 51-64). Accidents at atomic power stations happened because of disaster, malfunction, or natural disaster, resulting in very severe consequences, so that the accident at the Chernobyl AES could be a typical example. In the centenary that we have been building, local wars and conflicts, rapid expansion of armament and unilateral reinforcement, the creation of new species and the opening of directions are the responsibility of the world states that battle for hegemony, first of all the US, Russia, China and others. At present, scientific and technical progress has so far extended that there has already been a question of militarization of thinking. Certain circles of nations claiming to be world-renowned such as: the United States are pushing for a strategy to cease their historical development laws by using the principle of "power-driven politics"

The obvious sign of this is the "to use force" policy that has been repeatedly practiced in different parts of the world, which is why the Middle East is now a "blood vessel". On the eve of the 80s of the twentieth century, there was a further aggravation in the history of the "Cold War", negotia-

tions on disarmament were stopped, rapid armament and arms trade entered the new phase. As a result, the US government allocated a considerable amount of funds for the “Star Wars” program announced in March 1983. Thus, in the period between 1983 and 1993, it was planned to spend over \$ 70 billion on the program of "Star Wars" (Strategic Defense Initiative - SMT). According to the UN statistics, over the past 40 years, the world's standard of living has risen by 5 times and the destruction of weapons has risen 262 times, with new generations being created and tested every day. (10, 24). In our world where there are full of conflicts and disagreements, local wars, terrorism and weaponry have become a tool used every day, which have made the production of its various kinds of necessities and a great source of income. According to statistics, if the total value of world arms trade in 1980 was \$ 30 billion in 1980, this amount had risen to \$ 31.8 billion in 1989, if the countries selling major arms were the US and the USSR, the share of developing countries the world's largest arms-producing country was India, followed by Japan in the second place. In 1989, the world's largest arms selling state was the Soviet Union. Until 1990, 37 percent of arms sales worldwide fell to the USSR and 34 percent to the United States, whereas arms sales in the modern era are relatively high. (10, 24). During the “Cold War”, scientific-political views, politicians, statesmen and diplomats viewed nuclear weapons as safeguards for peace in the world, viewed peace from "nuclear prism" in some cases. "The work on the documents showed that the US and USSR leaders talked about the peaceful mission of the "atomic bomb" in great regard, emphasizing the striking mission of the atomic weapon. The ex-prime Minister of Great Britain M. Thatcher stated that after the Second World War humanity should not forget that it is grateful for the nuclear weapon for the lack of a new war. (23, 104).

Restoration of international security by means of compulsory measures under the circumstances is of great importance. Thus, in accordance with Chapter VII of the UN Charter, the SC could take compulsory measures to protect or rehabilitate international peace and security. Such measures may include the complete cessation of political relations or the abolition of economic relations, as well as communications. Nevertheless, states and humanitarian organizations do not conceal their concern about the negative effects of sanctions on some strata of the population, particularly women and children, and the economies of the third countries, and this situation

remains a subject of discussion in international law. According to western authors, the SC has the right to use all the necessary facilities for the fulfillment of the objectives set in the Member States during the mandatory military operations, so it is not necessary to obtain consent from the conflicting parties at this time. (26).

REFERENCES:

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopedisiyası. B.: Azərbaycan Ensiklopedisiyası Nəşriyyatı, 1980, IV cild, 1090 s.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi və Beynəlxalq Məhkəmənin Statutu. İlsiz, 96 s.
3. Hindistan və Pakistan atom-nüvə silahını sınaqdan çıxardılar. Ayna qəz., 1998, 21 may
4. Qasimov M.B. Bəşəriyyətin sağ qalması naminə. B.: Azərnəşr, 1991, 126 s.
5. Sivilizasiyanın mövcudluğunu tək cə nüvə fəlakəti təhdid etmir. Panorama qəz., 2001, 26 yanvar
6. Tağıyeva T.M. Müasir beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri. B.: BDU nəşriyyatı, 2007, 160 s.
7. Актуальные проблемы деятельности международные организации. М.: Мысль, 1982, 312 с.
8. Более 50 стран подписали в ООН Договор о запрещении ядерного оружия // Международная панорама, 2017, 20 сентября // <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4577589>
9. Велихов Е. П. От ядерной бомбы к атомной электростанции. Игорь Васильевич Курчатов (1903-1960) // Вестник РАН, 2003, т. 73, № 1, с. 51—64
10. Гонка вооружений: вчера, сегодня...// Международная жизнь, 2003, № 2, с. 24-31
11. Гонка вооружений продолжается | <http://inosmi.ru/politic/20171023/240591247.html>
12. Иванова С.Л. Военно-стратегическое равновесие между США и СССР // Международная жизнь, 2003, № 12, с. 64-71
13. Золов А.В. США: Борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики) XX век. Ч. 1, Калининград, 2000, 101 с.

14. Киссинджер Г.Г. Ядерное оружие и внешняя политика. М.: Политика, 1959, 386 с.
15. Кулагин В.М. Международная безопасность. Учеб.пособие. М.: Аспект Пресс, 2006, 319 с.
16. Мир меняется и доктрины тоже...// Новое время, 1988, № 1, с. 39-44
17. Новейшая история. М.: Наука, 1990, 124 с.
18. Основы современной энергетики / Под ред. Е.В.Аметисова. М.: Издат. дом МЕИ, 2008, 472 с., с. 174-175
19. Сколько ядерного оружия имеется в мире, и как осуществляется контроль над его распространением || <http://greenologia.ru/eko-problemy/yadernogo-oruzhiya-v-mire.html>
20. Современные международные отношения. Учеб./Под ред. А.В.Торкунова, А.С.Малыгина. М.: Аспект Пресс, 2014, 688 с.
21. Хефлинг Г. Тревога в 2000 году. М.: Мысль, 1981, 168 с.
22. Ядерное оружие: в каких странах и сколько// РИА Новости, 29.08.2016
23. Ядерное оружие после «холодной войны» / Под ред. А.Арбатова и В.Дворкина. М.: РОССПЭН, 2006, 465 с.
24. Friedman Th. Understanding globalization. The nexus and the olive tree. N-Y.: 2000
25. Levi M.A., O'Hanlon M.E. The Future of Arms Control. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2005, 438 p.
26. Zeyno Baran. The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey. 2009

SARKHAN HUSEYNLI*PhD student Baku State University**serxan_service@yahoo.com*

OPERATION OLIVE BRANCH AND THE VICTORY OF TURKEY'S DECISIVENESS

SUMMARY

This article emphasizes military and political importance of Turkey's Operation Olive Branch and also Turkey's defeat of PKK and other military units by this operation. At the same time not only the main reasons and targets of the operation are analyzed but also the military success of Turkish army in Syria and its effects on the empowerment of its hand at the diplomacy table are noticed. Despite of its criticisms from the many world states and international organization, the sensibility of the operation to minimize the civil death and gaining of success in this sense demonstrated the humanity of the Republic of Turkey. This operation also proved that Turkey will never compromise on the issue of both Syria's and its own territorial integrity and indicated its decisiveness as well. In the article it is also highlighted that with Afrin operation Turkey transform from the state which is able to thwart the games against it to the major game-maker in the region.

Keywords: *Operation Olive Branch, Syrian conflict, Kurdish corridor, Afrin, Menbij, Turkey's decisiveness, game designer state*

Afrin is the name of a town and a region and is one of the Kurdish majority areas in Syria. Afrin was a part of the Aleppo governorate. However, Syrian government forces lost control of it in 2012, and the area, later called the Afrin Federal Region, has become one of the three areas administered by the de facto Kurdish Self-Administration in the north of Syria.

The three Kurdish regions in Syria are:

1. The Jazeera Federal Region including the cantons of Hasakah and Qamishli.
2. The Euphrates Federal Region including the cantons of Kobani and Tel Abyad.

3.The Afrin Federal Region including the cantons of Afrin and Shahba [1].

When waves of Arab Spring expanded in Syrian cities, in 2011 Afrin is one of the areas that joined these protests. It continued to take part until the year 2012, when the Syrian government pulled its forces out of the town. As a result, the Kurdish People's Protection Units (YPG) invaded Afrin and ruled the city since then.

Turkey deems the YPG as a terror group belonging to the Kurdistan Workers' Party (PKK). Ankara fears the separatist sentiment of Syria's Kurds could inspire Turkey's 14 million Kurds and pose threats to Turkey's southern border, where the PKK has been active for years.

The PKK's efforts to create an autonomous territorial region across the Turkish-Syrian border and a recent statement by the U.S. about plans to transform the Syrian Democratic Forces (SDF) into a Border Security Force are considered a direct security threat to Turkey's territorial integrity and border security, and are perceived to undermine the diplomatic attempts to create long term stability in Syria [2].

Thus, on January 20, 2018, right after Washington declared its intentions to form a 30,000 border guard centered on Syrian Democratic Forces (SDF)-kurdish forces-, Ankara launched Operation Olive Branch into Afrin, northwestern Syria. From the beginning of and also during the operation Turkey acted very cautiously and followed the international law. With its letter to the Security Council of 22nd January 2018, Turkey justified this action as self-defence in terms of Art. 51 UN Charter. The relevant passage of the letter is: "The threat of terrorism from Syria targeting our borders has not ended. The recent increase in rocket attacks and harassment fire directed at Hatay and Kilis provinces of Turkey from the Afrin region of Syria, which is under the control of the PKK/KCK/PYD/YPG terrorist organization, has resulted in the deaths of many civilians and soldiers and has left many more wounded" [5].

The strategic reasoning behind Turkey's military operation is not only against the PKK presence in Afrin but also to prevent terrorist attacks against Turkish territory and to protect and secure Syrian territorial integrity. As an offshoot organization of the PKK, which has been designated as a terrorist organization by NATO, the EU and the U.S., the YPG controls 65% of the Turkey-Syria border and uses its position to attack Turkey. More importantly, the YPG is playing a vital role in the PKK's ongoing terrorist

attacks inside Turkey [3].

To ruin all PKK elements in Syria and to prevent the creation of any federal entity near its borders, Turkey began its first military operation-Euphrates Shield in Syria in September,2016.

By conquering Jarablus and Al-bab, Turkey prevented the formation of Kurdish corridor near its borders which had aimed to connect all Kurdish cantons in the northern Syria and had tried to reach Mediterranean sea. Moreover, to guarantee the security of the western bank of the Euphrates Turkey needed to conquer Afrin and Menbic too. Afrin was chosen as the first military target. However, almost no global and regional states agreed to Turkey's Afrin operation besides Russia. Russia didn't support Turkey's Afrin Operation openly, but it didn't declared any statement against it as either.

Operation Olive Branch came after high-level security and defense meetings between Turkish and Russian officials. Despite the threats from the Syrian Ba'ath regime to shoot down Turkish platforms, the Russian military contingent in Syria controls the country's airspace in western provinces and the capital Damascus. Thus, the Kremlin's green light for the Afrin campaign was enough to sideline Assad's air defense units. In fact, Syrian foreign ministry denied Turkish claims that Ankara informed Damascus about the attack beforehand, saying the Turkish claims are part of a series of lies from the Turkish regime. Terming it "brutal aggression," the Syrian government said the "attack constitutes the latest step in the Turkish aggression on the Syrian sovereignty" [4].

Despite of Assad's stance over the operation Russia is backing Erdogan's play out of a shared desire to thwart U.S. policy. Russian Foreign Minister Sergey Lavrov and other Russian officials condemned the U.S. for "provocations" against Turkey. Russian state-controlled media has framed the U.S. plan to build the "Border Security Force" as an instigator of Turkish aggression. Russia's rhetoric is consistent with Turkish messaging and helps legitimize Erdogan's operations. Russian forces that were deployed along front lines in both Afrin and Manbij, were withdrawn before this operation [6].

It seems that the Russian perspective is shaped by three main dynamics. The first is Turkey's crucial contributions to the ongoing de-escalation zone agreement particularly in the Idlib region. Russia can see Turkey is playing a vital role in maintaining the political negotiation process on the

trilateral level. Secondly, Russia is trying to use the political disagreement between Turkey and the U.S. in order to maximize its strategic priority over Ankara's medium-term strategic plan especially against the PKK. Thirdly, Russia wants to make a show of its priority regarding the protection of Syrian territorial integrity. Turkey's military presence may prevent the U.S.'s strategic plan with regards to Syria. These three dimensions may provide more strategic maneuver capacity for Turkey to deter the U.S. actions in the east part of the Euphrates. This will not be easy as the U.S. has perceived Turkey's military move as a distraction, yet Turkey's military decisiveness and the Russian options may limit the U.S.'s strategic course of actions on the issue of consolidating the PKK's military capacity [7].

4 vital aims of the Olive Branch Operation

Ankara aims to achieve a number of different political objectives with the Olive Branch operation. The first aim is domestic. The US support to the PYD which culminated with the statement of building up a 30.000 strong border guard YPG unit has created a public pressure at home for a more severe Turkish response to address the increasingly palpable security challenges linked to the expansion of the PYD influence in northern Syria.

The second aim is to position Turkey as a strong and inevitable actor of the Syrian conundrum. The hard power backed approach aims to enhance Turkey's role in the slated negotiations on Syria's future order where Turkey, having dropped the regime change agenda, now primarily aims to constrain the territorial ambitions of the Syrian Kurds. Operation Olive Branch helps to dispel doubts, after the failed coup attempt of July 2016, about Turkey's ability to project force across the border and therefore contributes to the strengthening Turkey's diplomatic influence.

A third component relates to deterrence. With this show of force, Turkey aims to deter the US, its NATO ally, and to make it desist from backing the PYD. The Turkish president's and the government's rhetoric have been pretty clear about the scope of the operation. Accordingly, following this first phase, the operation is to continue with the siege of the Afrin town where most of the YPG paramilitary elements have now taken refuge. The third phase of the operation is slated to target Manbij, the US controlled region west of the Euphrates [8].

The last but not the least aim of the Operation is to transform Free Syrian Army-which is the main ally of Turkey in Syria- from radical military groups to the one of the main legal actors of Syria.

Reactions of the World states to the operation and Turkey's decisiveness

Though some states declared their support to the Afrin Operation such as Azerbaijan and Qatar, most states and international organizations are likely to criticize it. Here are some examples of these critical statements.

On 21 March, German chancellor Angela Merkel criticized Turkey's military offensive in Afrin: "Despite all justified security interests of Turkey, it's unacceptable what's happening in Afrin, where thousands and thousands of civilians are being pursued, are dying or have to flee [9]. President Emmanuel Macron stated on 31 January 2018, that if the Operation Olive Branch intends something different than securing Turkish borders against terrorists and evolves into an attempted invasion, that it becomes a real problem for France. Macron also stated that Turkey must respect Syria's sovereignty [10]. Organization for Security and Co-operation in Europe: OSCE has criticized the Turkish government over the detention of social media users for criticizing the operation [11]. A spokesman for the Pentagon stated: "We encourage all parties to avoid escalation and to focus on the most important task of defeating ISIS." The spokesman then added that the United States understands Turkey's concerns about the PKK, but would like to see a deescalation of violence and instead focus on fighting ISIS [12]. On 21 January, Egypt condemned Turkey's military operation in the Afrin region and stated it was a serious threat to Syria's sovereignty. "Egypt considers the ongoing breach of Syrian sovereignty unacceptable [13]. Hassan Rouhani, the President of Iran, demanded Turkey to immediately halt its operation [14]. The Iraqi government condemned the operation. Iraqi foreign minister Ibrahim al-Jaafari stated: We reject any foreign nation from intervening in the affairs of another country [15].

As it is obvious from the statements that stated above the international actors and world community accept Turkish security interests but are mainly anxious about civil deaths and Syrian sovereignty. Because of that Turkish army tried to minimize the civil deaths so acted very carefully during operation, therefore it affected the speed of military operation. At the same time Turkish officials stated repeatedly that it didn't seek to occupy territories of Syria rather it respected and supported Syrian sovereignty and territorial integrity.

In spite of many criticisms from the world states, Turkey indicates decisiveness and political will on Afrin Operation. And as many Turkish of-

officials stated many times that there can be no power to prevent Turkey's military advance in the Northern Syria. From the beginning of the Afrin Operation, Turkish people and almost all political units in Turkey supported the government and army. Thus, this support strengthens government's hand against foreign pressures and critics.

Currently, Turkey is trying to actualize its strategy differently in two geographical zones. Turkey's first and foremost strategic aim is to eliminate the PKK's presence and military capacity in the western part of Euphrates River and to cleanse entire PKK-control areas, including Manbij, where the U.S. and PKK are operating together. In this context, the Afrin region symbolizes the first crucial threshold for the Turkish military and political strategy to maintain its game plan of deterring the increasing and changing nature of the PKK threat across the region. With the Olive Branch Operation, Ankara will also pressure the U.S. for the elimination of the PKK presence along the Turkish border on the eastern bank of the Euphrates. In other words, the Turkish military presence and fortification on the western bank of the Euphrates will function as an element of pressure on both the military and political levels against the PKK and the U.S. on the eastern bank of the Euphrates. Operation Olive Branch will likely bring about the first major defeat of the PKK terrorist organization beyond the Turkish border in Syria. This defeat will certainly change the power dynamics in northern Syria and the Turkey-U.S. relations, and recalibrate the Turkish military strategy in Syrian civil war [16].

Conclusion

The primary objective of the Afrin campaign is to repel the Democratic Union Party that is the Syrian branch of the Kurdistan Workers' Party terrorist organization and, People's Protection Units, from Turkey's immediate doorstep. It is not secret that Turkey has been eager to begin and continue a large-scale military operation against the PKK/YPG terror elements in northern Syria in order to inhibit their territorial control along its Syrian border.

All in all, it can be said that Turkey's Afrin Operation will strengthen its hand in the peace conferences that will be held to solve the conflict. As some analysts claim, the more Turkey increases its influence in Syrian territory, the more it will strengthen its leverages at the diplomacy table. Operation Olive Branch demonstrated to the whole world Turkey's

decisiveness and ruthlessness against terrorism. And also it became a clear message to the global and regional players that Turkey will never stay silent if its territorial integrity is threatened by the enemies. With this Operation Turkey declared to the whole world that there wouldn't be any major political and territorial changes without the involvement of Turkey in the Middle East. And Afrin campaign showed that Turkey became a powerful state that can thwart the games against it, and also it became the game maker of its region.

REFERENCES

1. Tomy Perry and Orhan Coşkun, "U.S.-Led Coalition Helps to Build New Syrian Force, Angering Turkey", Reuters, January 14, 2018.
2. Kyle W. Orton, "The Error of Arming the Syrian Kurds", The New York Times, June 6, 2017.
3. Anadolu Agency, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/afrinde-terror-orgutu-pyd-pkk-hedeflerinden-108i-vuruldu/1036861>, Accessed on : Jan. 23, 2018.
4. Hurriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-haberi-cerablus-operasyonunda-son-durum-40207104>, Accessed on : Jan. 23, 2018.
5. 15. Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cerablusa-firat-kalkani-harekati>, Accessed on: Jan. 26, 2018.
6. Turkish General Staff, Press Release Jan. 21, http://www.tsk.tr/Bas-inFaaliyetleri/BA_49, Accessed on: Jan. 26, 2018.
7. Eugene, L. McFeely, Balancing Kinetic Effects of Airpower with Counterinsurgency Objectives in Afghanistan, U.S. Army War College Class of 2009, Carlisle Barracks, 2009, p.11.
8. Hurriyet Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-launches-major-land-operation-into-ypg-militants-in-syrias-afrin-126031>, Accessed on: Jan. 23, 2018.
9. Turkey rejects Angela Merkel's criticism over Afrin offensiv. Deutsche Welle. 22 March 2018.
10. Civilians pay price as Turkey battles Syrian Kurds. Associated Press. Retrieved 1 February 2018.
11. Was Erdogan macht, hat nichts mit Selbstverteidigung zu tun. Der Spiegel. 19 March 2018.
12. ABD'den ilk tepki: Türkiye'nin PKK ile ilgili güvenlik kaygılarını

- anlıyoruz. Retrieved 20 January 2018.
13. Egypt says Turkish capture of Afrin an 'infringement on Syrian sovereignty'. Ahram Online. 21 January 2018.
 14. Iran urges Turkey to stop army offensive in northern Syria. Reuters. 5 February 2018.
 15. Iraq rejects Turkish military 'intervention' in Afrin, FM. Rudaw. 4 February 2018.
 16. Hurriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/teror-mevzilerine-kartal-ve-pars-vurusu-40723074>, Accessed on: Jan. 28, 2018.

JURNALDA DƏRC OLUNAN MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATINA DAİR TƏLƏBLƏR

**Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız,
həm də elektron formada təqdim olunmalıdır.**

Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan – 2 sm., yuxarıdan, aşağıdan və sağdan – 2,5 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətn daxili yazıda 1 sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 12 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; müəlliflərin soyadı və inisialları – soldan, kursiv və qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – soldan, sonda 6 pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə) – kursivlə, sonda 6 pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6 pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

4. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin bibliografik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin bibliografik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

5. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli digər 2 dildə müəllifin soyadı, adı, atasının adı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

6. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl – cədvəlin yuxarısında, sağdan (məs., cədvəl 1.), şəkil – şəklin altında, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir.

7. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametr ilə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

8. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

9. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

10. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəyə təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

11. Redaksiyanın ünvanı: Az1114, Bakı şəh., Z.Mehdiyev küç., ev 8/6 “İqtisadi və siyasi elmlər” jurnalının redaksiyası. Sayt: www.maarif.az E-poçt ünvanı: journal@maarif.az

REQUIREMENTS ON DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL

**Articles published in the paper, as well
as in electronic form will be submitted.**

The following requirements must be taken into account while designing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages - Azerbaijani, Russian and English, the title of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left - 2 cm., above, below and right - 2.5 cm.), Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceeding 12 pages.

3. The articles must be prepared in the following sequence: initials and surname of authors - from the left, and bold italic; author's place of work, city, country and e-mail address - from the left, in the end 6 font, interval; the title of the article - from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval; abstract (in the language of the article) - italics, in the end 6 font, interval; interval; keywords - italics, in the end 6 font, interval; introduction and other sub-headings - from left, bold, and at the beginning and end 6 font, interval.

4. References: each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

5. References must be followed by the article title, abstract and key words in 2 specified languages.

6. The tables and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture - below the picture, from the middle (eg, Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line.

7. Formulas must be set in standard parameters - Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

8. The articles submitted to the editorial board must contain information about the authors: first name, last name, middle name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

9. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

10. The articles received by the editorial office are presented for review and the articles with positive reviews are recommended for publication.

11. Editorial Board Address: AZ 1114, Baku city., Z.Mehdiyev str., h. 8/6 "Journal of Economics and Political sciences" editorial board. E-mail: journal@maarif.az
Site: www.maarif.az

ТРЕБОВАНИЯ К СОСТАВЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде (если автор находится в не Азербайджана тогда электронного варианта достаточно).

При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках (для зарубежных авторов английская и русская версия достаточно).

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате A4 (поля: левое – 2 см, правое, верхнее и нижнее – 2,5 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 12 страниц.

3. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДК – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – слева, курсивом и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – слева, в конце интервал 6 пт; обзор (на языке представленного текста) – курсивом, в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

4. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в дипломной работе.

5. После списка литературы название статьи, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

6. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, с правой стороны (например, таблица 1), рисунок – под рисунком в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

7. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

8. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

9. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

10. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

11. Адрес редакции: Az1114, г. Баку, ул. 3.Мехдиева 8/6, Редакция научно-аналитического и практического журнала "Экономических и политических наук". Электронная почта: journal@maarif.az, Сайт: www.maarif.az

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 1 (10) 2018

Jurnalın təsisçi və həmredaktorları:

Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbraylov

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə
01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatata alınmışdır.

ISSN: 2518-7082 (Print)

ISSN: 2519-4925 (Online)

© L.Abişlı, İ.Cəbraylov

Yığılmağa verilmişdir: 12.03.2018

Çapa imzalanmışdır: 30.03.2018

Şərti çap vərəqi: 24

Formatı: 64x90 1/8

Tiraj 100

“AFPoliqrAF”

mətbəəsində çap olunmuşdur